Gündüz Vassaf

Medeniyet, Kültür, Sanat

UÇMAKDERE YAZILARI 3

Gündüz Vassaf Medeniyet, Kültür, Sanat

iletişim

GÜNDÜZ VASSAF'ın kitapları: *Cennetin Dibi; Cehenneme Övgü; Daha Sesimizi Duyurmadık/Avrupa'da Türk İşçi Çocukları; Zekâ ve Zekâ Testleri Nedir? Ne Değildir?; Annem Belkıs; 40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra: Amerika-Rusya; Tarihi Yargılıyorum; Türkiye Sen Kimsin?; Leventname; Kimliğimi Kaybettim, Hükümsüzdür; Mostari: Bir Köprü Bekçisi'nin Günlüğü.*

İletişim Yayınları 1951 • Çağdaş Türkçe Edebiyat 289
ISBN-13: 978-975-05-1417-3

1. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Utagawa Hiroshige
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Oben Üçke
BASKI ve CİLT Sena Ofset SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÜNDÜZ VASSAF

Medeniyet, Kültür, Sanat

Uçmakdere Yazıları 3

Dünyamızın her yerinde Gezi'ye...

*It's the end of the world as we know it, and I feel fine**

R.E.M.

(*) Bildiğimiz dünyanın sonu geldi ve ben iyiyim.

TEŞEKKÜRLER

Kıvanç Koçak, Suat Aysu,
Nihat Tuna, Gökçe Aytulu,
Erhan Altuğ, Cem Erciyes,
Doğan Morgan Vassaf

İÇİNDEKİLER

II.
KÜLTÜR

III.
SANAT

ÖNSÖZ YERİNE: YENİ DÜNYAYA DOĞRU

Ankara'da oturduğumuz daire Bakanlıklar durağında.

1954 seçimleri. Sekiz yaşımdayım. Durakta bekleyenlere, Demokrat Parti'ye oy verin diye "balkon konuşması" yaptığımı hatırlıyorum. Türkiye'nin tek parti istibdadından oylarımızla belirlenecek bir iktidara geçmesiyle, çocuk yaşımızdan itibaren sözün millette ait olduğuna inandırılmıştık.

Üniversite yıllarımda farklı düşünüyordum. Sosyalizme inananlarımız çoktu. Bizi özgürleştirerek refaha götürecek bir ideolojinin, burjuvazinin iktidarı anlamına gelen serbest seçimleri gereksiz kıldığına inanmıştık. Yanıldığımızı Sovyetler Birliği ve Çin totalitarizminde gördük. Sonunda, komünist partilerin sultasında dünyanın yarısına egemen düzen, herkesi şaşırtarak, bir anda kendiliğinden çöktü. Lakin emperyalizm de, tarihte ilk defa seçimle iktidara gelen sosyalist rejime korkusundan tahammül edememiş, Şili'de Allende iktidarı, CIA darbesiyle devrilmişti.

Günümüzde seçimle iktidara gelip devlet erkini eline geçirenler dünyanın hemen her ülkesinde korku içinde. Korkularının ifadesi, büründükleri gizlilik zırhında; bağımsız yargıyı, meclislerin yasama yetkisini devre dışı bırakmalarıyla mutlak gücü yürütmede toplayan başkan ve başbakanlarda; özel ha-

yatımızı tarihte görülmemiş şekilde kayıt altına alıp fişlemelerinde.

Egemen düzenden çıkar sağlayanlar başka ideolojilerin tehdidi altında değil. Anlaşmazlıkları, çatışmaları pastadan kimin, ne kadar pay aldığında. Korkuları, birbirlerinden çok, bizden gizlediklerinin ifşa edilmesinde. Aralarında anlaşmazlık çıkınca, birbirleri hakkında cephaneliklerinde tuttukları bilgileri, o güne kadar gizli tuttukları belgeleri, ses ve görüntü kayıtlarını, emellerine hizmet edecek çevreleri kullanarak, özgür basın kılıfında bize sızdırıyorlar. Açlar ve aceleleri var. Benden sonra tufan günlerinin uzun sürmeyeceğini biliyorlar. Tarihte uzun kalıcılıklarıyla tanıdığımız, asırdan asıra varlığını sürdüren aristokratlarla, kuşaktan kuşağa servet aktaran burjuvalardan farklı olarak günümüzde sermaye geçici oligarşilerle sık el değiştiriyor. Borsaların belirsizliği, yeni teknolojiler ve yatırım fırsatları, krizler ve savaşlarla değişen güç odakları, birbirinden geçici, yeni "elit" ler yaratıyor.

Aralarındaki çıkar kavgaları, iç siyasette, uluslararası politikalarda çeşitli vesilelerle ifadesini bulurken, birbirlerini karalayan gelişmelerden bir şeyler öğrendiğimizi zannederken bile, hep karanlıkta bırakılan biziz. Hepimiz, egemenlerin, medyayı kullanarak, "bilgi" sızdırarak, yanlış, eksik, yalan bilgilendirmesinin kurbanlarıyız. Kışkırttıkları tepkimizle satranç tahtasında başkalarının yönlendirdikleri piyonlar gibiyiz.

Ancak aralarındaki ihtilafların çözümünde, kamuoyu oluşturup kullanmaya ihtiyaçları olduklarından, kirli çamaşırlarını her sergilediklerinde, kaçınılmaz olarak kendi elleriyle düzenin iflasına bir adım daha yaklaşmış oluyorlar.

Sovyetler Birliği'nin bir asra yakın süren egemenliğinin sonunu glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) çağrıları getirmişti. Günümüzde egemen sistemin çöküşünün ifadesi, varlığı pamuk ipliğine bağlı, kapitalizmle ilintili demokrasinin küresel krizinden öte, yeni dünyanın doğuşunun habercisi "Gezi" türü hareketlerde. Küresel ısınma başta, hayati sorunlara çözümsüzlüğünde köşeye sıkışan, krizden krize

sürüklenen egemen düzenin özgürlüklerimizi kısma çabasında istibdadı artarken, uzatmaları oynuyor.

Doğaya, başka canlılara duyarlı, modernizmin hızından, tüketimin hırsından haz duymayan, hiyerarşiyi reddeden yeni bir küresel kültür gözümüzün önünde doğmakta. Ardından türümüz uygarlığında yeni bir döneme girilecek. Teknolojideki hızlı dönüşümler gibi, içinde yaşadığımız tarih de eskisine göre hızlı değişiyor.

Yeter ki, düzenin kalıcılığına koşullanmamızdan silkelenebilelim.

2013

I.

MEDENİYET

BİR VARMIŞ... BİR YOKMUŞ...

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, pire berber iken, ben dedemin beşiğini tıngır mıngır sallarken...

Okurken, kelime kelime üstünde durun bu tekerlemenin. 'Bir varmış, bir yokmuş' ne demek? Bir şey nasıl hem var hem de yok olabilir? 'Evvel zaman içinde' tamam da, metnin devamı bildik zaman mefhumunu altüst ediyor – sanki zaman, zaman içinde yolculuk yapıyor. Kâh gerçeküstü bir metinle karşı karşıyayız, kâh izafiyet teorisinin masalıyla. Bu zaman yolculuğunda rehberimiz olan deve, pirenin önceki yaşamında berber olduğunu söylerken, birdenbire dikkati kendimiz üzerine odaklaştırıyor. Bakıyorsunuz, tüm kavramların muğlaklaştığı masalın içinde yolculuğu yapan asıl bizmişiz, dedemizin beşiğini sallarken. Dünyayla birlikte bildiğimiz her şey yok olduktan sonra, Samanyolu'nun ta ötelerinde, evrenin sonsuzluğuna doğru yankılanmaya devam edecek masallarımız. Bizden geriye bir tek gezegen sistemimizin tozlarıyla masallarımız kalacak. Fizikçilere göre, radyolarımızdan, televizyonlarımızdan dalga dalga yayımlanan sözlerimiz, sürekli yankılanacak uzayın kıvrımlarında.

Bir varmış...

İster Hopi olalım, ister Hindu, Mısırlı ya da Musevi, ilk masallarımız yıldızları, dünyayı, iyiyi ve kötüyü anlama, açıklama; çevremize bir düzen verme gayretimizle ilgili. Kaostan kurtulma, kozmosu kurma çabası başlangıç masallarımız. Onlar aynı zamanda ilk anayasalarımız – kendi kurduğumuz düzene bizi inandırıp itaat ettiren meçhul karanlıklar yerine geçen, 'kelime'yi korkumuzun kaynağı yapan. Mezopotamya'dan gelen ilk masalımızda, erkek Apsû'nün tatlı sularıyla dişi Tiamat'ın tuzlu sularının kaynaşması sayesinde doğar tanrılar, yaratıklar, yeryüzü ve gök. Mısır'da çift cinsiyetli Amon mastürbasyondan sonra spermini yutup tükürünce yaratılır dünya. Tevrat'ta, Tanrı'nın demesiyle olur her şey; ilk gün 'Işık olsun' der ve geceyle gündüzü yaratır, ikinci gün 'Toprak olsun' der cenneti yaratır... Hopiler'de, yeraltında yaşayan güneş tanrısı Tawa ile toprak tanrıçası örümcek kadının, amipler gibi bölünmeleri sonucu tüm yaratıklar dünyanın bağrından gün ışığına çıkar.

Yaratılış masallarına kendi kültürlerinde hep gerçek diye bakılagelmiş. Modern kültürümüzün başlangıç masalıysa 'Büyük Patlama' kuramı. Ama bu, öyle bir masal ki, evrende izleri görülüyor, sesleri işitiliyor. Başlangıçtaki patlamayla parlayıveren ışık, 1 milyon yıl yandıktan sonra ta uzayın derinliklerinden, 20 milyar yıl öteden bize göz kırpıyor şimdi. Uzayda zamanın başlangıcını görebiliyor, yıldızların, galaksilerin doğuşunu seyredebiliyor günün kahinleri astrofizikçilerimiz. Ve de Einstein'ın dediğine bakılırsa uzun uzay yolculuklarından gençleşmiş dönen dedelerimizi beşiklerinde tıngır mıngır sallayacağız günün birinde.

Bir yokmuş...

'O korkunç günde güneş karanlığa, ay da kana dönüşecek' diye yazıyor İncil; aydınlık ve karanlığın çatıştığı ve sonraki dinlerin 'Kıyamet' diye adlandıracağı bir karar günü gelecek Zerdüşt'e göre. Ne var ne yoksa her şey bitecek, bildiğimiz dünyanın sonu gelecek. Ve entropi kanununa göre kozmostan kaosa doğru düzensizleşen evrenimiz, tüm enerjinin dağılmasıyla ebedi sükunete varacak. İzlandalı yazar Sturluson'un kahramanlarından Gangleri, 'Presa edda' sagasında sorar: "Peki son-

ra ne olacak? Her şey yandıktan, tanrılar öldükten, yaşayan tüm canlılar ve insan türü tükendikten sonra ne olacak? Evvelce dememiş miydin, şu ya da bu dünyada sonsuza dek yaşayacağız diye?" Ve cevap gelir –Norveç mitolojisinden, Mahabharata'dan, Hesiodos'tan, Krishna'dan, Hopiler'den, İsa'dan ve İncil'den, Muhammed ve Kuran'dan cevap gelir– kıldan ince köprülerden geçilip...

Bir varmış, bir yokmuş... Arada bir de, Uçmakdere...

1996

ERYTHEMA INFECTIOSUM

Dünyanın en eski resimleri bundan iki yıl önce Fransa'nın güneyinde Chauvet adlı bir mağarada bulunur: Duvarlara yapılmış bizon, gergedan, ayı ve aslan resimleri. Afrika'da 150.000 yıl önce ortaya çıkıp dünyaya yayılan türümüz, ilk resmini ancak 40 bin yıl önce yapar. Avusturalya'da, Avrupa'da, Güney Afrika'da aynı zamanlarda yapılan ve ilk keşfedildiğinde bilim dünyasının inanmadığı resimlerle, atalarımız birdenbire zihinsel ve kültürel bir devrimden geçer. Yaratıcı düşünce aniden boy göstermiştir. Ama neden?

110.000 küsur yıl goril zekasıyla yetinen insanın birdenbire resim yapabilmesi, beynin müzik bestelemek, matematiksel soyutluklar yaratabilmek gibi vasıflarla donatılmış olması, bugün hâlâ bir muamma. Türümüzün kökenlerini araştırıp 'doğal seleksiyon' kavramını geliştiren Darwin ve Wallace bu konuda ayrı görüşteler. Darwin doğa üstü güçlere dayalı bir açıklamanın fuzuli olduğu inancındayken, Wallace evrensel bir ruh olabileceğini düşünenlerden. Potansiyelinin ancak yüzde 5'ini kullandığımız beynimizin neden ve nasıl oluştuğu bir sır.

Diğer türlerle karşılaştırıldığında insanın yaratıcılığı her haline yansıyor; oyunlarımıza yalanlarımıza, aşklarımıza ve hatta hastalıklarımıza.

Kendimizi hasta etme hastalığı belki de bir tek bizim türümüze özgü bir davranış. Bununla da yetinmiyor, en yakınlarımızı bile hasta edebiliyoruz. Çocuklarının hayatı doğduğundan beri hastanelerde geçtiğinden iflasın eşiğine gelmiş bir Amerikan ailesi geçenlerde gazete manşetlerindeydi. Çocuğun hastanelerde sürünmesine neden olan, annesinin 'Vekaleten Munchausen Sendromu' adlı hastalığı. Kendisini vakfetmenin aşırılığından kaynaklanan bu rahatsızlıkta anne, evladına ilaç ve mikrop zerk ederek, tahlillerini ve tedavilerini sabote ederek, onun doğduğu günden beri hasta kalmasını sağlamış.

Tıp literatürü, ancak insan aklından çıkabilecek nice hastalıklarla dolu.

Çifte kişilikte birey iki ayrı kimliğe bürünür. Çılgın bir yaşantı sürdüren A yaptıklarının bilincinde değilken, Hitchcock'un 'Psycho'sundaki Norman gibi kupkuru bir hayatı olan B, ömür boyu A'nın yaptıklarını örtbas etmekle uğraşır. Cinsellikte de, hayal gücümüzün yaratıcı patolojisinin haddi hesabı yoktur. Otoerotik yönelişlerimizin en tehlikelisi, insanın kendisini asması suretiyle beyine oksijen gitmesini bir süre engelleyerek orgazma varmasıdır ki, her yıl binlerce erkeğin ölümüne neden olur. Hayati tehlikesi olmasa da penise deri nakli gerektirebilen diğer bir otoerotik davranış, erkeğin cinsel uzvunu elektrikli süpürgenin ucuna takarak orgazm olmasıdır. Günde birkaç dakikadan birkaç saate kadar sayısız uyku nöbetine tutulan narkoleptiklerse türümüzün en çok rüya gören insanları.

Yarattığımız hastalıkların şüphesiz en tehlikelisi özgür irademizle sağduyumuzu herhangi bir doktrine teslim etmek. Bu tür akımların temsilcileri, asırlardır başarıyla kullandıkları psikolojik yöntemlerle hiç sezdirmeden bizi körü körüne itaat etmeye yönlendirir. Tıp âleminin temel başvuru kitabı Mercek'e göre, bireysel ya da toplumsal zaaflarımızın istismarıyla bizi yeniden doğmuşçasına şekillendiren 'aitlikler'e, özellikle kimi mezhep ve köktenci akımlarda sık rastlanıyor. Aşağılık komplekslerini hayal güçleriyle telafiye çalışan bu akımların sözde liderlerinin başlıca özellikleri hiç pişman olmamaları, yaptıklarından utanmamaları. Sıkı bir Osmanlı tokadı yemişçesine yüz-

lerinin kızarması haliyse ancak 'Beşinci Hastalık' diye bilinen 'Erythema Infectiosum'un bir tezahürü olabileceğinden, olası bir vicdan sızlamasıyla kesinlikle karıştırılmamalı.

1996

SORUSUZ CEVAPLAR

Amsterdam'da bir barda üç Amerikalı bilgisayarcıyla tanışmıştım. Moskova'dan geliyorlarmış. IBM o günlerde tarihinin en büyük satışlarından birini gerçekleştirmiş ve Sovyetler'e son bilgisayar teknolojisini satmıştı. Mesleklerinin piri bu uzmanlar, Ruslara programları öğretmiş, Kaliforniya'ya dönerken bir geceliğine Amsterdam'da mola vermişlerdi. Sovyetler, bilgisayar konusunda Amerika'ya yetişemedi, Reagan dönemindeki Yıldız Savaşları teknolojisiyle baş edemeyince de çöküp gitti. Artık ABD'li uzmanlar ve yetiştikleri üniversiteler dünyaya örnek gösteriliyor. Tarihin çeşitli dönemlerinde avcılığı, hatipliği, dindarlığı ve bilgeliğiyle değerlendirilen insan, günümüz egemen kültüründe uzmanlığı ve ondan da çok, kazandığı parayla ölçülüyor. Bu görüşü, Çin ekonomisini kapitalist yola sokan Başkan Deng Şiaoping şöyle özetlemiş: "Önemli olan, farenin peşinden koşan kedinin siyah ya da beyaz olması değil, fareyi yakalamasıdır."

ABD üniversiteleri durmadan Nobel ödüllü fare yakalayıcıları yetiştiriyor. İşlerinde iyi, konuları dışında bir şey bilmeyen, saf, dünya kültüründen yoksun uzmanlar. Tıpkı barda tanıştığım bilgisayarcılar gibi. Teknolojik donanımları açısından 21. yüzyılda, hayat kültürleri açısındansa Ortaçağ'da yaşıyorlardı. Birisi bana, kalça hareketleriyle kimseye çaktırmadan çalıştırdı-

ğı fotoğraf makinesiyle Amsterdam fahişelerinin fotoğraflarını nasıl çektiğini anlatıp, ben bu işi niçin gizlice yaptığını sorunca da, dehşete düşüp, "Duymadın mı? Gizli Kanal Polisi görse çamurlu suların dibini boylarmışsın" diye karşılık vermişti.

Yeni üniversitenin diğer bir özelliği de işletme kurallarına, kârlılık esaslarına göre çalıştırılması. Harvard Üniversitesi'nden *Readings, The University in Ruins* (Enkaz Altındaki Üniversite) adıyla bu yıl yayımlanan kitapta üniversitenin, işbirliği yaptığı şirketlerden ayırt edilemez hale geldiği anlatılıyor. Yükseköğrenim, öğrencileri tüketici olarak değerlendiren kocaman bir iş alanı artık. Örneğin, 14.5 milyon üniversite öğrencisi olan ABD, onlardan her yıl 175 milyar dolar kazanıyor, ki *Economist* dergisine göre, bu rakam uçak şirketlerinin toplam cirosunun iki misli.

1968 üniversitesi susturulalı yıllar oluyor. Dünyayı sarsan değişim rüzgârları, barış ve sevgi çağrıları, polis ve asker gücüyle püskürtülürken, egemenlerin toplantı salonlarında da yeni dünya düzenine yaraşır yeni üniversitelerin çatısı kuruluyordu. Kimliğini her şeyin sorgulanabilir olmasında bulan özerk üniversite, şirketlere kalifiye eleman sağlayan meslek okullarına dönüştürülürken, büyük sermayenin de araştırmaları sahiplenmesiyle, akademik özgürlük yerini hocaların rantına terk etti.

Asırlar boyu yarattığımız ve koruduğumuz erdemlerin itibar görmediği karanlık bir süreçten geçiyoruz. Lakin, yeni bir bin yıla girerken, bilginin manastırların gizli kütüphanelerinde saklandığı Ortaçağ'da cahil bırakılanlardan, soru sordukları için işkence görüp padişahların zindanlarına atılan, papazların ateşlerinde yakılanlardan çok farklı bir konumdayız.

Bir zamanlar ancak üniversitelerde yaşayabilen özgür düşünce, yerini bu kurumlarda kiralık/satılık beyin gücüne terk ederken, hızla yayılan ve ucuzlaşan teknolojilerle bilgi her yere ulaşabiliyor. Özgür düşünceyi engellemeye yönelik geleneksel çabalar, günün teknolojisi önünde cılız kalıyor. Yaratıcılığın yaygınlaşabileceği yeni bir çağın eşiğindeyiz. Yeter ki, aradığımız cevaplar başkalarının sorularının karşılığı olmasın.

1996

YILBAŞINDA DİKTATÖR BÖBREĞİ

Belki de yeni yıla girmenin en çok kollanan anlarından biri gece yarısı kimin kollarında olacağımız. Lakin aradan birkaç gün geçip çeşitli dünyevi hazların tatmininden ayrıldıktan sonra sıra kâhinliğe soyunanların bize yeni yılda kaderimizi anlatmasına geliyor. Bu işin öylesine piyasası var ki, dünyanın her tarafında basın onun bunun kehanetiyle sayfalarını dolduruyor. En çok ilgi çeken konulardan biri önümüzdeki yıl kimlerin öleceği. Meşhursanız yandınız. Çünkü kehaneti manşete geçirmenin en kolay yolu meşhurları öldürmek. O kadar gaddar olmayanlar, ünlüleri hayati bir kazadan kıl payı kurtarmak ya da sevgililerinden ayırmakla yetiniyor. Son yıllarda, geçmişin yıldız falları yerine geleceğimizi artık borsa endekslerindeki gizli rakamlarda gören uzmanlarımız da var. Bugünlerde New York'un sihirli sayısı 8.000, İstanbul'un 3.000, Tokyo'nun 15.000, Cakarta'nın 500... Kehanette bulunanların arasında aklı başında sandığımız insanlara da rastlıyoruz ama artık hepsi kabak tadı vermeye başladı.

Oysa topunu bir yana atıp çok daha keyifli şeyler yapabiliriz. Mesela kendi geleceğimize mektuplar yazmak. Bugün 35'lerinde olan birisinin kendisine 20 aşındayken yazdığı mektubunu okuduğunu düşünebiliyor musunuz? Ya da 50'nizdeyken, 33

yaşınızdan bugüne hitaben yazılmış bir mektubu açıp okuduğunuzu? Tabii oyunu genişletip sevgilinizin, çocuğunuzun, annenizin, babanızın geleceğine de bu mektupları yazabilirsiniz. Kuşadası'ndan bir şair arkadaşım bu tür mektupları kendisine sanat edinmiş.

Gelecekle daha bugünden başka türlü ilişkiler de kurmak mümkün.

Aşkınızı bir türlü açmaya cesaret edemediğiniz bir kişiye beş yıl sonrası için postanenin önünde vereceğiniz randevu bugün belki hoş (ve boş) bir espri olarak görünebilir. Ama en azından ben, o gün geldiğinde, mutlaka postanenin önünde olacağımdan adım gibi eminim. Tabii 'geleceğe buluşmalar' daha da genişletilebilir. Mesela biz bir grup arkadaş, daha 1964'teyken, 2000 yılının ikinci ayının ikinci gününde saat ikide buluşmaya karar vermiştik. Yıllardır bizim için artık sihirli bir tarihe dönüşen bu randevunun turşusunu kuruyoruz.

Eğer ufkunuz geniş ve nefsinize hâkim olabileceğinizden eminseniz, gelecekle daha cesur oyunlar oynamanız da mümkün. Mesela iki yıl sonrası için, arada sırada uğradığınız köşedeki bankayı nasıl soyacağınızın planını bankayı her ziyaretinizde yavaş yavaş geliştirebilirsiniz. Başrolünde olduğunuz polisiye romanı zaman içinde yaşayarak yazmak, herhalde yeni yılda herhangi bir yazarın herhangi bir kitabını okumanıza yönelik tavsiyeye uymaktan çok daha keyifli ve sürükleyici bir meşgale.

Daha çok siyasete meyilliyseniz vücudunuz üzerindeki denetim hakkınızı kullanarak geleceğin tartışmasını şimdiden yaratmanız mümkün. Örneğin, ileride bir gün kullanılır diye kimileri çeşitli organlarını bağışlıyor. Ama ben bu insanların bir kısmına, mesela bilmem kaç kişiyi idam ettirmiş eski diktatörcüklerin samimiyetine, her vatandaş gibi kuşkuyla bakıyorum. Fakat beş-on yıl sonra, diktatörün ölümünün ardından size tesadüfen takılabilecek böbreği ya da gözü, şimdiden reddederek onun geleceğini günümüzde tartışabilmeniz mümkün.

Tabii keyfiniz en olmayacak şeyleri, en uyduruk kehanetleri dinlemeyi çekiyorsa herhangi bir ülkenin herhangi bir iktidarı-

nın yılbaşı mesajlarına kulak vermeniz yeterli. Ama tüm bu faso fiso şeyleri bir kenara itip gerçekten türümüzü nelerin beklediğini merak edenler, günümüz şiirinden müziğine kadar sanatın sonsuz ifadelerinde geleceğimizi bulabilir.

1998

BURNUNUZUN DİBİ

Fatih Sultan Mehmet dünyanın, güneşin etrafında döndüğünü bilmiyordu. Ne de o günlerde İngiliz tahtında oturan VI. Henry. Oysa aynı günlerde yaşayan Hintlilerin kozmolojisinde dünya bugün bildiğimiz mazbut yerinde seyrediyordu.

Egemen düzenlerin görüş ve inançları, günlük yaşantısındaki ayrıntılardan dünya görüşünüze kadar içinde yaşadığımız kalıpları belirleyebiliyor. Sırpların Mostar Köprüsü'nü yıkmalarına 'Bu bir Osmanlı-Türk Müslüman düşmanlığıdır' diye vaveylayı koparanların korosuna katıldık örneğin. Ama aynı medeniyetin eseri olan Bostancı Köprüsü'nün lağım ve leşlere terk edilmişliği de bizi, iktidarlarımızı ve hele İslâmcı geçinenleri, Osmanlı-Türk Müslüman düşmanlarıyla aynı kefeye koymuyor mu? Mostar Köprüsü'nün yıkılışına tepki gösterip Bostancı Köprüsü'nün üstünden her gün sessiz sedasız geçmemiz neyi görüp neyi görmediğimizin başkalarınca nasıl belirlendiğinin bir örneği.

Ama herhangi bir şeye inanmaya görelim, bu sefer de gözümüz başka bir şey göremez oluyor. Tarihimiz en akıl almaz şeyleri nasıl düşünce ve inanç sistemlerimizin bir parçası, hatta merkezi yaptığımızın örnekleriyle dolu. Hazreti Musa'nın Kızıldeniz'in sularını iki yana ayırmasını, Hazreti İsa'nın Tan-

rı'nın oğlu olarak bakire anasından doğmasını, Müslümanların her yıl şeytan taşlamasını ve bu üç dinin insanlarının aynı Tanrı adına asırlardır birbirlerini katletmelerini bir yana bırakalım bilim adına inandıklarımız da bazen efsanelerimiz kadar renkli, geleneklerimiz kadar kör olabiliyor. Mesela bakın Alman faşizmine karşı hayat memat mücadelesi veren İngiliz generallere, savaşı kaybetmeye ramak kaldıkları günlerde, bilim insanları nasıl bir kurtuluş planı hazırlamış: "Ordularınızı seferber edip Alman askerlerine arkadan saldırın" demiş, Genelkurmay'a yardım için çağırılan psikoanalistler. Ve Freudiyen gerekçesini de şöyle açıklamışlar: "Almanlar ırk olarak eşcinseldir. Aniden arkadan saldırınızla hemen teslim olacaklar."

Nelere inanmıyoruz ki? Ve her gün olup bitenler hakkında da ne kadar az şey biliyoruz. Yüzyılımıza verilen çeşitli tanımlar arasında bir iletişim çağında yaşadığımızı söyleyenler de var. Oysa Hitler'in temerküz kamplarında katlettirdiği milyonlarca Yahudi, Çingene, solcu ve eşcinselden ancak savaş bittikten sonra dünyanın haberi oldu. Stalin'in sularında yitip giden milyonlardan ve iflas eden ekonomi politikası sonucu açlıktan yoldaşların birbirini yemesinden de uzun yıllar haberimiz olmadı.

Geçenlerde tarihçi bir arkadaşıma "Anne ve babalarımızdan gizlenen kamplar ve gulaglar gibi, bizim de bugün farkında olmadığımız dehşet nerede olabilir?" diye sordum. Biz düşünürken, ilkokuldaki çocuğu hemen cevap verdi: "Burnumuzun dibinde."

1998

YASAK MÜPTELASI

Dünya gazetelerinin günün en önemli olayının ne olduğunda hemfikir olmaları ürkütücü bir şey. İster *New York Times*'ın birinci sayfasına bakın, ister *Le Monde*'un, ikisinin de manşetinde aşağı yukarı aynı haberler. Gene Japonya'nın ya da Güney Amerika'nın belli başlı gazetelerinin editörleri de sanki birinci sayfaya ne koyacaklarını ortaklaşa kararlaştırmış. Bu, ya bir dev petrol tankerinin denizleri zehirlemesi olabilir ya da ABD başkanının en son pantolonunu indirme kazası. Ama ne olursa olsun, hepsinin birinci sayfalarındaki haberler anlamlı ölçüde birbirlerini tutar. Kimileri bunu dünya basınının tekelleşmesiyle açıklıyor. Kimilerine göreyse dünyanın küçülmesiyle birlikte ilgi alanlarımız giderek ortaklaşıyor. Ama artık basın her yerde o kadar tekdüzeleşiyor ki, haber almak isteyenler giderek gazete yerine, internete başvuruyorlar.

Bu konuda da gene biz bize benziyoruz. Dünya gazeteleri o gün belki Türkiye ile ilgili tek bir satır yazmamışken, bizim gazetelerde Türkiye'de olup biten dışında haber yok. Dolayısıyla Türkiye'de çıkan gazetelerin birinci sayfalarına o gün dünyada olup bitene bakıyormuşçasına göz atmak ancak dünyayı bir tek Türkiye'den ibaret sanmanızla mümkün. Ya da Türkiye'deki olaylar dünyanın en önemli şeyleri ama yabancı gazetelerin

topu Müslüman ve Türk düşmanı olduklarından bizi yok sayıyorlar diye de düşünebilirsiniz. İş burada da bitmiyor. Bırakın dünyayı, bizim gazeteler iki istisna dışında Türkiye'de olup biten en önemli şey konusunda da birbirlerini tutmuyor. Önünüze sekiz-on gazeteyi birden açacaksınız ki, gidişat hakkında az buçuk bir fikriniz olsun. İki istisnadan birisi zelzele, trafik kazaları gibi haberler. Rejimin zaafını gösterir diye doğal afet haberlerinin bile yasaklandığı eski Sovyetler Birliği'nin tersine, ülkede böyle bir felaket olduğu zaman gazeteler halkın ıstırabını ve infialini bol bol yansıtıyor. Basının fikir birliği içinde olduğu ikinci istisnaysa askerî duyurularla, Genelkurmay açıklamaları. Kimi ülkelerde, 'askere yakın güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre' gibi pek nadiren ve neredeyse satır arasına sızdırılan haberlere, bizde öylesine yer verilir ki, bu açıklamaların muhatabı yurttaşlar ikinci kez askere alındıkları sanrısına kapılabilirler. Gazeteler aynı zamanda ayrı ayrı kendi gündemlerini de yarattıklarından okurlar olup biteni haberlerden çok köşe yazarlarının yorumlarından izlemek gibi garip bir durumla da karşı karşıya. Böylece, bunca gazetecinin düşüncelerinden ötürü hapiste olduğu bu ülkenin gündemindeki asıl konular da mahdut çevrelerce kapalı kapılar arkasında karara bağlanır.

Geçenlerde doktora giden bir yakınım şikâyetini anlatmış. Doktor dinledikten sonra, "Sana sigara yasak" demiş. Yakınım zaten içmediğini söyleyince, doktor alkolün de yasak olduğunu buyurmuş. "Ama alkol de kullanmıyorum" cevabını alınca da doktor, yakınıma ters ters bakıp, "Peki ben sana şimdi neyi yasaklayacağım?" diye çatmış.

Artık o kadar alıştırıldık ki, her şeyden vazgeçip en kestirmeden yasak müptelası olmanın yolunu tutmuş gidiyoruz.

1998

PROUST, DOSTOYEVSKI, JOYCE VE TELEFON

Canınızı sıkan bir şey vardır. Tam arkadaşınıza anlatmaya başlamışsınızdır, "O da bir şey mi? Bak geçen gün bana...." diye başlar kendi derdinin niçin bin beter olduğunu anlatmaya. Oysa herkesin derdi kendine. Yüz metreyi kim daha hızlı koşabilir gibisinden bu tür mukayeselere ne gerek var? Ama insan işte. Önce kendisi geliyor. Yaşadığı aşk ve acılar yanında başkalarınınki sönük kalıyor.

Bu halimizin edebiyatta ilginç bir örneğiyle geçen gün Marcel Proust'un bir kitabını okurken karşılaştım. (*Against Saint Beuve and Other Essays*). Proust, birçok yazar ve yazıyı kendisine has o en ince ayrıntılarıyla değerlendirdiği makalelerinde, Dostoyevski'ye de yer ayırmış. Lakin hem kitabın en kısa yazılarından biri hem de diğerlerinin tersine Dostoyevski'nin yazdıklarıyla pek ilgili değil. Yazı, Proust'un artık iyice canından bezdiği hayatının son günlerine doğru yazılmış. Dostoyevski'nin ıstıraplarını, dört küsur yıl süren Sibirya mahkûmiyetini adeta bir kenara itip, seninki de bir şey mi demeye getiriyor. Kendisini kastederek, "İçinde hastalık taşıyan bir insanın," diyor Proust, "uzun yıllar bir ateşin getirdiği acı ve rahatsızlıkları durmaksızın çekmesi mahkûmiyete benzemez... Ateş ve hastalık kendini durmadan hatırlatır." Ve devam edi-

yor, "Dostoyevski, Sibirya'ya birlikte sürüldüğü mahkûmlardan bir an için bile yalnız kalamıyordu belki ama onlarla ilgilenmediği için gene tek başına olabiliyordu." Yazının sonuna doğru da Proust, Dostoyevski'nin mahkûmiyetinin aslında yazarlığı açısından da 'kısmetin şanslı bir kazası' olduğunu söyler. Nedense kendini karşılaştırma ihtiyacını hissettiği Dostoyevski'ye göre Proust hem daha çok acı çekendir hem de acılarıyla Dostoyevski gibi şanslı değildir.

İnsan her zaman kendisini başkasının yerine koyamıyor. Koyabildiği zaman bile, deminki örnekte olduğu gibi, empati gücünü başkasını anlamaktan çok, kendisi üzerinde daha çok durmak için kullanıyor. Kendisini bir başkasının yerine hiç koyamamanın ya da duyarlılığın acı vermek için kullanılabileceğinin bir örneğiyse James Joyce ve Marcel Proust'un tek karşılaşmalarında. 20. yüzyılın bu iki büyük yazarının birbirlerine söyleyecek, neredeyse hiçbir şeyleri yoktur. Stravinsky için verilen bir yemekte tanıştırılınca karşılıklı yöneltikleri birkaç sorudan ibaret olan konuşmalarında, ikisi de birbirlerine tek kelimelik 'hayır'larla cevap verirler. Ortak dostlarıyla birlikte evlerine dönmek için aynı arabaya bindiklerinde de Joyce, sımsıkı kürklerine bürünmüş ve nefes darlığından mustarip olan Proust'un adeta hayatına kasteder. Hemen pencereyi açıp arabanın içine buz gibi bir rüzgâr esmesini sağlar, arkasından bir sigara tellendirir ve yol boyu tek kelime konuşmaz. Joyce, ya kendisini Proust'un yerine hiç koyamamaktadır ya da bu hasta adama yaşattığı ıstırabın sadistik bilincindedir.

Proust'un kendisini Dostoyevski'nin ya da Joyce'un kendisini Proust'un yerine koyma ya da koyamama tarzları pek karşılaşmadığımız çarpıcı örnekler. Ama bizim de her gün yaptığımız bir şey var ki, ne kadar bencil ve düşüncesiz olduğumuzu tereddüt bırakmayacak bir şekilde defalarca kanıtlıyor. Telefon ettiğimizde aniden sesimizle birisinin evine davetsiz daldığımızda, onun ne durumda olabileceğini hiç kaale almadan, gündemimizdeki konuşmaları esir aldığımız kulakların içine bir biri arkasına püskürtüyoruz.

1998

ELEKTRİKLER KESİLİNCE

Son birkaç yüzyılda türümüzde çok çarpıcı gelişmeler oldu. Hem boyumuz uzadı hem de daha çok yaşıyoruz. Öylesine ki, dünyanın en uzun boyluları arasında yer alan ABD'liler korumaya çok meraklı oldukları Avrupalıların eski evlerine, otellerine sığamayacaklar yakında. Diğer yandan yaş ortalaması 80'lere varmakta olan Batı ülkelerinin zenginleri de yeryüzü çoğunluğunun yarısından fazlasının yoksul ve 20 yaş altında olduğu bir dünyada yaşıyor.

Makine tuşlamalı yaşamın giderek egemen olduğu beton kentlerde yaşayanlarsa, ilk örneklerini 20 küsur yıl önce New York'ta gördüğümüz gibi, kent dışı çiftliklerde birkaç saatliğine patates toplayıp doğal yaşamı tecrübe emek ayrıcalığı için uyuşturuculara ödedikleri miktarda para sayıyorlar.

Eski çağlarda insan, bırakın torunlarını, torunlarının torunlarının bile kendisininkinden farksız bir yaşam süreceğine mutlak gözüyle bakabilirdi. Büyüklerinden dinledikleri atalarının destanları da günlük yaşamlarının asırlardır değişmediğinin, yani yeryüzündeki yaşam biçiminin kalıcı sürekliliğinin bir kanıtıydı. Bugünün tersine, merak uyandıran yarın değil, öbür dünyaydı. Zihinleri meşgul eden, kişinin öldükten sonra kertenkele mi, yoksa kaplumbağa mı olacağı, cennet ya da ce-

hennemde nelerle karşılaşacağıydı.

Sonra hepimizin malumu 400-500 yıl önce başlayan bir icatlar dönemine girdik. Kimi vücutta kan dolaşımını keşfetti, kimiyse çalar saati. Öyle bir zamana geldik ki, artık New York'un birkaç ciltlik telefon rehberi mucitlerin patent başvuruları yanında hafif kalıyor. Yakında uzayda çiftlikler ve fabrikaların kurulabileceğine, asteroitlerde madencilik yapılabileceğine kimse şaşmıyor.

Diğer türlere göre çok kısa bir geçmişi olan insan, daha işin başlangıcında. Önümüzdeki en büyük engel henüz bir arada yaşayacak şekilde yeterince ehlileşmemiş olmamız. Olabilir mi? Zaman gösterecek. Ancak bu arada insanın, çağımıza özgü bir özelliğini de gözden kaçırmamalı. Eski çağlar dediğimiz zamanlarda toplumun neredeyse tüm fertleri günlerinin teknolojisinin hem birer yaratıcısı hem de kullanıcısıydılar. Yani yaşamları için elzem olan aletleri yapmasını da, kullanmasını da biliyorlardı. Günümüzdeyse artık bilgiye ulaşmamız, parmaklarımızın ucunda olduğundan bilgisayarlarımızın bellekleri saklıyor uygarlığımızın şifrelerini. Ancak uzayın derinliklerinden gelen manyetik bir radyasyon dalgası kazara hepsini silecek olsa... Eskiden tekerlek kırılınca yenisini hemen herkes yapabilirdi. Ya bugün siz?

Yüzyılımızın makineleri durunca ne yapacağımızı bilemiyoruz. 20 küsur yıl önce bir gece aniden New York'ta elektrikler kesilmişti birkaç saatliğine. Evlerinde baş başa kalanlar hiç alışmadıkları kesintisiz karanlıkta ne yapacaklarını iyice şaşırmış olacaklar ki, dokuz ay sonra müstakbel anne ve babalar doğum kliniklerinin önünde kuyruk olmuşlardı.

1998

MEMEDEN İYİSİ YOK

İsviçre'nin Nyon şehrine yakın dağlardan birinin yolunu tutmuş, "Memeden iyisi yoktur" diye tempo tutarak Nestle şirketine karşı zaferimizi kutluyorduk. Dünya Sağlık Örgütü'nün 20 yıl kadar önce Cenevre'deki Genel Kurulu'nda aldığı bir kararla artık anne sütü yerine kullanılsın diye bebek maması satan firmalar, paketlerinin üstüne reklam olarak beyaz gürbüz bebeklerin resimlerini koyamayacaklar, bu çokuluslu şirketlerin satış elemanları doktor kıyafetine bürünüp yeni doğurmuş analara bedava numune mama paketleri dağıtamayacaklardı.

UNICEF raporlarına göre her yıl bir milyon kadar bebek şirketlerin ahlâksızca yürüttüğü reklam kampanyalarıyla mamaların anne sütü yerine kullanılması sonucu ölüyor. Çokuluslu şirketlerin beyaz önlüklü güler yüzlü pazarlama elemanlarının kendisine ücretsiz sunduğu mamayı kullanan anne emzirmeyince kısa sürede sütten kesiliyor. Emzirmeyen annelerde meme kanseri olasılığı daha yüksek. Üstelik emzirme hem bir tür aşı vazifesi görüp bebeklerde çeşitli hastalıklara karşı bağışıklık kazandırıyor hem de doğum kontrol işlevi görerek anaların çocuklarını daha aralıklı doğurmasını sağlıyor. Çocukları, resimlerini paketlerinde kullandıkları mavi gözlü, sarı saçlı Batılı bebekler gibi sağlıklı olacak ya da emzirirlerse, erkekler dik-

liğini kaybedip sarkan memelerini artık okşamayacak diye anneler bebeklerini emzirmemeye kandırılıyor. Ve parasızlıktan uzun dayansın diye mamaları bolca sulandırılıp besin değerini azaltıyorlar. Yoksul ülkelerde sular temiz olmadığı ve temizlik konusunda kitle eğitimi yetersiz olduğundan, bebekler de çeşitli hastalıklardan ya da zafiyetten kırılıp, sapır sapır ölüyorlar. Emzirmenin ana ve çocuğu arasında tesis ettiği güven, bunun ruh sağlığına ve mutluluğa etkileriyse işin cabası.

Böylece o gün Cenevre'de uluslararası bir girişim olan grubumuzun yıllardır süren çalışmaları sonucu aşağı yukarı 150'ye yakın ülkenin desteklediği karara karşı Genel Kurul'da bir tek ABD delegesi serbest ticarete engel olduğu gerekçesiyle olumsuz oy kullandı. Çokuluslu şirketlerin çokuluslu ahlâksızlıklarının haddi hesabı yok. Örneğin ilaç şirketleri ABD'de sağlığa zararlı diye piyasadan men edilen ilaçları pervasızca dünyanın muhtelif ülkelerinde satmayı sürdürüyor, hatta kendi ülkelerindeki pazar kapandığı için ellerindeki stoku daha da büyük bir hevesle pazarlıyorlar. Doğum kontrol hapı olarak piyasaya sürülüp kolsuz bacaksız bebeklerin doğmasına neden olan thalodimide, şirketlerin sorumsuzluğunun bir örneği olarak hâlâ akıllarda. Çokuluslu şirketler zamanın açık denizini ellerinde tutan kurukafalı kara bayraklı korsanlar gibi.

1999

ÖLÜMSÜZLÜĞE DOLUDİZGİN

Popüler bir dergide kahramanlığıyla ün yapmış emekli generale soruyorlar, "Paşam, Allah gecinden versin, nasıl ölmek isterdiniz?" Tak diye cevap veriyor paşa: "Uykumda." Aynı soruyu insanın bin bir halini romanlarında ustaca işlemiş yazara soruyorlar. Cevap: "Hiç farkında olmadan." Hayat boyu hastalara ümidini kesmeden şifa vermiş doktor: "Aniden. Kalpten mesela." Ve hepimizin günlük konuşmalarında: "Aman Allah çektirmesin. En iyisi kimseye muhtaç olmadan çekip gitmek." Ama pek öyle olmuyor.

Hepimizin etrafında bu işin uzun sürdüğünü gösteren hasta, yaşlı nice insan var. Bazen öylesine yalvarıyorlar, "Allahım beni kurtar" diye. Bazen o yakınımızın ölüp kurtulmasını istiyoruz için için. Ama evdeki hesap çarşıya uymuyor. İntihar ya da nadir rastlanan doktorun hastasının ölümünü kolaylaştırması dışında yaşam sürüyor. "Asla böyle yaşamak istemem" dediği durumla karşı karşıya gelince insan yaşamını sürdürüyor. Sürdürüyor ve sürdürmek istiyor. Çeşitli ıstıraplar çekiyor, nice acılara tahammül ediyor, hatta bazen etrafta kimse yokken "Yeter artık" diye inliyor. Ama vücudu ölüme direnmeye devam ettikçe, gözleri etrafındakilere merakla ya da kuşkuyla baktıkça ve bin cihana değen o hayalleri günde bir defa bile olsa tekrar tek-

rar canlandırdığı müddetçe insan yaşamak istiyor. "Uykumda" diyen paşa, "Hiç farkında olmadan" diyen yazar, "Aniden" diyen doktor gitmek istemiyor.

Ya bir yaşa kadar ölüm yokmuş gibi yaşayıp sonra da gitmemek için ellerinden geleni yapanlar? 45'inde sigarayı bırakıp 'jogging'e, 50'sinde en sevdiği yemekleri azaltıp vitamin hapı bombardımanına geçen, 60'ında tenise başlayanlar? Bin bir keyiften feragat edip sağlık rejimleriyle bünyelerini sağlamlaştırarak ilerde hastalıklarla boğuşma, ölme sürecini uzatanlar? Ama sorsanız herkesin cevabı aynı. "Anlamadan, hissetmeden, bilmeden, aniden ölmek istiyorum." Ve 'The Time of Your Life' adlı tiyatro oyunuyla ünlü William Saroyan'ın ölüm döşeğinde, "Tanrım. Ölümü inkâr edecek değilim. Herkesin öleceğini biliyorum. Ama neden ben?" dediği gibi galiba pek de ölmek istemiyoruz.

İlk destanlarımızla birlikte ölümsüzlük peşinde koşan biz değil miyiz? Bizim tanrılarımız değil mi bu fani dünyadan bizi kurtaracak olan? Ve biz değil miyiz yaşama hırsımızın gücüyle dünyanın tozunu dumana katıp tanınmayacak hale getiren?

Son haberlere göre kımıldama, konuşma yeteneklerini tümden yitiren felçli insanlar beyinlerine yerleştirilen elektrotlar sayesinde düşünceleriyle bilgisayarlara komut verebiliyor. Düşünceleriyle bilgisayar ekranındaki oku istedikleri seçeneklere yönlendirebiliyorlar. Ve göz, kalp ve beyin gibi vücudun tüm organlarının gelişmesine ve kendini yinelemesine yol açan 'kök hücrelerin' keşfiyle artık insanın yaşlanmasının durdurulması mümkün olacak. Tarım ve hayvancılıkta uygulanan gen mühendisliğiyle gıda sonsuzca bollaşıyor, bedavalaşıyor.

Herkesin birdenbire ölmek istediğini söylediği dünyamızda türümüz birdenbire ve hızla ölümsüzlüğe yaklaşıyor.

1999

'GILGAMIŞ, DÜŞTÜ' DERLER

Tarihçi Gordon Childe türümüzün üç büyük devrimden geçtiğini söyler. Avcılıktan tarıma geçiş, kentlerde yaşamaya başlamamız ve üçüncü olarak da sanayi devrimini gerçekleştirmemiz.

Sosyalist ve kapitalist modellerin kıyasıya kapıştırıldığı 1960'lı yıllarda, aydınlar 'geri kalmış' diye tabir ettikleri ülkelerin hangi sistemle gelişmiş ülkelerin düzeyine erişebileceklerini tartışırlardı. O sırada Türkiye'nin kalkınmasını hızlandıracak bir darbe yapıldığı müjdelendi vatandaşlara.

12 Mart cuntasının kurduğu sivil hükümetin 'beyin takımında' yer alan bir IMF eski görevlisi, Türkiye'nin 2011 yılında Batı'yı yakalayabileceğini söylemişti. Hesapça Türkiye, sanayii devrimini çok daha önce tamamlamış olan Batı'dan tam 41 yıl geriydi. 'Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu kadar geri olduğunun hükümetçe açıklanması toplumda şok etkisi yarattı. Askerî darbenin devirdiği 'Çoban Sülü' lakaplı Demirel'in vaatlerine karnı tok olanların bir kısmıysa bu 'ilerici' darbeyi destekliyor 'Pilav değil, plan istiyoruz' diyorlardı.

Nedense ülkeler kaç yılda kalkınabilir diye hesap yapanlarla bunların planlarını ciddiye alanlar fazla tarih bilmek gereksinimini duymuyorlar. Türümüzün ilk devrimi olduğu söylenen tarım toplumuna geçiş M.Ö. 6000'lı yıllarda Balkanlar ve Ana-

dolu'da Çatalhöyük'te gerçekleşiyor. Aynı devrim dünyada sanayi devrimini ilk gerçekleştirecek olan İngiltere'deyse M.Ö. 3800'de, yani Çatalhöyük'ten 2200 yıl sonra.

Uzmanların 'ileri' ve 'geri' toplum mantığını benimsersek İngiltere'de yaşayanların 2000 yıl boyunca neden geri kaldıklarını açıklamamız gerekiyor. Hele Türkiye'ye bu mantıkla bakanlar Anadolu'da yaşayanların 2000 yıl öndeyken nasıl 41 yıl geriye düştüğünü de anlatmak durumundalar.

Taş devrinde yaşayanlara göre çağdaş dünya düzenimizin daha 'ileri' olduğunu fazla düşünmeden kabullenip geçmişimizdeki 'vahşet ve ilkelliğe' ibretle bakıyoruz. Evrensel bir beyannamemiz var çocuk haklarını korumak için. Ama toplam nüfusunun yarısından fazlası 18'den küçük olan Afrika'daki savaşların askerlerinin çoğu çocuk. Neolitik dönemde çocuklar tanrılara kurban edilmiş. Günümüzdeyse onlar dünyanın dengesiz ekonomisinin açlıktan ölen kurbanları. Ama, artık orada burada cereyan eden savaşların sayısını bile bilmediğimiz gibi, ilerledik mi geriledik mi türünden tartışmaların da sonu yok. İsteyen, türümüz, asıl vahşet dönemine 20. yüzyılda ABD'nin Japonya'da sivillere karşı kullandığı atom bombası ve Hitler'in soykırımıyla girdi deyip, kestirmeden işin içinden de çıkabilir.

Ancak her zamanki gibi dünler gidenlere, bugünlerse bizlere ait. Dünyanın en eski destanı sayılan Gılgamış'ta "İnsanların günleri sayılı, başarıları esip giden hava gibidir" diyen kahraman Gılgamış gene de şöyle sesleniyor kendi kendine:

"İlerle, korkma.
Düşersem adım kötüye çıkar,
Gılgamış düştü, derler
Yaman Humbaba'nın karşısında
Torunlarım bile utanç içinde yaşar."

1999

DÜNYA YUVARLAK MI?

Eflatun, "Güzel ve çirkini birbirinden nasıl ayırt ederiz?" diye sorduğunda akla gelen her şeyi mukayese etme çabası başlar, mutlağı arayan müritleri arasında. Neyin, nerede, niçin ve nasıl olduğuna merakımız sonucu kimilerimiz sürekli araştırmış, deneyler yapmış, keşiflere çıkmış tarih boyunca. Kimilerimizse yerinden hiç kımıldamadan Tanrı'nın mutlak gerçeğine varmanın yollarını aramış. Düşünceleri gözlemlerinden oluşanlarla görüşleri inançlarından kaynaklananlar tarih boyunca sık sık çatışmış birbirleriyle.

Ama galiba böyle bir ikilem daha çok Aydınlanma tarihini anlatan kitapların konusu. Çünkü sanıyorum çoğumuz için hâlâ bilmekle inanmak aynı kapıya çıkıyor. Örneğin daha M.Ö. 3. yüzyılda İskenderiyeli Eratosten ve camiası dünyanın hem yuvarlak olduğunu hem de çevresinin ölçüsünü, hiç de gemilerle Batı'ya gidip Doğu'yu bulmaları gerekmeden, çoktan biliyorlardı. Ya biz nereden biliyoruz dünyanın yuvarlak olduğunu? Çok uzaktan gelen bir geminin önce bacasının dumanı, sonra bacası, nihayet de geminin kendisi gözükür diye yazan ilkokul kitaplarımızdan mı? Uzaydan çekilen fotoğrafları kaale almazsak, hep birlikte bir kürenin üstünde yaşadığımızı bugün kaç kişi kanıtlayabilir? Bilmiyoruz. İnanıyoruz.

Tıpkı 15. yüzyılın Avrupası'nda hemen herkesin denizlerin bittiği yerde dünyanın ucundan düşüleceğine inandığı gibi. O gün gerçeği bilen küçük bir azınlıktı. Bugün de. O gün çoğunluk bilmiyor ama inanıyordu. Bugün de. Değişen tek şey gerçeğin ne olduğu.

Ancak aramızda önemli farklar var. Onların kitaplarını basacak matbaaları bile yoktu, bizim bilgisayarlarımız var. Onlar insan anatomisini araştıranları kazıkta yakıyorlardı bizim genlerimizin telif haklarını satın alan şirketlerimiz var. Bilgi o denli metalaştı ve bilgiye ulaşmak o denli kolaylaştı ki atom bombası bile yapılabilir oldu evlerin bodrum katlarında.

Ama sanki eskiden insan olup bitene daha bir vakıftı. Kişi başına milli gelir yerine kişi başına bilgi gibi bir oran tahayyül edin. Bu oranın son beş yüz yılda hızla düştüğünden hiç şüphem yok. Yani bugünün insanı geçmişe kıyasla eldeki mevcut bilginin çok daha azını biliyor.

Aynı olgu, alanlarının ancak çok küçük bir parçasında olup biteni bilebilen en seçkin bilim insanları için de geçerli. Rönesans'ın komple insanı geçmişe özgü sosyolojik bir fenomen olarak kaldı. Bırakın bilimden herhangi bir şey almayı, eskiden kendi ilacını, besinini elde edebilen, kendi silahlarını ve aletlerini yapabilen, onarabilen insana göre 21. yüzyılın engindeki bilgi çağının insanı kendisine bakmaktan bile aciz.

Geçenlerde Cervantes'in doğum yeri olan Alcala de Henares'deydim. Şehrin üniversitesini dolaştıran rehberimiz, "Birkaç yüzyıl öncesine kadar imtihanlarında başarılı olmayan öğrenci bir eşeğin sırtına oturtulup şehrin sokaklarında dolaştırılır, halk onu yuhalar, yüzüne tükürür hatta üzerine işerlerdi" dedi. Çok şükür artık dünyanın dört yanında biten üniversiteler seri imalat yaparcasına mezun veriyor. Bilmek istediklerimiz parmaklarımızın ucunda. Bu gidişle günün birinde belki birbirimize dünyanın yuvarlaklığını bile kanıtlayabiliriz.

1999

ÜNİFORMASIZ NEFERLER

Artık sokaklarda vazifeleri dışında, üniformalı insanlara pek rastlanmıyor. Devletin üniformalı görüntüsü, kimi istisna ülkeler dışında günlük yaşantımızın eskisi gibi parçası değil. Askerlerin tankların ardında kendi başkentlerinde etrafı titrete titrete resmîgeçit yapmaları çoğu insan için çocukluk anılarının bir parçası. Üniforma giyenler bile sanki daha bir spor görünümlü. Hatta İstanbul'da bir taksi şoförünü hatırlıyorum. Polisler, resmî kıyafetlerinin parçası olarak beysbol şapkalarını giydiklerinde, devletin ciddiyeti kayboluyor diye yakınmıştı. Diğer yandan birçok ülkede gençlerin bit pazarlarından askerî giysiler alma merakı zaman zaman modacıları da sivil halkı asker gibi giydirmeye seferber ediyor.

Geçenlerde düşman kavramı üzerine bir araştırma okumuştum. Düşmana en az düşman olan asker. Askeri, öldürme arzusu artsın diye eğitimlerinde hâlâ süngüyle düşmana benzeyen saman torbalarına saldırtmalarına, askerî psikologların düşmanı canavarlaştıran beyin yıkama yöntemlerine rağmen 'karşı tarafı' en çok insan gibi gören gene asker. Toplumlardaki düşmanlık duygusu cepheye mesafe arttıkça çoğalıyor. Karşı tarafı en çok başı ezilmesi gereken yedi başlı canavar gibi görenlerse kadınlar, analar.

Böylece bir yandan görüntüsünü yumuşatıp sokaklarda sivil kıyafet ya da gizli kameralarla var olan devlet, bir yandaysa devletin gösterdiği düşmanı kendi elleriyle parçalamak istercesine galeyana getirilen siviller. Bunun örneklerine burnumuzun dibinden Atlantik'in öbür ucuna kadar rastlamak mümkün.

Üstelik artık düşmanlarımız da eskisi gibi değil. Son yıllarda dünya basınından bize yansıtılan savaşların hiçbirinde 'karşı tarafın' simgesi tarihten alıştığımız gibi bir ulus ya da bayrak olmadı. Artık ideolojilerin simgeleri olan gamalı haçlar ya da orak çekiçler de yok. Bizi ayaklandırıp öfkelendiren ne olursa olsun artık düşman, devletler ya da askerler değil, canavar bellediğimiz bireyler. Kimisi seçimle işbaşına gelmiş bir koalisyon hükümetinin başkanı, kimisi bir gerilla hareketinin lideri, kimisi tek partili bir rejimin cumhurbaşkanı. Bunları düşman seçen egemen düzenlerin ölçüsü bu kişilerin nasıl başa geldikleri, ne gibi bir sistemi temsil ettikleri, hatta ne yaptıkları bile değil. Yoksa bugün başka bir yığın lider ya da kral sistematik olarak bin bir çeşit insan hakkını ihlal eden canavarlar olarak aynı şekilde dünya kamuoyuna sunulabilirdi. Aralarında bırakın işkence ya da katliam yaptıranları, kendi vatandaşlarını bile bile topluca açlığa terk edenler dahi var.

Kimi devletlerin insan haklarını dış politikalarının bir unsuru gibi kullanmaları ya da kimi temel sorunlarını 'düşman kişilerle' örtbas etmeleri işin rengini değiştirdiği gibi bizlerin de, vicdani ya da ahlâki açıdan, nasıl olabiliyorsa, ona buna düşman kesilmemize neden oluyor. Devletlerin çıkarları üzerine kurulu politikalarının, bireylerin vicdani ve duygusal yaklaşımlarıyla örtüştürülmesiyle bizler de düşmanın kellesini isteyen üniformasız neferlere dönüşüyoruz.

1999

‘O TRENE BİNECEĞİM KESİN’

Üç beş gün için bile olsa kitleler halinde tatile gitmek yüzyılımıza özgü bir olgu. Eskiden bir tek hac yollarına dökülen milyonlarca insan yerine şimdi Freud’un haz peşinde koşan modern insanı var. ABD’li yazar F. Scott Fitzgerald’ın Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa’nın güneyinde hayatın anlamsızlığını şampanya eşliğinde yaşayan canı sıkkın zenginleri anlattığı *Tender is the Night* romanının geçtiği sahillerde artık nesli tükenen Rus aristokratlarıyla, ABD’li demir, çelik ya da tütün krallarına rastlanmıyor. Cote d’Azur’de bugün İtalya’da mektup dağıtan postacı da olabilir, Almanya’da Ford fabrikasında çalışan Türk işçisi de, İngiltere’de aldıkları işsizlik parasını burada yemeye gelen genç bir çift de.

Demokrasilerin giderek totaliterleştiği modern dünyamızda turizm giderek demokratikleşiyor. Oraya buraya gitmek artık aristokratlarla milyonerlerin tekelinden çıktı. Bodrum’da, tatil yapan İngiliz veliahtlarına da rastlayabilirsiniz, sebze halinden toptancılara da. Asilzadelerini yitirmiş eski şatolardan, köylülerin isyanı unuttuğu ücra dağ köylerine kadar turistlerin ağırlanması dünyanın başlıca uğraşlarından biri. Nasıl yedirilip, içirilip, eğlendirileceğimize kafa patlatanlar artık atom fiziği, bilgisayar mühendisliği ya da sosyolojide semiyotik oku-

yanlarla birlikte aynı üniversitelerde turizm üzerine ihtisas yapıyorlar.

Turistler de tatillerinde ne yapmak istedikleri konusunda çok daha seçici. Hazlarımızın hedefleri daha belirgin. Sırf keyif çatalım diye yola çıkan kalenderlerin sayısı azalırken turizmin türlerinden de geçilmiyor. Sanat tarihi profesörlerinin rehberlik yaptığı turlar, yemek düşkünlerinin gözde bir lokantadan bir diğerine koşuşturulduğu 'gourmet' gezileri, savaş meraklılarına meydan muharebelerinin cereyan ettiği alanları ziyareti, çeşitli yabani çiçek türlerini gözleme, bilmem nerenin köyünde 'hakiki bir köylü' gibi yaşama ya da her tür cinsel hazın tatminine yönelik seks turizmi. Yok yok.

Oysa bir tren yolculuğunda tanıştığım İsveçli bir turist rehberi insanların problemlerinden bir nebze uzaklaşmak için tatile çıktıklarını ama tatillerinde daha da çok problemlerle karşılaştıklarını kara mizaha varan örnekleriyle anlatmıştı. Ne var ki, sınırlı tatil günlerimizde, çoğu zaman pek de istemediğimiz insanlarla birlikte onca yol kat ettikten sonra, insan kendine yediremiyor hiç de iyi vakit geçirmediğini. Ve ertesi yıl kendi kendine verdiği sözleri unutmuş, iyi niyet ve yüksek beklentilerle tekrar yola koyuluyor, tekrar sükutu hayale uğruyor. Artık dünyadan da tatmin olmadığımız anlaşılıyor ki, geleceğe yönelik uzay turları için şimdiden bilet kesenler var. Bir gazete haberine göre Zegrahm Uzay Yolculukları adlı bir şirket dünyanın çevresinde yapmayı planladıkları roket turları için adam başına 198 bin dolar depozito kabul etmeye başlamış.

ABD'li şair Edna St. Vincent Mallay seyahat tutkumuzu şöyle anlatıyor bir şiirinde:

"Kalbim dostlarımla sımsıcak
Daha iyileriyle mümkün değil tanışmak
Lakin nereye giderse gitsin
O trene bineceğim kesin."

1999

Bilimin inançtan farkı gözlem ve deneylere dayalı olmasıdır. Suyun ısıtılınca buhar olacağına inanmak başka, suyu defalarca kaynatıp onun buharlaşmasını görerek kendimize ve başkalarına kanıtlamak başka. Bugün tanımladığımız anlamda bilim denince aklımıza Batı geliyor. Kan dolaşımının keşfinden yerçekimi kanunlarına kadar bilim adına bildiğimiz neredeyse her şey Batı'da bulunmuş.

"Neden?" diye bir sorunun cevabıysa genellikle Doğu'daki bir eksiklikte aranır. Bu, Doğu dinlerinin geriliğinden de olabilir, ekonomilerinin az gelişmişliğinden de, bin bir başka nedenden de. Ama ne olursa olsun mutlaka bir eksiklik söz konusudur. Batı'nın işaret ettiği bu eksikliğe Doğu da o denli inanmıştır ki, en az yüzyıldır Batı'yı inceleyip kendindeki bu eksikliğin nedenlerini arayıp telafi etmeye çabalamaktadır.

Ama zamanımızda neresi eksik diye baktığımız eski Doğu da, Batı'da olup biteni barbarlık diye görüyordu. Sicilya kralı Fredrick'in doğuştan itibaren zindanlara kapatıp dışardan kimselerle temas ettirmediği çocukların hangi dilde konuşacaklarını merak etmesi ya da Bacon gibi Avrupalıların ölülerinin gözünü kesip, orasını burasını didikleyip çeşitli organların nasıl çalıştığını araştırması herhalde Doğu'nun insan tasavvuruna ters

düşen şeylerdi. Yoksa göğsümüzün sol memesinin altında devamlı hissedilen çarpıntıların kaynağını araştırmanın yolunun, insan vücudunu kesip bakmaktan geçtiğini düşünmek için herhalde Avrupalı olmak gerekmiyordu. Ama Doğulular ne keşfettikleri barutu savaş için kullandılar ne tıp modellerini insanı kesip biçme üzerine kurdular ne de donanmaları olmasına rağmen yeni dünyaların fethine çıktılar. Batı kapılarına dayanıp savaş yapana kadar Japonya, Çin ve Hindistan kendi uygarlıklarına sımsıkı kapandılar. Neden?

Özellikle Aydınlanma Çağı'ndan bu yana insanın zeka ve merakını seferber ederek her şeyin nedenini araştırmasını türümüze en yakışır davranış olarak görüyoruz da sonuç olarak dünyayı ve hayatımızı ne hale getirdiğimizi kendimize yakıştıramıyoruz. Patlamanın eşiğine getirdiğimiz dünyanın bu halinin en çok farkında olup bundan şikâyetçi olanlar, gene birkaç yüzyıl önce bilim devriminin tohumunu atmış Batılılar. Dünyanın gerisi kendilerindeki 'eksiklikleri' kapatıp Batı'yı yakalamaya uğraşadursun, Batılı aydınlar da zamanında kendilerine methiyeler düzerek, başlattıkları bu gidişe dur demenin, rotayı değiştirmenin yollarını arıyorlar. Her şeyin nedenini araştırmak bize de yakışabilir ama bu bir zaman Doğu'nun keşfettiği yaşamanın ve ölmenin sanatını unutmanın pahasına olmamalı.

Yaşarken hep bir yerlere varmak isteyen günümüzün modern insanı, ölümünün de ansızın, hiç farkında olmadan, hatta uykusunda olmasını istiyor.

1999

MERİH'İ İNSANDAN KORUMALI MI?

Dünya McDonald's'laşıyor. İngilizce evrensel dilimiz. Chicago Bulls yazılı gömlekler Sibirya'dan Küba'ya kadar herkesin sırtında. Buda, haç ya da hilalin hiçbiri Coca Cola kadar tanınmıyor. Amerikan kültür emperyalizmi dünya halklarının geleneklerini silindir gibi eziyor. Dünya tekdüzeleşiyor mu?

17 yüzyılda Çin'den çay, 16. yüzyılda da Osmanlı üzerinden kahvenin gitmesiyle Batı Doğululaşmış mıydı? Erkeklerin vazgeçilmez giysisi pantolonu Türklerin Orta Asya'da ata binmek için icat ettiği söylenir. Ama ne eskiden ne de şimdi kimse dünya erkeklerinin Türk gibi giyindiğini iddia ediyor. Hindistan ve Araplar yoluyla Batı âlemine yerleşen günümüzün '0'lı sayı diline kimse 'Doğulu' diye bakmıyor. Mahalle köftecisine gitmek yerine McDonald's'ta hamburger yiyen genç Türkler, şehriyeciye gitmekten vazgeçen Japonlar ve komünizmden sonra Ruslar, geleneksel damak tatları birdenbire değiştiği için mi ordalar, yoksa özellikle gençler için planlanmış bir ortamda serbestçe kızlı erkekli bulunmanın keyfini mi çıkarıyorlar?

Belki eskiden değişimlerin 'bizleşmesi' asırlar aldığından nasıl değiştiğimizin çok daha az farkına varıyorduk. Üstelik toplumlarda değişim genellikle egemenlerin öncülüğünde tepeden aşağıya düzenin onayıyla yayıldığında sindirilmesi daha ko-

lay oluyordu. Batı'da önce aristokratlarla zenginler, Doğu'dan gelme çay kahve içmeye başladı; zamanla bu adet onlara özenen sınıflara yayıldı. Gene geçtiğimiz yüzyıllarda Rusya, Japonya ve Osmanlı imparatorluklarının hepsi tepedeki hanedanların kararıyla Batılılaşmaya başladı, yeniliklerin yayılması asırlar sürdü.

Günümüzdeyse değişim o kadar hızlı ki, artık yeniliklere alışmak yerine etrafımızda her şeyin durmadan değiştiğini içselleştirmekle karşı karşıyayız. Değişiklik her yerden geliyor ve hepimizi afallaştırabiliyor. Eskiden az çok basit gözüyle baktığımız dinlerimiz, dillerimiz, hatta ölümlü olduğumuza inancımız bile gelişmeler karşısında hızla değişmekte. Örneğin üstün körü gözlemler İngilizcenin dünyanın standart dili haline gelmekte olduğunu söyleyedursun, Amerikanca ve İngilizce arasındaki fark o kadar hızla açılıyor ki, dilbilimcilere göre 50-60 yıl içinde Fransızcayla İtalyanca kadar birbirlerinden uzaklaşacaklar. Keza ABD'nin çeşitli kentlerinde yeni yeni lehçeler türemekte. Karayipler ve Jamaika'da gelişen İngilizce ise gene kendine özgü kuralları olan başka bir dil. Kısaca İngilizce, dünyayı tekdüzeleştirmenin tersine, kendisi çeşitleniyor. Eski Sovyetler Birliği'nde Rus şovenizmi ağırlıklı diktatörlüğün yıkılmasıyla yıllardır bu rejimin yok etmeye çalıştığı diller ve dinler yeniden dirilmekte, dünyanın bu en büyük ülkesinde yeni kültür mozaikleri oluşmakta. Nüfusu özellikle Uzakdoğu Asya ile Meksika'dan göçlerle sürekli yenilenen ABD ise o denli çokkültürlü bir ülke olma yolunda ki, kimi yörelerinde neredeyse hiç İngilizce konuşulmuyor.

On binlerce yıl süren avlama-toplama, binlerce yıl süren tarım ve yüzlerce yıl süren sanayi toplumlarından sonra o denli hızlı bir evrim sürecine girdik ki, sanki her gün yeni bir dünyaya doğmuş olmanın şaşkınlığı içindeyiz. Tabii bu hızlı değişime alışamayan birçoğumuzun tutucu yönü ağır basıyor. Daha şimdiden 'Merih olduğu gibi kalsın' diyenlerle, 'Türümüzün yaşama şansının artması için birden çok dünyayı yaşanır kılmalıyız' diyenler ayrı saflara ayrılıyor.

Dünyanın iyiye mi, kötüye mi gittiği tartışması belki türü-

müzün varoluşundan beri sürüyor. Kimi destanlarımız ve yaşlılarımız, her şeyin eskiden çok daha iyi olduğu bir 'altın çağı'na özenmekte; kimilerimiz tarihin hep ileriye doğru gittiğine inanmakta, çoğumuzsa olup biteni günlük hayatımızın geçici kıstaslarıyla yargılamakta. Ama bir de gelecekten korkup, geçmişin kalıpları içinde kendilerini hapsedenler, bizleri geçmişin hapishanelerinde yaşatarak iktidarlarını, çıkarlarını sürdürmek isteyenler var ki, 'tecrübeliler' diye hâlâ onların peşinden gidiyoruz.

1999

AMNESTİA

İnsanın doymak bilmeyen ihtirasının en çarpıcı yönlerinden biri oraya buraya ismini vermesi. Ölecek ya, adı kendisinden sonra mutlaka yaşamalı. Tarihe geçeceklerinden kuşkulu 'devlet adamları'yla politikacılar ve sonsuz servetlerinin iktidarıyla kendilerine yarattıkları yoz bir masal dünyasına başkalarını mahkûm edenlerde bu bir saplantı haline gelebiliyor. Hiç utanmadan dalkavuklarının önerilerine uyup hastane, üniversite, bulvar, kütüphane, ilkokul, dispanser, önlerine ne gelirse adları verildiğinde sanki dünya kendilerinin oluyor. O kadar endişeleniyorlar ki unutulacaklarından, görmek istiyorlar oraya buraya asılan tabelalarda ölümsüzleşen isimlerini. Kırpıntılarla yetindiklerinden, tarihte bu işe kendilerinden önce kalkışanlara göre ne kadar aciz ve gülünç bir duruma düştüklerinin farkındalar mı acaba?

Eskiden ülkeler, koca kıtalardı bu tür şarlatanların, soyguncuların adlarını alan. Kristof Kolomb'un arkadaşı ve kendisi de denizci olan Amerigo Vespucci, iki senedir yolculukta olan Kolomb'tan haber gelmediği için kayıp sayılmasını fırsat bilir. Arkadaşından işittiklerine de dayanarak hiç yapmadığı bir yolculuğun günlüğünü yazar ve bu yeni kıtaya ilk ayak basan kişi olduğunu iddia eder. Keşifler sonucu hızla değişen dünyanın ha-

ritasını yapmakta olan Alman Waldseemüller de Vespucci'nin adını verir kıtaya. Bir farkla. Şarlatanımızın adı, diğer kıtaların isimleriyle uyumlu olsun diye, dişileşerek cinsiyet değiştirir. Ve Latincede hepsi dişi ismi olan Avrupa, Asya ve Afrika ile birlikte yeni kıta da Amerika ismini alır. Kolomb'un payınaysa asırlar sonra dünya uyuşturucu merkezlerinden biri olarak bildiğimiz bugünkü Kolombiya düşer. Amerika cinsiyet değiştiredursun, eyaletlerinden birisi de bakire kalmayı başarır. Kızılderilileri katlettikten sonra kraliçelerini memnun etmek isteyen İngiliz çapulcuları, ele geçirdikleri bölgeye hükümdarları Victoria'ya atfen 'Bakir Kraliçe' anlamına gelen Virginia adını verirler.

Ne var ki, ilelebet yaşayacağı sanılan isimlerin bazılarının tarihin gazabına uğraması bile pek ibret olmuyor.

Kraliçe Victoria'dan önce İsveçliler de Amerika'da bir kaleye kraliçeleri Christina'nın adını verip etrafındaki bölgeye de 'Yeni İsveç' derler. Ama koca imparatorluğun ve kraliçelerinin sonraları bir İngiliz valisinin buralara adını vermesiyle De la Weer (Delaware) olarak değişiverir.

İsim verme ihtirası kimsenin tekelinde olmadığından, bu hastalığı paylaşmakta komünistler de başkalarından eksik kalmıyor. Bugün tekrar eski isimleriyle bildiğimiz Volgograd ve Petersburg'un, Stalingrad ve Leningrad olarak başlarından geçenler ortada.

İktidar hırsıyla beslenenleri hükmettikleri yerler kamçıladığından doğa âlemine adlarını vermeyi şükür ki, ihmal ediyorlar. Washington Dağı, Atatürk Ormanı gibi tek tük yerler var belki ama bunlar sonradan verilme. Bir tanesinin sahibinin de Küçük Prens olduğu yıldızların isimleri şimdilik sayı ve harflerden oluşurken kometlere de Halley ya da Hale-Bogg gibi kaşiflerinin adları veriliyor. Yeni keşfedilen bitki ve hayvan türleri de bulanların adını taşıyor. Bildiğim tek bir istisna var. Güney Amerika'da ilk kez rastlanan bir böcek türüne, insanın insana yaptığından esef duyan kaşifi, Amnesty International'e atfen (Uluslararası Af Örgütü) 'Amnestia' adını vermiş.

2000

E SİYASETİ

Her türden insanın en çok konuştuğu konulardan biri havaysa diğeri de spor. Seks en çok gizlediğimiz konulardan biri olduğundan bu sınıflandırmaya tâbi değil.

Belki bir üçüncü konu, teknoloji yüzünden artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı, hayatın tadının kaçtığı. Örneğin eskiden horozun çağrısı, günün ağarması ya da bir sevenin sesiyle güne gözlerimizi açarken, geçtiğimiz yüzyılda başucumuza yerleştirdiğimiz küçük makinelerin alarm sesleriyle uyanmaya başladık. Gökte, denizde ve karada oradan buraya giden araçların içinde her gün saatlerce sıkışıp bunalıyoruz. Yaptığımız işler bizi doğaya ve kendimize o denli yabancılaştırdı ki, uzayda yaşamanın eşiğinde olan türümüz sanayi devrimi öncesinin doğal hayatının özlemi içinde. Balığa çıkabilmek, toprak çapalamak uygar insanın ortak bir düşü.

Son yüzyılın teknolojisi insanın dünyayı ve ilişkilerini bir bütün olarak algılamasını da parçaladı. Mesela telefon. Yüz binlerce yıl yüz yüze konuşmaya alışmış insanın sesi kendisinden birdenbire koparıldı. Görmediğimiz insanlarla asır boyu ilişki kurmak zorunda kaldık. Ya da fotoğraf ve geçen yüzyılın başındaki sessiz filmler. Karşımızda gülen, sevişen, konuşan insan var sesi yok. Ve de işyerinde özellikle fabrikalarda bandın ba-

şında tekrar tekrar aynı hareketi yapanlar yaptıkları işin sonucundan koparılmış oldu.

Teknolojinin yaşantımızı biçimlendirmesi açısından arkada bıraktığımız yüzyıl insanın bütünlüğünün parçalandığı şizofrenik bir dönemdi. Günlük hayatımıza yeni boyutlar getiren bilgisayarlı iletişim teknolojisininse kimi psikologların ileri sürdüğü gibi insanı yalnızlaştırıp birbirinden kopardığından çok bizi bütünleştirdiğine, birleştirdiğine inanıyorum.

Ses ve görüntünün telefonlu ekranlarda birleşmesiyle bize söyleneni sadece sesten değil, yüz binlerce yıl yaptığımız gibi söylenenin yüzü ve mevcut diliyle birlikte algılayabileceğiz. Binlerce yıl yaptığımız gibi oturduğumuz ve çalıştığımız mekânlar tekrar birleşiyor. Elektronik ağı sayesinde dünyaya yayılıp istediğimiz insanlarla birlikte çalışabileceğiz.

Tepemize çöreklenen yeni uluslararası ekonomik düzen daha çok ve daha çabuk sağlanan bilgiyle daha çok ve daha çabuk para kazanılması için seferber. Meşruluğu tartışılır hale gelen siyasi otoriteyse sıkı sıkıya sarıldığı geçmiş zamanların yöntemleriyle kendisini geçerli kılmaya çabalıyor. Örneğin seçim arifesinde olan ABD'lilerin belki de yüzde 100'e yakın bir kısmı muhtemelen onlarca partinin başkan adayı gösterdiği seçimlerde sade iki partinin yarıştığını sanıyor. Öyle sanıyorlar, çünkü ancak parayı basanın sesi duyuluyor. İnternette düşüncelerini geniş ve tutarlı bir biçimde neredeyse bedavaya sunmaktansa, bir servete mal olan 60 saniyelik siyasi reklamlar ve albenili ilan panolarıyla insanları kandırma yolunu tercih ediyorlar. Ama ortalıkta neredeyse oy verecek adam yok. Kayıtlı seçmenlerin ancak yüzde 20-yüzde 30 kadarının desteğiyle kendilerini iktidara getiren oyun şimdilik sürüp gidiyor.

Hindistan, Brezilya, Güney Afrika'nın köylerinde internet kafeler kuruluyor. Yakında televizyon ya da telefon aracılığıyla devlet denetim ve sansürünü etkisiz kılan internete girmek herkes için mümkün olacak. İnternet aracılığıyla tartışma ve bilgilendirme dışında dünya çapında siyasi eylemler aynı anda harekete geçebilecek. Kamuoyu yoklamaları, referandumlar, seçimler internette yapılacak. Şimdilik interaktif bankacı-

lık, interaktif ticaret için kullanılan bu iletişim teknolojisi egemen düzeni tek kaleli demokrasi oyunu yerine hem de pek yakında interaktif siyaset yapmaya zorlayacak.

2000

'BİR ŞARKISIN SEN'

Dünyanın en uç noktasına varınca uzayın boşluğuna düşeceğini sanmak... Nereye düşeceğini bilmemek... Gök kubbenin arkasında ne olduğunu merak etmek... Eskiden yıldızların tepemizdeki kubbenin öte tarafına açılan pencereler olduğuna inananlar varmış. Kahramanlar öldükten sonra Tanrı katına bu pencerelerden geçip giderlermiş.

Taş devrinin sonlarına doğru 50 bin yıl önce insanoğlunun ilk yaptığı resimlerle birlikte başlıyor yıldızlara merakımız. Her kültürün farklı yıldız kümelerinden oluşan efsanelerle dolu burçları var. Hepsinin uzay masalları, uzay mitolojisi, uzay kahramanları var.

Eski Çinlilere göre Samanyolu'nun sonu bir annenin iki çocuğunu, güneşi ve ayı, her gün gökyüzündeki yerlerini almadan önce yıkadığı yermiş. Tatarlara göreyse hırsızın çaldığı samanı düşüre düşüre kaçarken gittiği yol. Yunan mitolojisinde Zeus'un karısı Hera'nın memesinden boşa akan sütün izi olduğuna inanıldığından buraya 'Milky Way' (Süt Yolu) diyenler de var.

Asırlar geçtikçe eski efsanelerin yerini yenileri alıyor. Ortaçağ'da Katolikler Samanyolu'na, İspanya'daki Santiago Katedrali'ne giden yolu aydınlatıyor diye bakarken, kimi Müslü-

manlar da Samanyolu'nun Mekke'yi gösterdiğine inanmış. Bu tür efsaneler Galileo'nun kendi özel yapımı teleskoplardan birini buraya doğrultup Samanyolu'nun yıldızlardan oluştuğunu söylemesine kadar günlük yaşamda sürüyor. Ta ki herkesin yıldızlara çıplak gözle bakma eşitliği teleskopla bozulana kadar. Galileo'dan sonra artık durmadan tekamül eden araçlarıyla uzayı izleyip bize gördüklerini anlatan bir uzmanlar grubu türüyor.

Astrolojinin yerini astronomi alıyor. Aydınlanma Çağı'nın öncülerinden Petrarca kaderimizi burçlardaki yıldızlara bağlayanlara meydan okuyor, 'özgür doğan bizler o cansız nesnelerin kölesi olmayalım' diye. Uzayın giderek uzmanların ihtisas alanı olmasıyla birlikte efsanelerimiz teker teker belleklerden silinip unutuluyor, yıldızlarımız bizlerden kopup gidiyor. Evlerimizde, şehirlerimizde, atmosferini giderek kirlettiğimiz dünyamızda artık eskisi gibi bakılmaz, görülmez oluyor modern insanın isimlerini yerlerini bilmediği yıldızlarımız.

Ancak belki de bir iki yüzyıl içinde bütün plajlarımızdaki kum tanelerinden de çok olan bu yıldızlardan birine bağlı bir dünyada yaşamak üzere yola koyulmuş olacak türümüzün öncü temsilcileri. Yarım ömrünü tamamladığı söylenen gezegen sistemimizde dünyanın beş milyar yıl sonra sonunun geleceği söyleniyor. Ama çok daha kısa bir zamanda, her an çarpabilecek bir asteroidle, kazara patlayabilecek birkaç nükleer bombayla ya da yeni bir buzul çağıyla insan dahil birçok türün yok olması söz konusu.

Bilim insanları tek değil, çok gezegenli bir tür olabilmemiz için yıldızlara yolculuğa dayanabilecek uzun ömürlü, hatta ölümsüz yeni tip bir insan yaratmanın yollarını araştırıyor. Laboratuvarlarda dört kulaklı fareler gibi birbirinden garip yaratıklar zaten üretiliyor.

Uzun uzay yolculuklarına elverişli bacaksız ama dört kollu, kimi parçaları silikonlu yarı yapay, yarı insan 'cyborg'ların imali yakında mümkün olacak. Genetik kodumuzla oynayıp insanı istediğimiz gibi değiştirmenin ve bunu teknolojinin yeni ürünleriyle birleştirmenin hiçbir sınırı yok. Birbirlerinden farklı ko-

şullarda yaşayabilecek birbirlerinden farklı özelliklerde insanlar üretmek bu yüzyılda muhtemelen mümkün olacak.

Günün birinde güneşimizden başka yıldızlara varacağımız kesin. Oraya varanın artık insan olmayacağı da. Bizden geriye kalacak olan, çoğunun daha şimdiden bize kimden kaldığını unuttuğumuz efsanelerimiz.

2000

YAMYAM

Egemen düzen çıkarlarını sürdürebilmek için sansür koymaya hayli alışkın. Vatikan'ın bin bir çeşit kitabı yasaklayan ünlü Codex'inden tutun da herhangi bir ilkokulun disiplin yönetmeliğine kadar sansürün birçok çeşidi var. Örneğin, ülkelerin özellikle 'hassas' oldukları konular var. Türkiye'de bunlar Atatürk, Kürt ve asker. Ama türümüzün en büyük sansürü bir zamanlar yamyam olduğumuzu gizlememiz.

Cambridge Üniversitesi'nin kütüphanesinde bu tür kitaplar ancak özel izinle görülebiliyor. İşin kolayı bunu bizim değil, vahşi ilkel insanların yaptığını söylemek. Başkalarını kendi dinlerine kandıran Hıristiyan misyonerlerinin, orayı burayı yağmalayan Avrupalı sömürgecilerin yaptıklarını haklı çıkarmak için başlıca gerekçeleri gittikleri yerlerdeki insanların yamyam olduklarını öne sürmeleriydi. Biz de Batı'nın bu uygarlık dersini öyle bir güzel öğrenmişiz ki, sahalarımızda futbol oynayan siyahilere bile yamyam diye takılmaktan kendimizi alamıyoruz. Ama çocuklarımıza, sevgililerimize 'yerim seni' deyip onları yer gibi yapmak aklımıza yamyamlığı hiç de getirmiyor. Oysa öpüşmenin bile eski yamyam adetlerimizden kalma bir davranış olduğunu ileri süren psikologlar var. Bırakın öpüşmeyi türümüzün sevişirken haz alma yollarından biri, birbirini

arada sırada şöyle güzelce ısırması değil mi? Sadece ısırmakla da yetinmiyoruz. Isırıp bir de iz bırakıyoruz. Hani o kapalı yaka gömlekler ve eşarplarla gurur utanç karışımı bir duyguyla başkalarından günlerce sakladığımız izler. Kim bilir hangi atalarımızdan bize kadar uzanan çocuk masallarımız da yamyam geçmişimizin örnekleriyle dolu; koca koca devlerin yediği küçük küçük çocuklar. Batı'da bir de cadılar vardır çocukları yiyen. Grimm Biraderlerin derlediği masallardan Hansel ve Gretel'de kötü cadı Hans'ı yemek amacıyla önce onu bir güzel besler.

Araştırmacılar oldukça temkinli ifadelerle çok uzak geçmişimizde yamyamlığın günlük hayatımızın bir parçası olduğunu belirtiyor. Yunan mitolojisinde tanrıların evlatlarını yemesine karşın 'çağdaş' tektanrılı dinler, Hz. İbrahim'in torunu olan atalarımızın bu yönünü görmezlikten geliyor.

Günümüzde artık ender rastlanan bireysel yamyamlık örnekleri daha çok insan patolojisine bağlı olarak tezahür ediyor. Örneğin 1990'lı yılların başında Rusya'da etrafa dehşet saçan Andrei yakalandığında iktidarsız olduğunu itiraf ediyor. Yakalanana kadar öldürdüğü 52 kız çocuğunun cinsel organlarını yemiş. Ama çağımızın en meşhur yamyamı sofrasında çocuk etinden hoşlandığı söylenen eski bir devlet başkanı. Üstelik bugün siyasi mülteci. ABD'nin baş müttefiklerinden şeriatın koruyucusu Suudi Arabistan'ın bu güzide konuğu Uganda'nın eski cumhurbaşkanı Idi Amin.

Günümüzde koşullar zorladığında hepimizin yamyam olabileceğini gösteren örnekler de var. Bunlardan biri 1972'de And Dağları'na düşen bir Uruguay uçağından sağ çıkan yolcuların kurtarılmalarını bekledikleri 10 hafta içinde ölen diğer yolcuları yemeleri. Tam 29 kişi yeniyor 16 kişi tarafından.

Toplu yamyamlığa ilişkin çağdaş başka bir örnek de Mao'nun Kültür Devrimi esnasında Çin'de. Gençler, 'burjuva eğilimli' diye saptadıkları fabrika müdürleriyle öğretmenlerini herkesin önünde kazanlarda kaynattıktan sonra parçalayıp hep birlikte yiyorlar.

Artık uygarlaştığımız için mi eskisine göre yamyamlıktan vazgeçtik? Bütün tarihçiler geçtiğimiz yüzyılın türümüzün en

vahşi dönemi olduğunda hemfikir. Uygarlaştık diyerek kendimizi aldatıyoruz. Dünyada insanların üçte biri kadarı aç, hasta ve işsizken buna seyirci kalan bir düzene uygar denilemez. Belki de biyolojik içgüdülerimiz bizi yamyamlıktan uzaklaştıran. Nasıl deli dana hastalığı danaların türdeşlerinin etini yemekten kaynaklanıyorsa belki insan türünde de öyledir. 1966 Nobel Ödülü sahiplerinden Kuteseck'in tezi de bu zaten; yamyamlığın yamyamlar için ölümcül olduğu.

2000

İNSANIN SONU

Birçok hayvan türü var. İnsan bunlardan biri. Şempanzelerle genlerimizin yüzde 98'i aynı. Domuzlardan kalbimize yedek parça takıyor, kuzulardan insülin alıyor, farelere yumurtalarımızı yerleştiriyoruz. Pavlov'un köpeği davranışlarımızın, Drospholia adlı sinek kalıtım araştırmalarımızın modeli. Türümüzün dişisi köpek, erkeği eşekle cinsel ilişki de kurabiliyor. Ama nesil ancak türdeş hayvanların çiftleşmesiyle devam edebiliyor. Çevreye uyum sağlayabilen türler yaşarken uyum sağlayamayanlar yok olup gidiyor. Tespitlere göre şimdiye kadar yaşayan türlerin yüzde 90'ının nesli tükenmiş. Genel kaide, türlerin geçici olması. Başarılı türler genlerinde çeşitliliği barındırabilenler. Böylece doğadaki değişiklikler ne kadar çarpıcı, altüst edici olursa olsun, yeni koşullarda da türün var olabilme özelliklerini koruyan mensupları oluyor.

Geçenlerde insanın genetik yapısının çözümlendiği açıklanırken bunun tekerleğin bulunuşundan, aya gidilmesinden önemli bir gelişme olduğu söylendi. ABD başkanı bu gelişmenin "Tanrının hayatı ilk yaratırken kullandığı dili öğrenmemizin başlangıcı" olduğunu dünyaya açıkladı.

Bilim insanları belki de bir kuşak gibi kısa bir zaman içinde kanserin, Alzheimer'ın, kalp rahatsızlıklarının tıbbın müzesi-

ne kaldırılacağını umuyorlar. Yakın bir gelecekte ortalama 95 hatta 150 yıl yaşayacağımızı öngörenler, ölümün genlerimizde gizli sırrının çözülmesiyle, sonsuza dek yaşanabileceğini sananlar var.

Şimdiye kadar bizi diğer hayvanlardan ayırt edenin ne olduğu konusunda söylenenleri sıralasak uzun bir liste olur. Dil, alet yapmak, gülmek, yalan söylemek, kendi türünün mensuplarını durup dururken öldürmek bunlardan bir kısmı. Ancak kendimize özgü sınırlı yaklaşımlarımızla bile hayvanları daha iyi tanıdıkça bu ölçütlerin geçerliliği sorgulanır oldu. Yalan söyleyen goriller, dillerini çözemediğimiz ve olup olmadık yerde birbirleriyle öldüresiye savaşan yunuslar, aletler yapabilen şempanzelerle tanıştık. Artık aramızdaki fark apaçık ortada. Kendi evrimini yönlendirebilen tek tür biziz.

Yoksullar genç yaşlarda sıtma ve tüberküloz gibi basit ama egemen düzenin ilgisini çekmeyen hastalıklardan kırılmaya devam ederken, dünyayı yöneten ve giderek yaşlanan zenginler çocuklarının kalıtımsal özelliklerini gen değişimiyle arzuladıkları gibi tayin edecekler ya da cinsel ilişkiye bile girmeksizin üstün saydıkları genetik özelliklere haiz yeni kuşaklarını 'butik laboratuvarlardan' ısmarlayabilecekler. Sade dünyada değil, uzayda yaşayabilecek tip tip insanlar imal edebilecekler. Ama kendi kıstaslarımıza göre ısmarladığımız insan, çevrenin sonsuz ve beklenmedik değişimlerine uyum sağlayacak çeşitliliğe haiz olmadığından tak diye yok olup gidebilecek de. Şu ya da bu, bildiğimiz insan bitmek üzere. Belki de başka başka insan türleri bile yaratırız. Tesadüflere artık şans tanımak istemeyen türümüz, ABD başkanının deyimiyle Tanrı'nın dilini konuşmaya başlama iddiasında.

2000

Devlet eliyle milyonerlerin yaratıldığı bir ülke de bugünkü Rusya. Yeltsin, hükümet adına yandaşlarından aldığı cüzi borç karşılığı onlara devletin çeşitli kuruluşlarının 'geçici' hisse senetlerini verir. Sonra da hükümet hisse senetleri karşılığı aldığı bu borçları ödeyemeyecek durumda olduğunu söyler. Böylece devletin sahibi olduğu dev maden ve petrol şirketleri teker teker bu adamlara devredilir. Rusya'nın ekonomisinin yarısından fazlasını elde tuttuğu söylenen yedi kişilik bir grup, para ve tehditle Yeltsin'in ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesini sağlar. 'Özelleştirme' programını böylece gerçekleştiren Rusya, kapitalizmin yeni uluslararası ekonomik düzeninde 'çağdaş' yerini alır. Üstelik IMF, Dünya Bankası ve bilumum saygın uluslararası finans kuruluşlarının yanı sıra çeşitli ülkelerdeki hem sağ hem de 'sol' partilerin desteğini alarak.

İlginçtir ki, günümüzde kapitalizmi sistematik bir biçimde reddeden uluslararası boyuttaki tek güç ve kişi Vatikan'ın başındaki Papa. Birçok şey değişirken, günümüzde sol da, solcu da değişti. Hatta tarih sahnesinde ilk yer aldığında değişimden yana olan sol, günümüzde artık değişime karşı, örneğin sosyal refah devleti gibi geçmiş yüzyılın kazanımlarını ya da teknolojiye karşı doğayı koruma çabasında.

Rusya'nın yeni zenginlerinden medya patronu Gusinsky de her şeyin temelinde bireyin değişmesi olduğuna işaret ediyor: "Ben her şeyi göze alırım. İnsan her 5-7 yılda bir hayatını değiştirmeli. Yapmazsa sürekli kendinden yer. Kızlar âşık olmaz olur, çocukları saygı göstermez, köpekler bile yanaşıp koklamaz onu. Gülmeyin. Bu bir gerçektir."

İçinde yaşadığımız bu yeni düzende insanlar değil, köpekler de değişiyor. Dünyanın moda merkezini Paris'ten ele geçiren Milano sokaklarında yürürken vitrinlerdeki modellerden sonra dikkatinizi çeken, belki insanlardan da daha şık olan köpeklerin 'giysileri'. Hepsi birbirinden alımlı, renk renk, çeşit çeşit giysileriyle hallerinden son derece memnun gözüken yeni düzenin bu köpekleri insanları koklamayı çoktan unutmuş gibi.

Rusya, Türkiye ve onun gibi başka ülkelerde kimilerini bir çırpıda zengin kılan bu düzende köpeklerin hukuksal konumu da değişiyor. Vize alabilme mücadelesini yaşayanlar bilir. Günümüzün 'demir perdesi' yeni Avrupa'nın etrafına örülü. Kimilerinin buraya adım atmaları imkânsızlaşırken, kimilerinin de köpeklerini yanlarında getirmeleri kolaylaşıyor. Özellikle İngiltere'de uygulamaya konulan yeni 'köpek pasaportu', altı aylık karantina yerine serbest geçişe olanak sağlıyor. Köpekler açısından bu önemli bir ilerleme. Unutmamak gerekir ki, daha geçtiğimiz yüzyılın ortalarına doğru İngiliz işgali altında Şanghay'ın gözde mahallelerinde şu yazı okunmaktaydı: "Çinliler ve köpekler giremez."

Son yıllarda küreselleşmenin merkezi olan Batı ülkelerinde her tür hayvanın, ister evde olsun ister sirkte, ister mezbahada olsun ister kümeste yaşam koşullarının iyileştirilmesine ilişkin yasa üstüne yasa çıkartılarak asırlardır süregelen bir vahşetin engellenmesine çaba gösteriliyor. Bu konuda duyarlılığın nerelere vardığını bir ara Paris'te yaşayan yeğenimin 'başından geçen' bir olaydan anlamak mümkün. Sokakta yürürken başına binanın balkonundan bir köpek düşer. Yeğenim sendeler, yere yıkılır ve kaldırımda yarı baygın kalıverir. Bir süre sonra köpeğin başına üşüşen kalabalıktan biri yanına gelir, elini uzatır ve köpeğin hayatını kurtardığı için yeğenimi tebrik eder.

Sosyal bilimlerde son yıllarda gelişen yeni bir dal, tarihin incelenmesinde hangi yasaların, hangi koşullarda çıktığının araştırılmasını ön plana alıyor. Küreselleşmenin sosyal karakterini henüz yeterince anlayamamış uzman ve siyasetçilerimizin belki de hayvanlar için çıkarılan yasaları, insanların günümüzdeki genel konumuyla karşılaştırması gerekiyor.

2000

AYDA SU BULUNMUŞ!

Büyümek.

Büyümenin binlerce tanımından bir tanesi de çocukken doğru bildiklerimizin yalan ya da yanlış olduğunu öğrenmemiz. Ya da en azından çocukken benimsettirilen mutlaklıklara şüpheyle bakmamız.

Annelerimiz, babalarımız, sonra da öğretmenlerimiz kutsaldır mesela. Dinler, dersler, aile terbiyesi bize onların nasıl yüce insanlar olduklarını anlatır. Sonra büyürsünüz ve diyelim çocuk psikolojisi dalında ihtisas yaparsınız. Bu sefer çocukluğunuzda, okulda size ezberlettirilen şiirlerle yücelttiğiniz analar, babalar karşınıza birer canavar olarak çıkarlar. Kimi çocuğunun ırzına geçmiş, çocuk başından geçeni yıllarca içine gömmüştür. Kimi çocuğunu, onlar kendi kendilerini büyütürler havasında, hiç kaale almamış; kimi de çocuklarına, altında hayat boyu ezileceği hedefler koymuştur. Öğretmenlerin beylik laflarla süslenen dokunulmaz yüceliği başka bir yalandır. Çocukların çoğu haksızlığın ne olduğunu ilk onların sınıftaki gaddarca davranışlarından öğrenir.

İnsan büyüdükçe daha da büyük yalanların farkına varır. Bir bakarsınız size bellettirilen tarih yalanmış. Bir devrim olur ve ülkenizin, hatta uygarlığın tarihi, toplumun yeni egemenle-

ri tarafından sil baştan yeniden yazılır. Bırakın tarihin yeniden yazılmasını çocuklarımıza koyduğumuz isimler, sokak adlarımız, kahramanlarımız hatta dondurma markaları bile birdenbire değişiverir.

Ve bazılarımız farkına varırken yalanların, bazılarımız da onları bayrak edinip toplumun kalelerine yerleştiririz. Hatta bazen egemen toplumun çıkarları öyle emreder ki, o yalanlar süngü ve işkencelerle korunur.

Ama çoğumuz pek farkına varmak da istemeyiz bu yalanların. Üstüne bastığımız halı ne kadar yıpranmış ve delik deşik de olsa ayağımızın altından çekilmesini istemeyiz. Zaten günün hır gürü içinde pek kaale almayız bizim dışımızda olup bitenleri.

Ve böylece yangın varmış gibi "Yalan, yalan" diye seslenip toplumu uyarmak isteyenler hüsrana uğrar çoğu zaman.

Birkaç yıldır yaşadığım ama kimseyi de tanımadığım İngiliz köyünde bir gün postadan gelen gazetede ayda su izleri bulunduğunu okudum. İçimden bir kez daha isyan ediverdim sadece ilkokulda değil üniversitede öğrendiklerim de bir kez daha yanlış çıktı diye. Numarasına bir mektup yazıp köyün postanesine gittim. Bir pul rica ettim, parasını verdim, zarfa yapıştırdım. Sonra da içimde birikeni söze döktüm:"Ayda su bulunmuş" Kim bilir kaç yıldır tezgâhın arkasında emekliliğini bekleyerek her kuruşun hesabını yaptığından ısınmadığı postanede üst üste iki kazak giymiş olan hanım başını kaldırıp, "Bana ne" dedi.

Bugün Türkiye'de 200'ü aşkın genç ölüm orucunda. Ölenlerin sayısı şu anda 22.

2001

YAŞLILIK

Telefonda arayanlara "Şimdi yemek yiyorum sonra
konuşalım" dediğinde
Lokantalarda tabakların
Eskisi kadar temiz olmadığına ilk dikkat ettiğinde
Öylesine felekten bir gece çalmak için
Haftaya deyip
Anne ve babanın tam da yerlerini hatırlayamadığın
mezarlarını
Gelecek bayramda bulmaya kendi kendine söz verdiğinde
Çoktan başlamışsındır yaşlanmaya

Dostlarını eksiltirsin
"En son onu ben aramıştım" diye inadından
Ve bakarsın bir gün
Bekleme odalarında hastalar
Sana yer vermeye başlamıştır
Gençleşen doktorların muayenehanelerinde

Dikkat ettin mi
Kendi vücuduyla ne kadar da yakından tanışıyor insan?
Sınıf arkadaşın Kel Ali'nin ölümünde

Kalbinin teklediğini,
Bağırsak kanserinden giden Hilmi
Kabızlığını aklına getirdiğinde,
Haplı, şuruplu sağlık tellallarıdır
En çok dinlediklerin

Hele artık yaşını
Beşer beşer değil de, onar onar saymaya başladığında
Tahammülsüzlüğünden bir bir eksiltirken dostlarını
Hep aynı şeyleri yanlış hayırlıyorlar diye,
Ne kadar da hoş sohbet derler
Dostsuz kalmışların anılarını dinleyen gençler
Eh moruk
O eski dostlar nihayet eksilmez olur bir gün
Muzaffer bir komutan edası mıdır o boşluğa bakış
Yoksa düşmek korkusundan mıdır o dimdik duruş?

Bugün 200'den fazla kişinin katıldığı ölüm orucunun 276. günü, şu ana kadar ölenlerin sayısı 29.

2001

İSTEDİĞİM GİBİ OLMAK İSTEMİYORUM

İnsanın 'kendisi gibi olması' gerektiği günümüzde herkesin dilinde. Ergenlik çağında aynanın önüne geçip kendisine yakışır bir gülme ya da sigara içme biçimi arayanlar gibi, biz yetişkinler de kitaplar okuyarak, psikologlara danışarak, sohbetlerimizde tavrımıza halimize havalar katarak kendimizi arıyoruz.

Bilgelerin bilgesi Sokrat'ın en büyük erdemin insanın kendisini tanıması olduğunu söylemesinden bu yana, kendimizi arama kovalamacasını sürdürüyoruz.

Son yıllardaysa insanın kendini bir türlü bulamadığı macerası iyice çetrefilleşmeye başladı. Herhalde modern zamanlardaki bu biçare çabanın ilk 'kahraman kurban'larından birisi Cervantes'in Don Kişot'u. Feodal değer yargıları ve davranış kalıpları çözülmesine rağmen 'kendisi gibi' olmakta direnen Don Kişot'un yaşamı, çağdaş psikiyatrinin ilk klinik vakası olarak da okunabilir.

Artık evrensel ahlâki özelliklerimizi bile kaale almıyor gibiyiz. Kendimiz gibi olmanın vurdumduymaz başıbozukluğu, globalleşme adına bir marifetmiş gibi pazarlanıyor. Bizlerse kendimize ve birbirimize yakıştırdığımız bin bir çeşit birbirinden kaypak imajın doymak bilmeyen tüketicileri olduk.

Son zamanlara kadar kendisini egemen düzenden ayırt ede-

rek, hatta düzene karşı tanımlayan birey, artık içinde yaşadığımız yeni megadüzenin önceden belirlenmiş seçeneklerinin gönüllü tutsağı konumunda. Kendini bulma çabasını ancak kalıplar içinde sürdürebiliyor. Artık, 'Ben buyum, hepinizden farklıyım' diye orada burada boy göstermeye meraklı bireyler bildik kısır formüllerin mahsulü. Ve böylece, kendimiz gibi olabileceğiz diye düşlerimizi günümüzün megatotaliterizmine taksitleyen bizler, özgür olduğumuz zannıyla kalıptan kalıba giriyoruz.

Sonuç ortada. Gelmiş geçmiş her kuşağın 'eskiden her şey daha iyiydi' dediği, yeni nesillerin, bırakın kendi geleceklerine, dünyanın haline bile kuşkuyla baktıkları bir mazi.

Acaba yanlış mı yapmışız kendimiz gibi olmaya gayret ederek? Bir de tersini denesek. Yarından tez başlasak istediğimiz gibi olmamaya.

Papa, İngiltere Kraliçesi, Çin Komünist Partisi'nin politbüro üyeleri, kerhane çalışanları, ilkokul öğretmenleri, Kızılcahamam Emniyet Teşkilatı mensupları bir sabah uyanıp oldukları gibi değil de olmak istemedikleri gibi düşünmeye, davranmaya başlasalar. Yürümek istemedikleri gibi yürüseler, gülmek istemedikleri gibi gülseler, hiç gitmek istemedikleri yerlerde hiç istemedikleri şeyleri yapsalar, istemedikleri gibi konuşup sevişseler.

Katolikler, asırlardır bir ömür boyunca papazın arkasında durduğu karanlık kulübenin içine girip, günah çıkarır, yaptıkları kötülükleri anlatırlar. Tam tersini yapıp, iyiliklerini, sevdiklerini anlatsalar olmaz mıydı?

Bugün 200'den fazla kişinin katıldığı ölüm orucunun 325. günü, şu ana kadar ölenlerin sayısı 33.

2001

ANTİTERÖRİST 'UYGARLIK'

Tarihin bir uygarlaşma süreci olduğu iddia edilir.

Uzun geçmişimize bakınca gözümüzün önünde dişisini saçından sürükleyen eli sopalı yarı çıplak vahşi bir mağara adamı imajı var. Avcı toplumundan tarım toplumuna geçip yeni kurduğumuz şehirlerin kent yaşamında uygarlaşmışız. Taptığımız putları yıkıp birbirinden ahlâklı tanrılarımızı keşfetmiş, onların öğretileriyle uygarlaşmışız. Kralları, sultanları devirip, cumhuriyetler kurup uygarlaşmışız. Eskiden tek bir davul çaldığımız sanılırken senfoni orkestralarımızı kurmuş, uygarlaşmışız. Günümüzde kravat takmayı bile uygarlaşmak sanan insanlar var.

Rus arkeologları, bundan 20-30 bin yıl önce taş devrinde yaşayanların ölülerini fildişinden oyulmuş binlerce boncukla birlikte gömdüklerini keşfettiler geçenlerde. Günümüz uygarlığıysa mezar kazıp, Mısır örneğinde de olduğu gibi, bulduğu mumyaları müzelerde teşhir etmekle meşgul. Üstelik, hırslarından ötürü bulduklarını paylaşamadıklarından, bir bakıyorsunuz firavunun mezarının bir parçası Londra'da, diğeri Paris'te. Topluca öldürdükleri milyonlarca insanın bir kısmının derilerini yüzüp abajur, saçlarından da üniforma yapan Nazi Almanyası'nın, başka ülkelerden de aldığı sessiz ve sesli bü-

yük destekle, yeni bir uygarlık adına bin yıllık imparatorluğunu kurmasına ramak kalmıştı.

Arkeolog ve sanat tarihçilerinin mezar merakını ya da totaliter düzenlerin katliamlarını birer sapma sayıp günlük yaşantımızda ölüm konusunda daha uygar olduğumuz iddia edilebilir. Belki.

Bir zamanlar uygarlığın beşiği bildiğimiz Roma İmparatorluğu'nda Cato gibi stoacılar egemen düzen tarafından cezalandırılmak yerine intiharları 'hayattan makul bir çıkış' olarak algılanırdı. Ama çok daha önceden Atina'da ölüm cezasına çarptırılan Sokrat'ın da baldıranla intihar etmesi ona tanınan doğal bir haktı. Bense çocukluğumda askerî darbecilerin idam etmek istedikleri Adnan Menderes'in uyku haplarıyla intihar girişimini hatırlıyorum. Onu kurtardılar, 'iyileştirdiler', sağlıklı olduğuna ilişkin resmî bir rapor hazırladılar, iki gün sonra da astılar. Ebediyete intikal etsin diye de yaptıklarını filme almayı ihmal etmediler. İnsan hakları ihlalleriyle ün salan Türkiye'ye özgü olmayan bu uygulama, günümüz uygarlığının günlük yaşama yansıması. Mahkûm sağlıklı olacak ki, devlet öldürebilsin.

Çağdaş devletlerin dinmek bilmeyen vahşetlerinin uç örnekleri de var. ABD'de ölüm cezasına çarptırılan ancak infazı yıllarca ertelenen geri zekalı bir mahkûmun durup dururken idam edilmesi de zamanın başkan adayı Arkansas Valisi Clinton'ın popülaritesini artırıp seçimleri kazanacağı inancından kaynaklanıyordu. Çin'de hâlâ tapılan Mao'nun abuk sabuk ekonomik politikalarından on milyonlarca insan açlıktan ölmeye başlayınca, birisi polis tarafından ağaç kabuğunu kemirirken yakalanır. Devlet malına zarar vermekten idam edilir.

Bugün de yüzyılımıza damgasını vuran, biri Doğu'nun, biri Batı'nın bu iki uygar ve 'antiterörist' dev ülkesi mahkûmlarını öldürmek konusunda adeta birbirleriyle yarışıyor. Kimi enseye kurşun sıkıyor, kimi elektrik veriyor, kimi zehirliyor, kimi asıyor, kimi kurşuna diziyor. Bırakın Avrupa gibi ölüm cezasını kaldırmayı ya da eski uygarlıklardan ilham alıp intiharı mümkün kılmayı, mahkûmun infaz biçimini bile seçme hakkı yok. Bari esrar alsın, kafayı çeksin de öyle gitsin. Ama günümüz uy-

gar devletlerinin gaddarlığının sonu yok. Ortaçağ'daki engizisyon gibi ölümünü son nefesine kadar yaşamalı.

Bundan iki yıl kadar önce ABD'de infaz öncesi mahkûma son isteği sorulduğunda "Sigara" der. Aldığı cevap: "Bu kurumdaki sigara içme yasağını sıfır toleransla uyguluyoruz."

2001

21. YÜZYIL

ABD Başkanı Bush'un terörizme karşı savaşına karşı çok şey yazıldı. Soğuk Savaş yıllarında ülkesindeki insanların nasıl yıllarca mağdur edildiğini 'Cadı Kazanı' adlı oyununda anlatan Arthur Miller, yeni kurulacak askerî mahkemelerin özgürlükleri tekrar felce uğratacağından korkuyor. İnsan hakları ihlallerinde başı çeken ülkeler ABD'nin izinden gitmekten aldıkları yeni cesaretle 'terörizm' kisvesi altında tahammül edemediklerine karşı fütursuz davranışlarını sürdürüyorlar. İnsan hakları ve hukuk ihlallerine yeni dünya düzeninin huzuru için gerekli gözüyle bakılıyor. 11 Eylül özellikle İslâm'ın köktenci terörüne dünyanın gözlerini açtı. Ancak terörizme karşı özgürlükleri kısıtlayarak sürdürülen bir mücadele insanın bindiği dalı kesmesine benzer.

Yeni yüzyılla birlikte başlayan bu son dünya savaşının, herhangi bir somut düşmana değil de terörizm gibi soyut bir isme karşı açılmış olması ve ABD başkanı tarafından uzun yıllar süreceğinin ilan edilmesi, bunu türümüzün tarihindeki savaşlardan çok daha farklı ve ürkütücü bir konuma oturtuyor. Ne düşmanın kim olduğunu biliyoruz, ne de savaşın ne zaman biteceğini. Roma, Kartaca'ya karşı savaştı, Kartaca teslim oldu; savaş bitti Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin toplandı-

ğı salonun giriş kapısının karşısındaki duvarda Hititlerle Mısır arası sürdürülen savaşlar sonunda imzalanan dünyanın ilk barış antlaşmasının bir örneği asılıdır. Pearl Harbor baskınının intikamını ABD'nin atom bombası kullanarak aldığı son dünya savaşı da, Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasıyla Missouri zırhlısının güvertesinde imzalanan bir antlaşmayla bitti.

Kime karşı verildiği belli olmayan bir savaşın bittiğini nasıl anlayabiliriz ki? ABD'nin işbaşına getirdiği geçici Afganistan hükümeti, 'Artık bombalamayı durdur, savaş bitti', diyor. Pentagon'dansa 'Anlamadığın işlere karışma' dercesine bir tepki geliyor. Sanki bir televizyon bilgi yarışmasında yarışırcasına dünya liderleri başta olmak üzere herkes bundan sonra saldırılacak terörist ülke ya da liderin kim olduğunun cevabının peşinde. Herkesin kendisine göre bir adayı var. İsrail Filistin'in, Filistin de İsrail'in terörist olduğunu iddia ediyor. Terörizmin asıl kaynağının ABD'nin müttefiki Suudi Arabistan olduğunu söyleyenlerin sayısı çoğalıyor. Saddam'ın adı hep geçiyor. Ama ABD'nin terörizme karşı savaşında baş müttefik rolünü oynamaya dünden hevesli. Türkiye bile ona dokunulmamasından yana. Ancak kim ne derse desin düşmanı seçmekte, savaşa girmekte tek karar verici Başkan Bush.

ABD'nin teröristlere karşı ilan ettiği savaş psikiyatristle ruh hastası arasındaki ilişkiyi andırıyor. Tek karar verici psikiyatrist. Birisi istediği kadar deli olmadığını söylesin, fark etmiyor. Tedaviye alınan kişi, psikiyatrist 'Artık deli değilsin' diyene kadar akıl hastanesinde yıllarca, hatta ömrünün sonuna kadar yatabiliyor. Aynı egemen düzenin kime terörist dediği gibi, delinin tanımı da son derece göreceli. Zamana, yere ve kişiye göre değişebiliyor.

Yeni yıla girerken hemen herkes gibi kaçınılmaz olarak ben de geçmişi düşündüm. Tarihten bugüne kalan ilk izlerimize baktığımızda pek değişmiş sayılmayız... Eski Mısır aşk şiirlerindeki sevgililer İstanbul'dan komşularımız olabilir. Geçmişte yaşanan vahşet, kıskançlıklar, keyif ve coşkular bugün de yaşamımızın parçası. Aramızdaki en önemli fark, bizim tarih tutmaya başladığımız ilk günden bu yana olup bitenlere ilişkin bilgi

sahibi olmamız. Her yeni kuşak bir öncekine göre daha çok tarih birikimine sahip. Ama işin garip tarafı da bence son birkaç yüzyıldır her yeni kuşağın bir öncekine göre tarihi daha az bilmesi. İnsanların cemaat olarak yaşadıkları küçük birimlerde, ailenin, kabilenin, dinin ve doğanın tarihi sözel olarak kuşaktan kuşağa aktarılıyordu. Cemiyetle birlikte bireyleşme, herkesin kendine özgü bilgilenme yolunu seçmesi ve bunun teknolojinin yeni olanaklarıyla tatmin edilmesiyle birlikte bilgi çeşitlenirken, ortak birimlerce, ailelerce, cemaatlerce, hatta uluslarca paylaşılan duygu ve bilgi alanı da daraldı. Artık her şey 'benim için' diyen ve ortak bir geçmişten bana ne diyen bir toplum oluşturma yolundayız. Anketlere göre en ileri teknolojilerle yaşayan ABD'lilerin yüzde yirmi kadar bir kısmı dünyanın güneşin etrafında döndüğünü bile bilmiyormuş. İngiltere'de Hitler'i bir film yıldızı sanan gençler de gene yüzde 20 kadar.

Tarihi bilmeyen toplum, tarihten nasıl ders alabilir? Eskiden totaliter rejimlerde yaşayanlar kaybettikleri özgürlüklerin farkında olabildikleri için kurtuldular... Gün gelebilir, ne zaman biteceğini ve düşmanın kim olduğunu bilmediğimiz savaşlarla totaliter bir düzende birlikte yaşadığımızın kimse farkında olmayabilir.

2002

Belki on yıl oluyor, alışılagelmişin çok dışında bir cinayet haberi okumuştum. İki Alman genci evde kafayı çekiyor. İçki bitiyor. Ev sahibi bira almak için dışarı çıkıyor. Döndüğünde arkadaşını şişme bebeğiyle 'sevişirken' yakalıyor ve bıçağını çekip onu öldürüyor.

Sürekli yenilenip değişen teknoloji ve ürünler türümüzün günlük davranışlarına inanılmayacak derecede çabuklukla alıştığımız yeni boyutlar getiriyor. Doğum kontrolü hapı kiminle, nerede, ne zaman sevişebileceğimizi sonsuz seçeneklerle donattı. Derken ne erkeğe ne de cinsel ilişkiye ihtiyaç kalmadı. Çocuk yapmak için, yapay döllenmeyle yumurtanın içine sperm yerleştiriliyor. Ama artık türümüzün üreyebilmesi için sperm de gerekmeyecek. Yumurtanın içine başka bir dişinin herhangi bir hücresinin yerleştirilmesiyle embiryon yaratmanın teknolojisi de bulundu.

Bankamatikler, arkadaşlar arası ödenmemiş borçlar muhabbetini kaldırıp bizleri bir plastik karttan diğerine para aktarma cambazları yaptı. Bir zamanlar birikmiş saldırganlık dürtülerini 'Ayağıma bastın' diye sokak kavgalarında boşaltanlar günümüzde öfkelerini bilgisayarlarına kızarak bozuk Coca Cola makinelerini tekmeleyerek boşaltıyor. Öğretmenlerimizin bile gö-

zünün içine bakmaktan korkarken devletin dokunulmaz yöneticileri artık televizyon ekranlarında okkalı küfürlerimizin muhatabı.

Teknolojideki yeni değişikliklerle yakın bir zamanda kendimizi televizyonlardaki robot spikerlerle 'ilişki' içinde bulacağız. Çek yazar Karel Çapek, 1921'de yazdığı 'R.U.R.' oyunuyla robot kelimesini ilk kullanan kişi... Oyunda 'robot' denilen makineler insanın sade mekanik değil düşünceye dayalı işlerini de yapıyor. Artık özellikle otomobil fabrikalarında robotlar çoktan kullanılıyor. Avrupa gibi nüfusu yaşlanan ancak kapılarını göçmenlere sımsıkı kapalı tutan Japonya, ırkının 'saflığını' ve ekonomisinin geleceğini robotlarla sağlamanın peşinde. Ama robotların da meşhur olabileceğini Hollywood onlarla film yapana kadar kimse düşlememişti. Artık kamuoyunun beğenilerine göre arzulanan özellikte 'yıldız' yaratmak ve istenilen anda istenilen şekilde değiştirmek mümkün. Maaş yok. Kontrat yok. Sendikaları yok. Marilyn Monroe gibi sete gelmedi diye çekimin geciktirilmesi de söz konusu değil. Şimdi de radyo ve ileride televizyondaki spikerler yerine robot kullanımı düşünülüyor. Robotların, başkalarının yazdığı haberleri okuyabileceği gibi stüdyo konuklarıyla söyleşiler yapması da mümkün olacak. Hatta, biz dinleyiciler, haberleri ne tür bir robottan izlemek istediğimizi bile seçebileceğiz. Bulgar televizyonunda kimsenin artık haber programlarını eskisi gibi izlemediğinden yakınan yetkililer haberleri okudukça soyunan kızlar getirmişlerdi ekranlara. İleride biz de interaktif televizyon sayesinde robospikerlerimizi arzuladığımız ses, biçim ve pozisyonlarda izleyebileceğiz. İsteyen Mustafa Kemal imajını kullanabilir, isteyen herhangi bir çizgi film karakterini. Hatta gün gelir belki kendi surat ve sesimizden bile izleyebiliriz televizyon haberlerini.

Özgürlüklerimizin teknoloji aracılığıyla müthiş bir süratle çeşitlendiği iddiasında olanlar var. Ancak artık özgürlüğün anlamı da seçeneklerin bolluğuyla tanımlanır olmaya başladı. Önceden başkaları tarafından belirlenmiş ama birbirinden çok az farkı olan seçeneklerin bolluğunun sarhoşluğu içinde yaşamımızın sağduyuya dayalı temellerini unutur olduk. Modernizm-

se ahlâk nosyonunu çoktan unutturdu. Bir tren yolculuğunda, arkadaşımın o zaman sekiz yaşındaki oğluna kompartımandaki yolcu "Hayatın anlamı nedir?" diye sormuş. Çocuğun cevabı, "Ama amca, şıkları söylemedin ki!"

Teknolojideki gelişmeler, internet örneğinde olduğu gibi düşüncelerimizin ifadesine konan yasakları giderek anlamsız kılıyor. Ancak günümüzün köhnemiş totaliter rejimleri, demokrasi adı altında Batı'da egemen ideolojinin çıkarlarına ters düşen hatta yandaş olmayan düşüncenin nasıl dar alanlara tecrit edilip etkisizleştirildiğini anlayabilseler, işkence gibi ilkel baskı yöntemlerini de bir yana bırakıp, hemen demokrasiye geçerlerdi. Yaşam değerlerinin küreselleşme adına tekdüzeleştirildiği ve özgürlüklerin arz talep denklemlerine indirgendiği bir dünyada yaşar olduk. Bir zamanlar yeraltında ya da hapishanelerde tüm baskılara rağmen yaşatılabilen özgürlüklerin düşleri bile ABD öncülüğünde gün geçtikçe şekillenen 21. yüzyıl totalitarizmi biz tüketicilerine fazla geliyor...

2002

EVREN NE İŞE YARAR?

'En çok'ların, 'en büyük'lerin meraklısıyız.

ABD'li yazar F. Scottt Fitzgerald tuvaletin bir köşesinde sıkıştırdığı Hemingway'e "Bir bakıversene, Zelda benimkinin çok küçük olduğunu söylüyor" diye düşüncesini sorar. İkiz kulelerin yıkılması gibi bir felaket karşısında gayriihtiyari aklımızdan geçiriveririz dünyanın en yüksek binalarının sıralamasını. Aynı insanlar kâh 'En büyük Türkiye', kâh 'En büyük Cimbom' diye meydanları doldurur. Bir oturuşta en çok karpuz yiyenin adını *Guinness Rekorlar Kitabı*'na koyarız. Bu tür ölçülerin değeri tartışma konusu olsa da gene biliriz kimin kitabının çok satar olduğunu, en çok balığı kimin tuttuğunu...

Bir insanın hayatı boyunca en çok sorduğu nedir? Cevabını ben de bilmiyorum. Bu konuda bir araştırma olduğunu da sanmıyorum. Beynimizin olağanüstü tekamülüne rağmen dünyada en çok sorulan soru evrenin gizlerini merak etmekten çok 'Tuvalet nerede?' ya da 'Kaça?' gibi son derece sıradan olanlardan biridir sanırım.

Şüphesiz, sorduğumuz sorular tarih içinde de değişiyor. Para ortaya çıkmadan önce 'Kaç para?' diye bir soru olmadığı gibi tuvalet ortaya çıkmadan önce de nerede olduğu tabii ki sorulmuyordu.

Avcı ya da tarım toplumlarında hiç olmayan 'Büyüyünce ne olacaksın?' da bu tür sorulardan biri. Vahşi kapitalizmin boyunduruğundaki dünyanın üçte birisinin bu soru etrafında düşünme lüksü olmasa da, gençlere en çok sorulan ve onları en çok bunaltan sorulardan biri 'Büyüyünce ne olacaksın?'dır sanıyorum. Geçmişte yeri olmayan bu sorunun yakında da anlamı kalmayacak. Bilgi patlaması ve teknolojinin gelişmesiyle birbiri ardına yepyeni meslekler oluşuyor. Katı, totaliter bilim ve meslek kalıpları kalkıyor.

Sıradan sorularımızla sıradanlaşıyor, hiç sorulmamış, az sorulmuş sorular sordukça dünyamızı zenginleştiriyoruz. Milyarlarca yıldız kümesinden biri olan Samanyolu'nun 100 yıl önce evrende tek olduğunu sanıyorduk.

Geçen gün bir konuşmasını dinlediğim Harvard Üniversitesi Astrofizik Bölüm Başkanı Robert Kirshner'ın sorusu da şu: Dünya, biz, yıldızlar, evrende gördüğümüz her şey aynı maddeden oluştuğu halde, tüm bu maddeler sürekli genişleyen evrenin ancak yüzde 1'ine tekabül ediyor. Ya gerisi? Kara madde, kara enerji ve kara baryon gibi isimler vermişiz gerisine ama bunları göremediğimiz gibi ne olduğunu da henüz bilmiyoruz. Evrenin yüzde 99'unda ne var?

ABD başkanının bilim danışmanları Kirshner'a araştırmaları hakkında 'işe yarar' sorular soruyormuş, 'Uzay araştırmalarının ekonomimize ne gibi katkıları olur?', 'Savunmamızı nasıl güçlendirir?' gibi.

Arşimet, Galileo, Newton, Einstein gibileri 'Elma niçin kafama düştü?' gibi işe yaramayan sorularla bilim tarihini yazmışlar. Barış için kurulan Birleşmiş Milletler'i savaş örgütüne dönüştürmeye çalışanlar evrenin bilinmeyen yüzde 99'unun da nasıl işe yarar hale getirilebileceğinin peşindeler.

2002

Avrupa-Amerika arası Atlas Okyanusu üzerinde yolcu uçak seferleri başlamadan önce de bir kıtadan diğerine hava yoluyla gitmek mümkündü. Hem de çok daha rahat bir biçimde. Aynı bir transatlantikte gider gibi lokantalar, kütüphaneler, dans pistleri ve yataklar vardı zeplinlerle yapılan eski gökyüzü yolculuklarında. Hindenburg adlı Alman hava gemisinin 1937 yılında New Jersey'de inişi sırasında infilak etmesinden sonra bu teknoloji terk edildi.

Zeplin devri aynı zamanda Stalin'in öncülüğünde Sovyetler Birliği'nin kapitalizmle amansız bir yarışa girdiği döneme denk gelir. ABD'de ne varsa mutlaka daha iyisi, daha büyüğü, daha hızlısını biz de yapmalıyız diye düşünür komünist partisinin başındakiler. Stalin döneminde Moskova'da gökdelenler bu yarışın sonucu yapılır. Yoksa toprakta özel mülkiyetin kaldırıldığı sosyalist rejimin başkentinde, New York'taki gibi bir arz-talep ilişkisi olmadığından daracık pahalı arsalarda gökyüzüne tırmanan binaları sıkıştırma gereği yok. Ama boyunun kısalığını gizlemek için asansörlü ayakkabılar giyen Stalin, başkentinde de gökdelenler istemektedir. Hayatında, biri bugünkü Moskova Üniversitesi olmak üzere, dört gökdelen yapılır. Stalin öldüğünde, henüz temeli atılmış beşincisi yüzme havuzu olur.

Bir diğer yarışsa kimin en çok zeplini olacağı konusunda yaşanır. Sovyetler Birliği bu hava gemilerinin yapımında ABD'nin fersah fersah önüne geçer. *Pravda* gazetesi, posta pulları, radyolar, zeplinlerin koca Asya kıtasını boydan boya kat ettiklerinin haber ve fotoğraflarıyla herkesi heyecanlandırır. ABD telaş içindedir. Bunun büyük bir yalan olduğu ve sadece birkaç tane hava gemisi yapıldığı ancak Stalin'in ölümünden sonra anlaşılır. Açık rejim olduklarını iddia eden Batı demokrasilerinin en büyük yalanıysa bu tür olayların kendi rejimlerinde olamayacağıdır.

Yıl 1968. ABD, Vietnam Savaşı'nın kazanılamayacağını anlamış, 'onurlu barış' sloganı altında bu ülkeden bir an önce kaçış yollarını aramakta. Başkanlığa tekrar aday olmayacağını açıklayan Johnson, Kuzey ve Güney Vietnam liderlerini Paris'te barış görüşmelerine davet eder. Başkanlık seçimlerine bir hafta kalmıştır. Cumhuriyetçi Parti'nin adayı Nixon gizlice temas kurduğu Güney Vietnam hükümetine, görüşmelere gelmeyin, ben seçilirsem sizi kollarım, yoksa Johnson sizi satacak mealinde bir mesaj yollar. Güney Vietnam, Paris'teki toplantıya temsilci yollamaz. Barış görüşmeleri suya düşer, savaştan sorumlu tutulan Demokratlar seçimi kaybeder; Nixon, Beyaz Saray'a barış sözleriyle yerleşir. ABD'nin bu kirli iç politikası sonucu daha yüz binlerce insanın öleceği savaş dört yıl uzar.

Başkan Carter'a karşı seçimlere giren Reagan da benzer bir gizli pazarlığı, ülkesinin baş düşman ilan ettiği İran'daki rejimle yapar. Tahran'ın, serbest bırakmak üzere olduğu elindeki ABD'li rehineleri bırakmayı seçim sonrasına ertelemesi Reagan'a Beyaz Saray'ın yolunu açar.

Asya'da yayılan ABD varlığıyla güç dengelerinin çoktan zorlandığı yeni bir savaşın arifesindeyiz.

Gündelik yaşantımızdan da bildiğimiz gibi, insana en ağır gelen şeylerden biri aldatıldığını kabul etmesi. Aldatılabileceğini kendine kondurmaması. Devletlerin bizleri aldatma alışkanlığıysa artık en son silah teknolojisinden de hızla gelişen bir 'bilim' olma yolunda. Barış sözcüğünün bile savaşın silahı

olarak kullanıldığı bir dünyada yaşıyoruz. Ama Abraham Lincoln'un şu sözleri de kayda değer: "Herkesi bazen, bazılarını her zaman kandırabilirsiniz. Ama herkesi, her zaman kandıramazsınız."

2003

BİZ NEONİHİLİSTLER...

Televizyonda bir kanaldan diğerine geçmek gündelik yaşantımızda sıradan bir olay. Bu davranışımızı, televizyondaki programların birbirinden beter olduğu gerekçesiyle açıklayanlar çok. Ama bence doğru değil. Gerçekten seçici olsaydık, ya şöylesine bir turlamadan sonra televizyonu kapatır ya da önceden seçtiğimiz programları seyretmekle yetinirdik. Oysa kanal sayısıyla birlikte seçeneklerin artmasına rağmen kanal değiştirme de artıyor.

Araştırmalar, sinemadan farklı olarak, televizyonu sanki birer uyurgezermiş gibi seyrettiğimizi gösteriyor. Yıllar geçse bile eskiden gördüğümüz filmlerin görüntülerini sohbetlerimizde tazeleyebilirken, çarpıcı da olsalar, televizyon imajları kısa vadeli belleğimizde bile fazla yer etmiyor. Gene araştırmalar, ister en heyecanlı bir spor müsabakasını izlerken olsun, ister haberleri ya da bir aşk dizisini, seyircinin beyin dalgalarının genellikle uyku ya da hipnoz öncesi beyin dalgalarıyla aynı olduğunu gösteriyor. Televizyon karşısında uyuyakalmak, programların kötülüğü ya da seyircinin yorgunluğuyla değil, ekranın neden olduğu beyin dalgalarının özelliğiyle de açıklanıyor.

Acaba TV imajları önündeki kayıtsızlığımız hatta 'körlüğümüz' sokakta, işyerinde, evde ve eğlencedeyken karşılaştığımız

gündelik yaşantımızdaki imajları da nasıl algıladığımızı etkiliyor mu? İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana evlerimize girdiğinden beri televizyonda süregelen imaj bombardımanı bizi dünyada olup bitenlere daha kayıtsız mı kıldı? Her şeyden haberli olduğumuzun iddia edildiği iletişim çağında, türümüz imaj doyumuyla birlikte edilgenleşip tepkisizleştirildi mi? Günümüzdeki acı, açlık ve şiddet karşısında ancak 'neonihilizm' diye adlandırabileceğim tavrımız, ideoloji ya da lider yoksunluğundan çok beynin imaj saldırısı karşısında kendini bir tür koruma mekanizmasından mı kaynaklanıyor?

Postmodern denilen dünyada imajların bize hükmettiği tezini kabul etmiyorum. Ya da zamanında Marshall McLuhan'ın dediği 'the medium is the message' (herhangi bir şey anlamını içeriğinden değil, onu ileten araçtan alıyor) saptamasına da katılmıyorum.

Dünyanın delicesine yönetildiği ve tüketildiği gerçeğinin hemen herkes farkında. Türümüz dünyada olup bitene karşı bir tepkisizlik bunalımında. Vicdanımızla davranışlarımız arasında giderek büyüyen bir uçurum içindeyiz. Bunun sonucu, dünyaya ayak basmıyorcasına, bin bir parçaya bölerek sorunlaştırdığımız kişiliğimizin karabasanlarına saplanmış, bocalıyoruz. Romanda, resimde, filmde ve sanatın diğer dallarında yaratıcılığımız bile genellikle bu bunalımların ifadesinden öteye gitmiyor. Her ne kadar teknolojimizle evrene doğru açılıyorsak da bize nasıl olduğumuzu anlatan yıldız falcılarının, psikoanalistlerin gönüllü tutsaklarıyız.

Olmayabiliriz de. Mesele, atomun elektronlarının yerini ve hızını aynı anda tespit edemediğimiz gibi nasıl olmadığımızı anlayabilmekte, belirsizliğin boyutlarında zenginliğimizin ifadesini bulabilmekte.

2003

YAŞLI FİNLİ, KADINSIZ ÇİNLİ

İleride nasıl bir dünyada yaşayacağız? Herhalde en doğru kehanet, kehanetlerin genellikle yanlış çıktığı. Ancak sorum yakın geleceğimizle, bugün 20-30 yaşlardakilerle ilgili. Yarın ne olacağını kestirebilmemiz için elimizde yeteri kadar ipucu var.

Önce, bildiklerimizin kısa bir özeti: Zenginlerle yoksullar arasında türümüzün tarihindeki en büyük ayrım bugün de bütün şiddetiyle sürüyor. Aradaki fark, sosyalist sistem çöktüğünden beri, açılmakta. Dünya nüfusunun 'unutulan' üçte biri, yoksulluğa terk edilmiş durumda. Türümüzün tecrübesi şunu gösteriyor: Azınlıktaki zenginler, çoğunluktaki yoksulları şöyle ya da böyle tarih boyunca alt etmenin yollarını bulmuş. Şiddet, propaganda karışımı yöntemlerle yakın gelecekte de bu adaletsiz düzen sürecek gibi. Ancak günlük yaşantımızda göze çarpmadığı halde, tarihimizde tanık olmadığımız başka demografik gelişmelerle de karşı karşıyayız. Bunlar dünya çapında yeni tür bir çatışmanın nedeni olabilir. En azından bildik toplumsal normlarımızın yakında alaşağı edileceği kesin.

Şöyle bir ikilemle karşı karşıyayız: Zengin ülkelerde yaşlı, eli ayağı tutmayan, bakıma muhtaç bir nüfus var. Dünyanın gerisindeyse önemli bir kısmı yoksul, işsiz ve aç gençler. Zengin ülkeler, çocuk yapmadıkça, göçe kapalı kaldıkça yaşlanıyor, nü-

fusları azalıyor. Yoksul ülkelerse gençleşiyor, nüfusları çoğalıyor. Tarihimizde ilk defa bilgi açısından gençler yaşlılara hükmetmek konumunda. Hızla değişen teknoloji onların tekelinde. Geleneksel toplumlarda hayati olan yaşlıların tecrübesi, günün gereksinmeleri açısından anlamsız anılardan ibaret.

Kapılarını göçe açık tutan ABD değişen demografiye ayak uyduruyor. Ancak orası da 2050 yılına doğru Avrupa kökenli beyazların azınlığa düşmesiyle çarpıcı değişimlere gebe. Diğer uçta, Japonya gibi, Koreli 'atalarını' bile göçmen olarak kabul etmeyen, ırkçı ve nüfusu yaşlanan bir ülke var. Japonlar ve Avrupalılar var olabilmek için ya sermayelerini ihraç edip giderek birer huzurevini andıracak ülkelerinin yükselen duvarlarının ardında yaşayacaklar ya göçlerle ülkelerinin tanınmayacak hale gelmesine razı olacaklar. Ya da, dilim varmıyor ama, dünya çapında Hitlervari soykırımcı çözümlere mi başvuracaklar?

Yeryüzünde her dört kişiden birinin yaşadığı Çin de, yakın geleceğinde çarpıcı demografik dönüşümlerin şokunu yaşamakla karşı karşıya. Artık Çinliler de uzun yaşıyor; ne Mao öncesi ne de Mao dönemi gibi açlıktan ölüyorlar. Yakın bir gelecekte kendine bakamaz hale gelecek olan yüzlerce milyon yaşlının yükünü sistem kaldırabilecek mi? Ayrıca bu ülkede çiftlerin birden fazla çocuk sahibi olmaları yasaklandığından ve kız çocuk istenmediğinden erkek nüfusu çoğalıyor. Türkiye nüfusu kadar kadınsız erkek ne yapacak? Toplumsal yapı ne tür bir değişime zorlanacak, barbar addettikleri dünya Çin'e gelin mi gidecek?

Türümüzün tarihinde ilk kez şehirlerde yaşayanlar kırsal kesimdekilerden daha çok. Ancak eskiden sanayi devriminin işçi ihtiyacıydı şehirleri cazip kılan. Bugün tarımın monopolleşmesinden ötürü göçe zorlanan işsizler orduları şehirlerde... Ne köylü kentleşiyor ne kent köylüleşiyor. Yeni bir oluşumla karşı karşıyayız.

Pazarın gücünün her şeyi çözeceğinin iddia edildiği bir düzende yaşıyoruz. Oysa kapitalizmin borsalarında gelecek, altın, buğday, petrol ve benzeri mamullerin fiyatlarının ne olabileceğinden öteye gitmiyor.

2004

BİREYİN İFLASI

Dünyada dünya çapında ne kadar ünlü var dünyanın tanımadığı.

Dünyanın en meşhur tasarımcılarından diye takdim edilen Karim Raşit'in Moskova'daki takı defilesindeyken bu sözler geçti aklımdan. Fotoğrafçılar birbirleriyle kavga ediyordu Raşit'in en iyi pozunu yakalayabilmek için. Önce hepsi şeffaf giysili olduğundan göğüs ve meme uçları görünen mankenler, bir yandan kocaman bir lastik topu birbirlerine yuvarlarken boyunlarından sallanan birbirine benzeyen takıları sundular. Derken Moskova'nın önde gelen şık ve genç insanlarına bir konuşma yapmak için Karim Raşit çıktı sahneye. O da sahnede kendisinden az önce yürüyen mankenlerin yolunu kat ettikten sonra mikrofonun başına geçti ve yarım saat kadar süren konuşmasını yaptı.

Özetle bireyin, birey olmanın, farklı olmanın öneminden söz etti Raşit. Yaratıcılığını, dünyaca ünlü olmasını kendi içinden gelen sesini dinlemesine borçluydu. Şanslı olduğunu, dünya tarihinin en iyi döneminde, sonsuz olanaklarla donatılabildiği bir çağda yaşadığını, geçmişe ilgi duyanları hiç mi hiç anlamadığını söyledi. Şu anda hepsini birden üstlendiği 75 tane projesi varmış: New York'ta mücevherci dükkânı, Paris'te suşi barı, İstanbul'da sinema salonu...

Rönesans'tan bu yana bireyi, bireyin önemini o denli vurguladık ki, 21. asrın başında bulunduğumuz bu günlerde birey fetişizmine kapıldığımızı sanıyorum. Ne varsa, ne yapılacaksa bireyin mutluluğu, bireyin kendini gerçekleştirmesi için. Çoğu boşanmayla biten evlilikler bile birbirimizi mutlu edelim diye değil, ben mutlu olayım diye yapılıyor. Tüketim sanayi bireyin ihtiyaçlarını karşılamaktan da öte, bireye sonu gelmeyen yeni ihtiyaçlar yaratıyor, bireyin yeni ihtiyaçları için yeni mamuller pazarlıyor.

Yüzyıllar boyunca, dinlerin cemaat anlayışından, ulus-devletlerin aidiyetinden çıkıp kendimize kavuştukça, kendimizden başka bir şey görmez olmaya başladık. Dünyada birey hiç bu kadar önemli olmamıştı. Ne var ki, dünyada zengin ve yoksul arasındaki fark da hiç bu kadar derin olmamıştı. Günümüzün felsefe, sanat, pedagoji ya da psikolojisinde bir yandan bireyin mutluluğu, bireyin gücü pekiştirilirken bir yandan da dünyanın ne kadar kötüye gittiği vurgulanıyor. Birey iyi. Dünya kötü. Birey olmak için çok iyi bir zaman. Dünya yaşanır gibi değil.

İçimdeki ben içimdeki biz de olsun istiyorum.

2005

DÜNYANIN GELECEĞİ

Hollandalı arkadaşım, "Türkiye'de insan hakları ihlalleri ibret verici, insanlıksa müthiş" dedi. Teşvikiye metrosunda düşünce, yardıma koşanları anlatıp bitiremiyordu. Kendine gelsin diye bir odaya almışlar, isterse hastaneye, evine, refakat etmeyi önermişler.

Bir ay önce Amsterdam'da süpermarketteyken tersi olmuş. Olmaması gereken yerdeki malzemeye çarpıp düşünce, etrafındakiler suçlarcasına bakıp, şahit olmamak için gözlerini kaçırırken, ilgililer, ihmallerinden kaynaklanan kazayı görmezlikten gelmişler.

Tıpkı Irak'a uygarlık götürdüklerini iddia edip, birbirlerine düşürdükleri, acz içinde bıraktıkları yerli halkı suçlayıp aşağılayanlar, İsrail'in işlediği savaş suçlarının adını koymadan, "Ama Hizbullah..." diye başlayıp, kendiliğinden menkul küresel hakem pozisyonlarından üstünlük taslayanlar gibi.

Dünyamız isyan edenlerle, suçlu sensin diyenler arasında ikiye bölünüyor.

Magna Carta'dan bu yana insan haklarını evrensel ahlâkımızın parçası haline getiren uygarlıklar, uygarlık götürdüklerini iddia ettikleri yerlerde yaşam hakkını çiğniyor.

20. yüzyılda devlet terörizmi dengesinin iki ayağından biri

olan Sovyetler Birliği'nin çökertilmesiyle Anglo-Amerikan egemenliğinde Batı, yüzyılın başında olduğu gibi meydanı tekrar boş buldu. İnsan haklarıyla hukuku, 21. yüzyıl haritamızda geçersiz kılmalarıyla, biz de türümüzde hâlâ var olan içgüdüsel duygularımızla sürdürmeye başladık insanlığımızı.

Bir yanda Batı'da toplumsal kurumların kayıtsızlığında anonimleşen insan ilişkileri, bir yanda insani duyguları infiale indirgenen mağdurların adalet anlayışı.

Bir yanda Batı'da yalnızlaşan, korkuyla beslenenler, bir yanda mağdurların intikama yönelme potansiyelini taşıyan içgüdüsel duygularının tezahürü.

Bir yanda gündelik yaşamlarının tüketicisi, değer mefhumlarını yitirip her şeyin fiyatını bilenler, bir yanda ölümle iç içe yaşamaya mahkûm edilen, hayatta değerli bulduklarımızın maddi karşılığı olamayacağını bilen mağdurlar.

Yıllar önce İngiltere'de bir çift, bakmışlar ki, ülkelerinde cürüm artıyor, eğitim ve sağlık sistemlerinden gelir dağılımındaki adaletsizliğe kadar her şey kötüye gidiyor, insanlar psikiyatristlere muhtaç, kültür metalaştırılıyor, demokrasi oligarşiye dönüşüyor, ırkçılık kol geziyor, ne yemekleri yemek ne iklimleri iklim, çocuklarıyla haritayı açıp uygun bir ülke bulmuş, tası tarağı toplayıp taşınmışlar. Bir hafta geçmemiş, Güney Amerika'da İngiliz müstemlekeciliğinden kalma Falkland Adaları'na, Arjantin'in sahip çıkmasıyla gittikleri yerde savaş çıkmış.

Yitirdikleri değerler peşinde Batı'dan kaçan Batılılar, hiç olmazsa emeklilik yıllarında huzura kavuşabilecekleri, alıp başlarını gidebilecekleri bir dünyayı gün geçtikçe yok eder oldu.

Davos toplantılarında Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü'nde aldıkları kararlarla kârlılık adına destekledikleri totaliter rejimlerde, çökerttikleri ekonomilerde, neden oldukları göçlerle milyonlarca insanı Batı'ya sığınmaya, onları aşağıladıkları işlerde ikinci sınıf vatandaş olmaya zorladılar. Şimdi bu insanların yaşam tarzları, tepkileri, Batı'yı kendi evinde de huzursuz ediyor. Küreselleştirdikleri dünyada tatil için seyahate çıkmaya korkan Batılı, artık kendi evinde de korku içinde yaşıyor. Kendileriyle birlikte başkalarını da batırıyorlar. Belki teknolo-

jilerine güveniyorlar, belki de mahvettikleri dünyayı yoksullara bırakırken kurtuluşlarının uzayda olacağına inanıyorlar. Batı, kendi uygarlık bunalımı içinde yolunu kaybetmişken, infaz ettiği vatandaşlarının organlarını bile satan 21. yüzyılın dev adayı Çin, olup biten karşısında ellerini ovuşturarak gelenin gideni aratacağı tahtına oturmaya hazırlanıyor.

Borges'in 'The Secret Miracle' (Gizli Mucize) adlı öyküsünde kurşuna dizilmeye mahkûm kahramanı, geleceğimizi kestiremediğine göre, eğer ölümümü düşlersem belki olmaz diye gözlerini yumar ve umulmadık bir yolculuğa çıkar.

2006

MAVİ KADIN, MAVİ ERKEK

Türümüz, Afrika'dan dünyanın dört yanına yayılan yolculuğuna çıkalı 70 bin küsur yıl geçti. Önde erkek, arkada kadın mı yürüyordu? Elimiz kalem tutmaya başladıktan sonra yaptığımız karikatürlere bakılırsa öyle.

Saçlarından tuttuğu kadını mağarasına sürükleyen eli sopalı erkek görüntüsü artık bellek çöplüğümüzde. Günümüzün kadını geçmişimizi çizecek olsa, kim bilir erkeği nasıl bir konuma yerleştirirdi? Elindeki sopalarla dövüşen, hoplaya zıplaya çelik çomak oynayan erkeğe, soğukta titreyerek sabırla tahammül ettikten sonra ona ateşin nasıl yakılacağını mı gösterirdi? Bilmiyoruz.

Bilmiyoruz, çünkü günümüz kadını böyle şeylerle uğraşmıyor. Ne iktidara gelince tarihi kendine göre yeniden yazanlar gibi intikam peşinde ne de buna vakti var.

* * *

Türümüzün tarihteki tüm dönemlerinde, avcı toplayıcı, tarım ve kısmen sanayi toplumlarında fizikî güç kullanımı üretim için ön plandaydı. Dünyamız kabuk değiştiriyor.

Yaratıcı endüstriler, kültür sanayii ve hizmet sektörlerinde erkeğin kadına göre üstünlüğü yok. Üstelik kimi psikologlara

göre türümüzün dişisinin beyni bu tür işlere daha yatkın. Öyle ya da böyle, şu kesin: 50 yıl öncesine kadar kadınların, siyah ve Yahudilerle birlikte, yüksek öğrenime dar ve sınırlı bir kotayla alındığı ABD'de, bugün üniversitelerden mezun olan kadın sayısı erkekten çok. Erkek geleneksel işlerde yoğun. Kadın yeni mesleklerde.

* * *

Erkeğin toplumsal konumda değişimini gözlemleyebileceğimiz en çarpıcı yerlerden biri televizyon dizileri. Çocukluğumun kısmen geçtiği ABD'de en popüler TV dizilerinden birinin adı 'En İyisini Baba Bilir' idi. Evin çocuğu arkadaşlarından biriyle kız yüzünden kavga mı etti? Anne yeni bir şapka aldığından mutfak bütçesini denkleştiremedi mi? Tatilde nereye gidilecek? En iyisini baba bilirdi. Soğukkanlıydı. Ciddiydi. Bilgeydi. Gücünü, duygularını denetlemesinden alırdı,

Bir de günün dizilerine bakalım. Oturma odasında kanepeye kurulmuş, elinde gücünün tek timsali televizyon kumandası. Evde olup bitenden en son haberi olan. Gelişen olaylar karşısında çoğu zaman çaresiz. İş bitirici, çözüm üretici karısı yanında, eli ayağı dolanan, gülünç durumda erkek.

* * *

Artık erkek de kadın da bildiğimiz insanlar değil. Toplumdaki yerleri değişti. Değişiyor. Annem doğduğunda dünyanın hiçbir ülkesinde kadınların oy hakkı yoktu.

Müslüman ülkelerde kadınlara oy hakkı, ben doğduktan sonra verildi (Türkiye hariç). Vatikan, Suudi Arabistan gibi din totalitarizmi uygulayan ülkelerde hâlâ yok. Peygamberlerin hepsinin erkek olduğu dünyamızda en çok dinler kaldı kadına güvenmeyen, onlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapan...

Artık çocuk yapmak için bile erkeğe ihtiyaç yok. Bırakın sperm bankasından alışveriş yapıp iki kadının ebeveyn olabilmesini, bilimsel gelişmeler kadınların sperme gerek kalmadan çocuk yapmasını da mümkün kılıyor.

Bu hızlı değişim karşısında türümüz erkeği o denli şaşkın ki,

şaşkınlığının farkında değil. Cinsel rollerimiz yeniden tanımlanıyor. Gün gelecek ne erkek mavi ne kadın pembe kalacak. Yeni bir tarihsel döneme girdiğimizde türümüzde erkek ve kadını isimlerinden ayırt etmek mümkün olmayacak.

2011

DÜNYALIYIZ HEPİMİZ!

Zaman yolculuğu yapabilsek. Bir an için Homeros'un dünyasında yaşadığımızı tahayyül etsek. Onlar da, bizim gibi, tanrılarıyla, kahramanlarıyla inandıkları bir dünya kurmuşlar. İnançları uğruna savaşmışlar. Çocuklarını düzenin egemen erdemlerine göre yetiştirmişler.

Onların gerçeklerini bugün masal diye okuyoruz. İnançlarına 'mitoloji' diyoruz. Efes'te, Delfi'de, Milet'te, tapınaklarının taşlarını kültür mirasımız diye sahiplenirken, haddimizi bilmememizin ilkelliğinde, ilkel diye bakıyoruz inançlarına.

* * *

Ya inanmayanları cezalandırdığımız, gerçek diye inandığımız, kendi masallarımız? Çocuklarımıza, aktardıklarımız? İnançlarımızın madalyalı kahramanları, göğsümüzü kabartan ozanları?

Ulus-devlet masallarımızdan bahsediyorum. Şu anda dünyada 200'e yakın ulus-devlet, 15 bin kadar da devletleşmemiş ulus var. Bir de onlar bayrağım diye tuttursa! Ulus-devlet miadını doldurdu; yerel sorunlarımızın çözümü için çok büyük, küresel sorunlarımızın hallindeyse çok küçük.

Burası benim, orası senin diye hayalî çizgiler çizmişiz hava-

da, denizde ve toprakta. Sonra da kendimizi kökleştirme masalları yazmışız. Ulusal kimliklerimizin üniformalarını diktirmişiz.

Ruslar 19. yüzyılda Pan-Slavist yayılmacı politikalarıyla Lehistan'ı da mı ilhak etmek istiyorlar? Lehler, "Biz aslen Slav değil, İran'dan gelen Sarmatlarız" demişler. Güney Afrika'da ırkçı işgalci beyazlar yerli halk siyahileri neden mi hakir gördüler? Kendilerini Habil'in, siyahilerin kardeş katili Kabil'in soyundan geldiğine inandırmışlar. Türkler, Osmanlı kültürlerine Cumhuriyetin kurucularının dediği gibi 'esarette geçen 500 yıl' diye mi bakmak istiyorlar? Güneş Dil Teorisi'ni uydurup dünya dillerinin kökünde Türkçe olduğunu yazmışlar.

Ulus-devlet masalları günbegün inandırıcılığını yitiriyor. DNA araştırmaları ırk, ulus farklılıklarını yok ediyor. Dünyanın en saf ülkelerinden sanılan, destanlarında bir tek kendilerini yazan İzlandalıların adası bile, herkesin gelip geçip kaynaşıp kırmalaştığı yolgeçen hanıymış meğer.

Kimliksiz duramıyoruz. 20. yüzyılda, sorgusuz sualsiz ideolojik kimliklerimizin de kurbanı olduk. Yeryüzü cennetlerimizi kurmak uğruna Sovyetler'de, Çin'de, Kamboçya'da rejimleri tarafından katledilen 100 milyona yakın insanın devrim düşmanı olduğuna, Yahudilerin farklı yaratıklar olduğuna inandık. Katolik kimliklerine sarılan milyonlar, inançlarının kurbanı. Cinsel ilişkilerinde prezervatif kullanmaları Papa tarafından yasaklandığından AIDS'ten ölüyorlar. Müslümanların sesi çıkmıyor İslâm teröristlerine karşı.

* * *

Ulusal, ideolojik ve dinî kimliklerimizden özgürleşirken bizi taraflaştıran, başka kimlikler edinmeye başladık. Çokuluslu şirketlerde çalışanlar şirket kimlikleriyle sermayeyle bütünleştirilirken sendikasızlaştırılıyorlar. Avustralya'da beyazların Aborjinlerin çocuklarına el koyup onları devşirdikleri gibi, çalışanlar da şirket kimliğinde eritiliyor. Tüketiciler de... Marka aidiyetliklerimizde, tükettiklerimizle markalaşıyoruz.

Ve egemen düzenin adaletsizliğinde ezilen biz kadınlar, eş-

cinseller; egemen düzenin azınlık, özürlü dedikleri bizler aidiyetliklerimizin kimlik politikalarında haklarımızı ararken, hem sıklaştırdığımız saflarımızda bencilleşiyoruz hem de düzenin böl-yönet politikalarına alet olabileceğimizi görmezlikten gelebiliyoruz.

Sermaye küreselleşti. Har vurup harman savuruyor. Dünyamız dünya vatandaşlarını bekliyor. İlle de uzaydan düşman mı gerekli birleşmemiz için.

Dünyalıyız hepimiz.

2011

UZAYDA HAYAT VAR MI?

"Güneş mi dünyanın etrafında dönüyor, dünya mı güneşin?" diye sorulduğunda beş Amerikalıdan biri güneşin dünyanın etrafında döndüğünü söylemiş. Almanların yüzde 16'sı, İngilizlerin de yüzde 19'u aynı düşüncede. Bunlar, 1990'ların son yıllarında yapılan Gallup anketinin sonuçları.

Dünyanın evrenin merkezinde olmadığını ifade eden Kopernik devriminden, Galileo'dan, düşünce ve gözlemlerinden ötürü kilisenin kazıkta yaktığı Giordano Bruno'nun gözlem ve düşüncelerinden nerdeyse 500 yıl geçti. Yukarıdaki ülkelerde eğitim 100 yıla yakındır mecburi. Evrende mikroskobik bir nokta olmamıza, dünyaya çarpan bir meteorun dinozorların sonunu getirmesinin sonucu tesadüflerle türümüzün ortaya çıkmasına rağmen benmerkezciliğimizden vazgeçemiyoruz. Günlük dilimiz, peygamberlerle padişahlarımızın güneşin dünyanın etrafında döndüğüne inandıkları günlerden kalma. Gezegenimiz güneşe doğru her sabah devrilirken şairlerimiz bile "Güneş doğdu" demiyor mu?

Şehirlerimizi aydınlatmadan, reklamların neon ışıklarına boğmadan önceki yıllarda başımızı kaldırdığımızda yıldızları görür, "Kimiz? Nerden geldik? Nereye gidiyoruz?" diye sorarken haddimizi bilirdik. Ulusal ve dinî aitliklerimizin üniforma-

larında taraflaştıkça dünyalı olduğumuzun bilincini dile getiremiyor, paylaşamıyoruz.

Gezegenimizde bizlerden en kopuk, evrene en yakın meslek astronomi olmalı. Gecelerimizin eğlence ve uyku saatleri onların çalışma zamanı. Yakın zamana, 1989 yılına kadar dünyamız evrende bilinen tek gezegendi. Yeni geliştirilen yöntemlerle bugün güneşlerinin etrafında dönen (kimilerinin birden çok, hatta dört güneşi var) 500'ü aşkın gezegen biliyoruz. Akla ilk gelen soru, "Uzayda hayat var mı?" Hubble'dan sonra bizlere uzayı tanıtacak James Webb adlı uzay teleskopunun önümüzdeki yıl devreye girmesinden sonraki 10 yıl içinde astronomlar uzayda hayat bulacaklarına kesin gözüyle bakıyor.

Hayat ne demek?

Haddimizi bilmezliğin benmerkezciliğimizde dünyanın benzerini arıyoruz. Üstelik bugün yaşadığımız dünya hep böyleymiş gibi. 100 milyon yıl önce dünyamız buz kesilmiş kartopuydu. Daha önce sudan ibaretti. Daha önce gazlardan. Bilimkurgu roman ve filmlerimizde bile saçmaladığımızın farkında değiliz uzayda ikizlerimizi arar, onlardan haber beklerken. Evet, bildiğimiz kadarıyla evrenin her yerinde aynı fizik kaideleri geçerli. Hayatın tanımıysa sonsuz. 'Oksijensiz hayat olmaz' derken örneğin, yeryüzünün beş kilometre altında yaşayan canlıları ne kadar çabuk unutuyoruz? Dünyamızda bir dönem oksijen olmadığını unuttuğumuz gibi. Canlıların yok olduğu, robot ve makinelerden müteşekkil bir uygarlıkla karşılaşsak buna ne diyeceğiz?

Türümüzün başka bir benmerkezciliği, varlığımızın sonsuzluğuna inanmamız. Hiçbir şey kalıcı değil. Güneş ve gezegen sistemimiz yarı ömrünü tamamlamış durumda.

Uzayda, başka gezegenlerde nice uygarlık, evrende haberleşme teknolojisini geliştiremeden çökmüş, kendi sonunu getirmiş olamaz mı? Yarın uzaydan duyacağımız bir hayat belirtisi bundan milyonlarca yıl önce yok olmuş bir uygarlığa ait olabilir.

Ulus-devlet şovenizminden hâlâ kurtulamadık. Uzayda yakında bulunacak hayattan haberdar olmamızın etkisiyle dün-

ya vatandaşlığı bilincimiz oluşacak mı? Yoksa bu sefer de uzayı ötekileştirerek dünyalı şovenistler mi olacağız, kendimizi evrene ait hissetmeden önce?

2011

MCMÜSLÜMANLAR

"Papa mı? Kaç bölüğü var ki!"

Sözler, dinlerin tarihten silinmesinin kaçınılmazlığına inanan Stalin'e ait.

Tek Stalin değildi böyle düşünen. 16. yüzyılda başladığı söylenen Aydınlanma'dan itibaren, inanç değil kritik düşünceye dayanan bilimin dinden özgürleşmesiyle, modern toplumlarda tarihî dönüşüm yaşandı. 20. yüzyılın ortalarına geldiğimizde, Batı âleminin en dindar ülkesi Amerika'da, *Time* dergisi kapağından "Tanrı öldü mü?" diye sorabiliyordu.

Aynı derginin, altmış küsur yıl sonra, bu hafta kapağından, dünyada yılın insanı diye ilan ettiğiyse yeni seçilen Vatikan Papası.

21. yüzyılda toplumlar arası çatışma ve ayrışma, ideolojiler değil, sermaye değil, tekrar dinler arasında. Reklamların tetiklediği tüketim bağımlılığımız, sınır tanımaksızın veba gibi yayılırken, aynı markaları üniforma gibi giyenlerin en çok ayrıştıkları nokta, dinî aidiyetlikleri (Küçük bir kısım için de aidiyetsizlikleri). Oysa doğanın, türlerin selameti, kapitalizmin olmazsa olmazı büyüme hızının gereği pompalanan, pornografi kadar hastalıklı, tüketim patolojimizden arınabilmemize bakıyor.

Kapitalizmin, benden sonra tufana gidişinin seyrinde dinler ne konumda? Hindu, Yahudi, Hıristiyan, Budist, Müslüman... fark etmiyor.

Yahudiler tribünlerde. Dünyada 20 milyonun altındaki sayıları ve tarihten defalarca silinmeye hedef olduklarının bilinciyle, kendilerini zamana karşı köşeye sıkıştırılmış hissetmekte. Üstelik, 19. ve 20. yüzyılda, egemen düzeni tehdit eden sosyalist ideolojide öncülük yaptıkları rollerini üstlenme cesareti ve konumundan –İsrail'de uyguladıkları Güney Afrika türü ırkçılık politikalarından ötürü– yoksunlar.

Hindularla Budistler, tüketim ekonomisinin ahlâk anlayışına, yaşam biçimi ve hırsına hızla entegre olmakta. İki büyük Doğu dininin müritlerinin odak noktası, Hollywood filmlerinde gördükleri Amerikalılar gibi yiyip içip tüketmek. Dünyanın geleceği umurlarında değil. Çin'den, Japonya'dan, Hindistan'dan Yeşiller Hareketi diye bir şey duydunuz mu? Greenpeace, Uluslararası Af Örgütü, Sınır Tanımayan Doktorlar'a katkılarını?

Dünyamızın esenliğini etkileyebilme potansiyeli açısından İslâm sınıfta kaldı. Bağdat'ta, Şam'da, Endülüs'te, Delhi'de sergilediği, klasik Grek dünyasından da beslenen altın yıllarının uygarlığı, tarihin küllerinde. Düne referanslı zenginliğinin son ifadesi, geçmişin kültür birikimini, Aydınlanma'yı başlatan Batı Avrupa Hıristiyan âlemine aktarmasıydı. Tahtından indirilmesine karşı duyduğu öfkeyle örtüşük aşağılık kompleksi, tükettikçe Batılı'ya benzettiğini zannetmesiyle bu sefer de en son Türkiye'de de örneklerini gördüğümüz, üstünlük kompleksine dönüşmekte. Dünyanın geleceği için sorumluluk? Cenneti en çok kendilerinin hak ettikleri aymazlığında, gündemde bile değil. Türkiye'de çatışan iki İslâmi harekete bakın. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle rakipsiz kalan kapitalizmin vahşetine, tüketim patolojimize karşı tek sözleri var mı? Endonezya, Malezya, İran, Suudi Arabistan'da Müslüman rejimler farklı mı? İslâm kapitalizmle iyi anlaşıyor.

Müslümanlarla Hıristiyanlar çeşitli kıtalarda sıcak çatışmaya bile girmişken, ikisi de diğerinin 'ötekisiyken', aralarında-

ki en büyük fark, en son Papa Francis'in 26 Kasım konuşmasıyla dünya gündemine oturan, tüketim aymazlığımıza ilişkin tutumları. Bir yanda çılgın tüketim sevdasında çağdaş Müslümanlar, bir yand, aynı çılgınlığa dur deme gayretinde vahşi kapitalizme karşı net tavır alan, kapitalizmin egemenliğini Hıristiyan hegemonyasına engel gören, İslâmla rekabette, cennetten önce dünyevi iktidara oynayan son Papa: Dünya nüfusunun % 50'sinin servetin % 1'ine sahip olduğu ekonomiye 'zorbaların düzeni' diyor. 'Kendine özgü sanal kanunları olan, kâr dürtüsünü engelleyen her şeyi yutan' bu düzen için "Evsiz barksız yaşlı birinin ölmesi kayıtsızlığında, borsanın iki puan düşmesi nasıl haber olabiliyor?" diye soruyor.

Tabii gelmiş geçmiş daha uzun ömürlü tüm dinler gibi, Papanınki de geçici. Ama teşhisi doğru.

Vahşi Kapitalizm İşbirliği 2013 ödülüm, Müslüman politikacılarla dinî önderlerine...

2013

II.

Kültür

KÜLTÜR HAPİSHANELERİMİZ

Başlangıçta yıldızlar hem gece hem de gündüz varmış. Gece yıldızları Ay'ın, gündüz yıldızları Güneş'in çocuklarıymış. Ay, bir gün Güneş'e yakınmış: "Bak şu çocuklarımıza, bizden daha çok ışık vermeye çalışıyor bacaksızlar." Ay ve Güneş yıldızları torbalara tıkıştırıp denizin dibine atmaya karar vermişler. Önce Güneş gökyüzünü yıldızlardan temizlemiş. Ama Ay sözünü tutmayıp çocuklarını olduğu yerde bırakmış. Güneş, o günden beri denizde balıklara dönüşen çocuklarını ışığıyla renklendirirken, bir yandan da Ay'ı kovalar dururmuş. Bugün bile ne zaman ay tutulsa, onu yiyip bitirmeye çalışan Güneş kaçana kadar gökyüzünü tam tam sesleriyle inletir dururmuş, Dahomey'deki Fon kabilesi.

Kültürümüzün önemli bir parçası olan mitlerin, dünya görüşümüzün, değerlerimizin, düşünce sistemimizin belirlenmesinde önemli bir yeri olmuş tarih boyunca. Kültürlerin yok olmasının, yok sayılmasının örnekleri olduğu gibi, nice kültürün kaynaşmasıyla yeni birliktelikler, yeni masallar, yeni mitler de doğuyor. Bir kültürden diğerine aktarmalar, kıyılara vuran dalgalar gibi. Dalga, belki ta okyanusun öbür ucundan başlayıp bize kadar gelmiştir ama kıyımıza vurduğunda tepedeki asırlık çınarlarımızın dünyasındadır artık. Bize gelene kadar

başka hangi kıtalara çarpıp, hangi adaların etrafından dolandığı pek ender bilinir.

Tanrı'nın Maskeleri adlı kitabında Campbell, La Fontaine masallarının yolculuğunun olağanüstü rotasını çizmiş. "Panchatantra" adıyla ilk kez Sanskritçe yazılan masallar, milattan sonra 550 yılında Farsçaya, 760'ta isim değiştirerek ("Pilpay'in Masalları") Arapçaya, Süryaniceye, Yunancaya ve 1250'de İbranice ile bundan sonra serüveninin devam edeceği Avrupa'ya geliyor. İngiltere'ye gene isim değiştirerek ("Doni'nin Ahlâk Felsefesi") 1570'te varıyor. Ve nihayet modern dünyanın tanıdığı yeni kimliğiyle, "La Fontaine'in Masalları" olarak 1678'de 1000 küsur yıl süren yolculuğunu noktalıyor... Mu acaba? Yoksa Roma İmparatorluğu'ndan, İslâm'dan ve İngilizceden daha eski olan bu masallar, gene kılık değiştirip, henüz doğmamış dillerde, daha tasavvur edilmemiş dinlerin müritleriyle de yeniden tanışacak mı günün birinde?

Bugün dünyanın neresine baksanız büyük bir göç var. Anadolu Almanya ile tanışırken, Asya Amerika'ya, Kürtler Pasifik adalarına, Araplar Fransa'ya taşınıyor. Herkes öylesine harekette ki, belki Çingeneler artık dünyanın en sabit insanları. Ve tüm bu kaynaşmaya karşın bir tavır, bir taraf olarak benimsediğimiz; çocuklarımıza, dosta, düşmana benimsetmek istediğimiz mitlerimiz, dillerimiz, dinlerimiz: Kültür hapishanelerimiz. Putlarına sarılıp, putlara saldıranlarımız. Tarihte olmamış bir altın çağı bugüne dayatmak isteyenlerle, geçmişlerini yadsıyıp günün döner kapılarında kültür arayanlarımız. Kültür hapishanelerimiz; düşlerimizi kalıplaştırdığımız, sağduyumuzu susturduğumuz, kültürleri körleştirdiğimiz aitliklerimiz. Aynı renkler, aynı düşlerle hep birlikte yatıp kalktığımız, kapalı karanlık mekânlarımız. Birbirimize karşı kalkan gibi kullandığımız kültürlerimiz...

Bir Yunan adasında, bildiğimiz kahveyi "Grek coffee" diye sunanlarla karşılıklı tartışmıştık. Tartışmıştık, çünkü ikimiz de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ortak mirasımız olan kahveyi ulusal kültürlerimizin kalkanı yapmıştık. Oysa bir davette, ev sahibesinin, misafiri olan dervişlere meyve tabağını uza-

tıp, "Buyurun, hiçbir şey almadınız" sözlerine karşılık olarak yaşlıca dedenin sağ elini kalbinin üstüne usulca dokundurup, "Hepsi bizim" dediğini hatırlıyorum.

1996

Ğ

Bir sosyal bilimler dergisinde okumuştum. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ından üç sayfalık Rusça metni, romanın Almanca, Fransızca ve İngilizce çevirileriyle karşılaştırmışlar. Doğu'dan Batı'ya gidildikçe, metinde bedene yönelik atıflar çoğalırken aynı metinde ruha yönelik atıfların azaldığını, aynı metnin ayrı dillerde farklı anlamlar taşıdığını görmüşler.

Aynı anlamı taşıyan sözcükler değişik dillerde farklı ses ve çağrışımlarıyla yepyeni algılamalara yol açıyor. Ömür boyu, "Seni seviyorum" demiş birisinin yeni bir aşkında ilk kez "I love you" diyerek sevişmesi, bedenini ve ruhunu yeniden tanımasına neden olabiliyor.

Belki de bu nedenle, oldum olası Esperanto öğrenmeyi hiç istemedim. Dünya barışseverlerinden bir aydın grubun, insanları yapay bir dilde birleştirme çabası, bana şişme bebeğiyle sevişti diye arkadaşını öldüren Alman erkeğinin cinayeti kadar soğuk geliyor.

Dünyada ilk canlıdan bu yana yaşamış türlerin %96'sı kadarının yok olduğunun söylendiği gibi, belki, bir o kadar dilin de artık konuşulmadığı, ölüp gittiği sanılıyor. Ve mücadele devam ediyor. Türümüzün yüzyılımızda yaptıkları, genellikle daha çok canlının ve dilin imhasıyla sonuçlanırken, kimimizin gayretleri de çeşitliliğin yaşaması, yaşatılmasına yönelik.

Zaire'de, Ruandalılar için yapılmış bir Birleşmiş Milletler mülteci kampının yöneticisi arkadaşım, Afrika intibalarını anlatıyordu geçenlerde. Mültecilerin kim bilir kaç nesil yaşayacakları göçmen kampının yeni sokaklarına, Ruanda'daki eyaletlerin adlarını vermeyi önerince başka bir Birleşmiş Milletler görevlisi hemen karşı çıkmış, "Biz bu insanlara geçmişlerini unutturmak istiyoruz" diyerek. Arkadaşım, memleketlerinden sürülen, aileleri katledilen, her şeylerini kaybeden bu insanlar hiç olmazsa ülkelerindeki yerlerin adlarını yaşatabilsinler diye diretmiş.

Kimi Batı Avrupa ülkelerinde göçmenlere yönelik eğitim politikaları da genellikle çokkültürlülükten yana. Örneğin Ankara'dan tayin edilen öğretmenler Alman ilkokullarında Türk çocuklarına anadillerini öğretiyorlar. Yine Almanya'da tırmanan yabancı düşmanlığına rağmen bir Türk işçisi tek bir 'ğ' için mücadele verebiliyor. Belediyeden ikametgâh belgesi alacak ama 'ğ'li daktilo olmadığından doğru dürüst yazamıyorlar adını. İtiraz ediyor. Belediye başkanı devreye girip 'ğ'li isminin elle yazılmasını sağlıyor. Gene itiraz ediyor. Belediyeyi Türkçe harfli daktilo bulundurmamakla, ayrımcılık yapıyor gerekçesiyle mahkemeye verip, davayı kazanıyor.

Türkiye'de olup bitense arkadaşıma karşı çıkan Birleşmiş Milletler mülteci kampı görevlisinin düşünceleri paralelinde. Anadolu'da daha Türkler gelmeden çok önce konuşulan kimi dillerin bugün okullarda okutulması yasak. Süryaniler, Kürtler gibi çeşitli nedenlerle göçe zorlanan azınlıklar, kültürlerini Batı'da sürdürmeye çabalıyorlar. Avrupa ve Amerika kültürleri böylece zenginleşirken Türkiye'de kültür ulusallaştırılarak gün be gün yoksullaşıyor.

Ancak dilleri yaşatmanın insani ve kültürel boyutları olduğu gibi şoven milliyetçi tarafı da var. Ya o ya da bu dil diye tutturanlar, dili insan zenginliğinin bir ifadesi olarak değil, bayrağın bir simgesi olarak görüyor. Bir arada yaşamışken, yaşayabilecekken simgelerle kışkırtılanlar birbirine düşman kesiliyor, bölünüp birbirlerini kırdıkça da dünyayı İngilizce konuşup Amerikanca düşünen varislerine teslim ediyorlar.

1996

SON SİGARA

Katıldığım uluslararası toplantıya ara verilince yan yana oturduğum delegeyle birlikte fuayeye çıktık. Derhal bir puro yaktı. İlk nefesinde etrafımızı saran kesif ve ağır kokulu dumanla birlikte yüzünde beliriveren mutluluk ifadesini unutamıyorum. Kendisine, kimseyi böyle keyifli puro içerken görmediğimi söyledim. Bir zamanlar Mısır eski cumhurbaşkanı Nasır'ın enformasyon bakanıymış. Sedat başa geçince hapse atılmış. İçeride zor günler geçirmiş. Havalandırmaya çıkması bile yasak. Gel zaman git zaman cumhurbaşkanına dilekçe yazıp ondan bir puro içimlik havalandırma izni koparıyor. Durumdan haberdar olan eski tanıdığı Fidel Castro da arkadaşına Havana'da özel olarak imal ettirdiği, her biri birer metreye varan purolar gönderiyor. Eski bakan, mahkûmiyet günlerinin kalan kısmını, her birinin içimi neredeyse bir gün süren purolar sayesinde açık havada geçirmiş. Özgürlüğünü, o gün yanımda büyük bir keyifle içtiği purosuna borçlu.

Yüzyılın başında oy hakkını koparmak için mücadele eden Batılı kadınların da özgürlük simgesi, sokakta erkeksiz yürürken parmaklarının arasında tuttukları sigaralarıydı. Gene bu yıllarda, özgür kadının en seksi haliyse sigarasından derin bir nefes çekip dumanını dudaklarından iki santimetre uzaklıktaki erkeğin yüzüne üflemesiydi. Eski Hollywood filmleri, Lauren Bacall gi-

bi dilberlerin, sigaralarının dumanıyla Humphrey Bogart gibi erkekleri nasıl cezbettiklerinin sahneleriyle dolu. Şimdilerde, Sovyetler'in gözden düşen liderlerinin eski fotoğraflarını toplu pozlardan silmeleri gibi, yeni teknolojiler aracılığıyla eski filmlerden sigara sahnelerini kaldırmayı düşünüyorlar. Amaç, bizi sigara içmeye teşvik eden gizli telkinlerin yok edilmesi sayesinde özgür irademizin korunması. Ve bu özgürlüğümüzün korunması adına dünyanın dört yanında sigara rakamları yasaklanıyor.

Tabii aramızda sigara tutsakları da var. Henry Kissinger, anılarında Brejnev ile bir kokteylde karşılaşmalarını anlatır. Havdan sudan konuşurlarken Brejnev sigarayı azaltmakta güçlük çektiğini ama harika Sovyet mühendislerinin buna bir çözüm bulduğunu söyler ve cebinden çıkardığı sigara tabakasını Kissinger'a göstererek, "Bu, ancak yirmi dakikada bir açılmak üzere programlanmıştır" der. O sırada ince bir düdük sesiyle bir an için açılan kutudan sigarasını kaparak memnun memnun Kissinger'a bakar. Brejnev'in kokteyl salonunda dolaşmasını gözünün ucuyla takip eden Kissinger, daha üç-beş dakika geçmeden onun cebinden çıkardığı başka bir tabakadan yeni bir sigarayı yaktığını görür...

Bizi sigara tutsaklığımızdan korumaya yönelik kanunlar dünyanın her tarafında yürürlüğe giriyor. En son Kaliforniya'da bar ve lokanta dahil, tüm kamuya açık mekânlarda sigara içilmesi yasaklandı. Eskiden Londra'daki sinema ve belediye otobüslerinin ikinci katlarında sigara içilebildiğini anlattığım yeni kuşaklar, geçmişteki bu sınırsız serbestliğimize şaşkınlıkla bakıyor.

Çin'den sonra ölüm cezası uygulamasında dünya ikincisi olan ABD'de birkaç ay önce Larry White adlı bir mahkûmun hayatına damarlarına zerk edilen 'pancuronium bromid' ile son verildi. Önce biftek, kızarmış karides, balık filetosu, Teksas usulü tost, patates, sahanda çift yumurta ve Coca-Cola'dan oluşan geleneksel idam yemeğini yedi. Kendisine son arzusu sorulduğunda sigara içmek istediğini söyledi. "Binamızda sigara içilmesi yasaktır. Bu konuda taviz veremeyiz" dendikten sonra da devlet Larry White'ı öldürdü.

1998

'GÂVURUN TEMBELİ'

Geçenlerde sanat tarihçisi bir arkadaşım, ırza geçmenin sadece Batı'da resme konu olduğunu söylemişti. Başka kültürlerin sanatlarında ırza geçme resmedilmiyormuş. Bundan, sadece ya da en çok Batılıların kadınların ırzına geçtiği ya da ırza geçmenin Batı'da mubah karşılandığı gibi bir sonuç çıkmaz elbette. Ayrıca, sadece kadınların ırzına geçilebileceği gibi bir sonuç da.

Batı resmi, ırza geçmenin yanı sıra cinayet, ihanet, seks, kumar, zulüm, hırs, kıskançlık gibi, yaşamın her alanına değinir. Belki de başka kültürlerde olmadığı şekilde insanın 'kötü' yanları apaçık sergilenir, sanata konu olur. Acaba 'Doğulu' insanın Avrupalı'yı 'dejenere' görmesi, onları her fırsatta 'zengin, ama insanlıktan yoksun' diye nitelemesi, Batı'yı daha çok resminden, sinemasından tanımasından mı kaynaklanıyor?

Batı'nın 'Sodom ve Gomore'nin son günlerini yaşayan yozlaşmış, aymaz, vicdansız bir toplum olduğu düşüncesi, dünyamızın iki kere ikinin dört ettiği kadar somut dünyamızın bir parçası. Sanki dünyanın büyük bir çoğunluğu, Batı'nın çöküşünden sonra derin bir oh çekmenin beklentisi içinde. İslâm devriminin bekçisi İran'da, Allah'ın AIDS'le Batı'yı, hatta eşcinselleri cezalandırdığı söylenebilirken; Türkiye'de artık emekli bir cunta başı da zamanında 'Batıcı' resim sergilerinden yoz diye çıplak

kadın resmi kaldırtarak ülkesinin namusunu korumuştu. İdam ettiklerinin organlarını Batı'ya satan Çin zaten asırlardır Batı'ya 'barbar' gözüyle bakıyor. Afrikalılar onlarla dalga geçiyor. Güney Amerikalılarsa Amerika ya da Batı denince hiç akla gelmemenin sıkıntısı içinde.

Hepimizin kalıplaşmış düşünceleri var. Batılılar zengin, yoz, soğuk ve çıkarcı; dünyada geriye kalan büyük çoğunluksa yoksulluklarına, hatta yoksul bıraktırılmış olmalarına rağmen geleneklerini koruyan, sıcak, iyiliksever, ikramcı insanlar. Bunlar birbirimize defalarca tekrarladığımız önyargılarımız. Hatta Hıristiyan olmanın bir tür alamet-i farikası olan suçluk kompleksleri nden, bu önyargılarımızı aynı bizler gibi benimseyen Batılılar da var. Çoğu da yazar çizer takımından.

Oysa sokaktaki Batılı kendisini uygar, güvenilir, anlayışlı ve çalışkan olarak telakki ederken, onun algılama kalıplarına göre de dünyanın gerisi vahşi, dolandırıcı, tembel ve mantıksızca hareket eden yığınlardan oluşuyor. Ama insanın 'öteki'yi nasıl gördüğü malum – ister siyahiyle beyaz, ister Galatasaraylı'yla Fenerbahçeli.

Ne var ki, Batı başkentlerinde dünyanın her yanından gelmiş rengârenk insanlar, birbirleriyle didişerek de olsa birlikte yaşarken zamanında dünya başkentliği yapmış İstanbul gibi şehirler bile artık dünyayı yaban olarak gören, tek dilli, tek dinli, tek bayraklıların mekânı. Bize göre 'öteki', çok uzaklardaki renkli, ışıklı kentlerin düşman ve yozlaştırıcı şeytanı. Üstelik, 'kimseden bir eksiğimiz yok' diye kendimizle iftihar ederken sanki en büyük derdimiz de aynı zamanda küçümsediğimiz Batı önünde rezil olmamak.

Farklarımızı aramak ve abartmak dışında birbirimizden pek farkımız yok.

1997

BAĞDAT'TA KAHVALTI

James Joyce'un kitap kahramanlarından Dedalus şöyle der: "İster evim, ister vatanım, ister kilisem olsun, artık inanmadığım şeylere sadakat göstermeyeceğim." Ve devam eder: "Yaşamımın herhangi bir biçiminde kendimi özgürce ifade etmeye gayret edeceğim."

Demesi kolay. Ama şöyle bir günlük hayatımıza bakacak olursak kendi kendimizi mahkûm ettiğimiz hapishanelerin haddi hesabı yok. Başta alışkanlıklarımız geliyor. Alışkanlıklarımız ve alıştırıldıklarımız.

Mesela sabah kahvaltımızı ele alalım. En totaliter yemeğimizin her güne başladığımız sabah kahvaltımız olduğu hiç aklınızdan geçti mi? Ulusların yemek yeme âdetleri en çok kahvaltılarından ayırt edilebiliyor. Çünkü günün en tutucu, en az maceraya açık, en şekillenmiş yemeği o. Örneğin, "Sabahları kral, öğlenleri vatandaş, akşamları da dilenci gibi yemeli" diyen Almanlar, alelacele içilen kötü bir kahveyle, ona ender eşlik eden bir çörekten ibaret olan Fransız kahvaltısıyla dalga geçer. Peyniri ancak mükellef bir yemek sonunda şarapla yiyen Fransız ise aynı peynirin sabahları Türk'ün çayına eşlik etmesine şaşkınlıkla bakar. Öğle ve akşam yemeklerimizde çeşit çeşit yemek yememize, hatta başka ülkelerin mut-

faklarını tanımayı kimimizin marifet saymasına rağmen, bildik kahvaltılarımızdan ender vazgeçeriz. Neden? Sanki sabah soframızı kuran biz değiliz de kendi kendimizi mahkûm ettiğimiz bin yıllık âdetlerimiz. Üstelik ülkelerin kahvaltı alışkanlıklarının korunması bugünlerde yeni bir milli mücadele biçimi. Sabahları mısır gevreği yutarak Hollywood filmlerindeki Amerikalılara benzediklerini sananlara karşı geleneksel kahvaltılarını kültür emperyalizmine karşı kalkan olarak kullananlar da var.

Kendimizi inceleye inceleye, farklılıklarımızın üzerine düşünüp didişe didişe, bir hal olduk. Zaten modern insanın birlikte yaşayabilmesini sağlamak için kurulan Birleşmiş Milletler'in o ünlü kuruluş bildirgesi de "savaşların insanların kafasında başladığını ve önce orada yok edilmesi gerektiğini" söylemiyor mu? Hatta düşünen insanın üstün olduğunu ve duygusal yanımızdan kurtulabilirsek her şeyin üstesinden gelebileceğimizi iddia eden nice düşünürün sözleri süslüyor eski kitaplarımızı. Acaba "Düşünüyorum, öyleyse varım" diyen Descartes'ın dediklerini fazla ciddiye aldığımız için mi kendi kendimize saçmalığın sınırlarını sınayan ikilemler yaratıp sürekli savaş ve barış arası gidip geliyoruz? O Descartes değil mi iyice düşünüp taşındıktan sonra, insanın ruhunun Tanrı'ya ait olduğuna inandığından, hayvanların şuuru yoktur demeye mecbur kalıp onların acı çekmediklerini iddia eden? Tıpkı 'uygar' insanın savaşmak istediği düşmanını kendinden aşağı görmesinin onların katliamını mubah kılması gibi. Düşüncenin çıkmaz sokaklarının haddi hesabı yok.

Bütünü parçalayıp inceleme merakımızdan, bütünün inceliklerini takdir edemez olduk. Ve birlikteliklerimiz, bütünü tamamlamaktan çok farklılıklarımızı ayrıştırmanın tartışmaları üzerine. Geçenlerde bir üniversitede yapılan bir araştırmaysa, insanın tartıştıkça bünyesinin daha da çok tartışma ihtiyacı duyduğuna işaret ediyor. Ve bu bağımlılık aynı zamanda bağışıklık sistemimizi de zayıflattığından, nasıl biterse bitsin, bizatihi tartışmanın kendisi ölümcül olabiliyor.

İster Bağdat'ta yensin, ister Atlantik'in öbür yakasında, kahvaltıda ne yendiğinden çok, nasıl yenildiği önemli.

1998

OZYMANDİAS

Beyrut'ta bir sığınakta Yaser Arafat'la görüşmeyi beklerken oradan buradan konuşuyorduk. Yıl 1978. Arkadaşlarımızdan biri tercümanımıza dönüp, hepimizi şaşırtan bir soru sordu: "Siz," dedi, "bizim asıl niçin burada olduğumuzu biliyor musunuz? Mesele Filistin davası değil. Bakın Türkiye'de çeşitli etnik gruplar var. Memleketi parçalamak istiyorlar. Siz Filistinliler ise yurtları yıllardır işgal altında olan topraksız bir devletsiniz. Sizin tecrübenizden öğrenmeye geldik. Bakarsınız bir gün işimize yarar."

Arkadaşımızı tanımasak, espri yaptığını anlamayabilirdik. Oysa böyle düşünenler çok. Düzen, ikinci sınıf addettiklerine eşit haklar verilince, toplumun çöküp bölüneceğine bizi inandırmak ister.

Oysa sorun hiçbir zaman eşitlikten değil, eşitliklerin sağlanmamasından, haksızlıkların giderilmemesinden kaynaklanıyor. Bunca tecrübesine ve uygarlık iddiasına rağmen, bir Kuzey İrlanda'daki Katoliklerle yüz yıldır baş edemeyen İngiltere'ye bakın, bir de 120 ayrı etnik gruptan insanın uyum içinde yaşadığı Tanzanya'ya.

Egemen düzenlerin tekdüzeliği zaman içinde kültürel değerlerin nasıl değiştiğini görebilmemizi kolaylaştırıyor. Çocuklara

verilen isimlere bakın. Örneğin 17. yüzyıl Avrupası'ndaki dinî tahakkümden Kuzey Amerika'ya kaçanlar, İngiliz sömürgesi olmaktan kurtulana kadar çocuklarına Eski Ahit'ten isimler veriyorlar. Etraf İbrahim'ler, İsmail'ler, Meryem'ler, Sara'lar ve İshak'lardan geçilmiyor. Ama ABD'nin kurulmasıyla da çocuklarına İngiliz kral ve kraliçelerinin isimlerini vermeye başlıyorlar.

İsimlerimizin kalıcılığı, ait olduğumuz kültürün tarihsel sürekliliğine bağlı. Zamanında adlarının sonsuza dek yaşayacağını sanan güçlü kişiler gibi, güçlerini yarattıklarından çok, başkalarını ezmekten alan devletler ve kültürleri de yok olup gidebiliyor. Shelley, o ibret verici şiirlerinde, bir seyyahın çölün ortasında karşılaştığı yıkık dökük heykeli anlatır. Heykelin paramparça kaidesinde şunlar yazmaktadır:

"Benim adım Ozymandias, Kralların Kralı,
Eserlerimi seyreyleyin siz güçlüler ve haddinizi bilin."

Ve şiir devam eder:

"Kalmamıştır başka herhangi bir şey.
O çürümüş dehşetengiz harabenin etrafında
Kum,
Issız ve dümdüz
Göz alabildiğince uzanmaktadır..."

1998

ÇAYIN KISA TARİHİ

Budizmi Çin'e götüren Bodhidharma, meditasyon esnasında düşüncelerinden arınıp Tanrı'ya ulaşmaya çalışırken uykuya dalmış. Kendine geldiğinde, nefsini kontrol edemediğine o denli öfkelenmiş ki, bir daha uyuyakalmamak için gözkapaklarını kesmiş. Gözkapaklarıysa, düştükleri yerde, çayı elde ettiğimiz bitkiye dönüşmüşler. Ve bugün Budist rahipler meditasyon esnasında uyumamak için çay içerler.

Onlar uyumamak için çaylarını içedursunlar, Tibet'i işgal ettikten sonra rahip ve rahibeleri toplu halde sokak ortasında cinsel ilişkiye girmeye zorlayan Mao, Budistlerin ruhani lideri Dalay Lama'ya, asıl dinin halkı uyuttuğunu söyleyip manastırları yerle bir etmiş.

Kanton'da 'cha', Funkien'de 'te' denilen çay, uyanık kalmak için içildiği gibi yerine göre alkol niyetine de içiliyor. Malaya ve Endonezya'nın 15. ve 16. yüzyıllarda İslâm'ı benimsemesiyle bakıyorsunuz yeni Müslümanlar da çay içmeye başlıyor. Aynı olgu 1920-33 arası alkollü içkilerin yasaklandığı ABD'de de söz konusu. O yıllarda, küçücük pratik çay torbalarının da icadıyla Amerikalılar büyük ölçüde çay içmeye başlıyor. Tabii alkolün yasaklanması mafyanın kaçak içki satarak palazlanmasına ve devleti tehdit eden bugünkü gücüne ulaşmasına neden

oluyor. Ama zamanında Kuzey Amerika'da İngilizlere karşı bağımsızlık savaşını başlatanlar da Boston'un servet üstüne servet edinen kaçak çay satıcıları. 1773'te Kızılderili kıyafetlerine bürünüp limanda demirlemiş gemilerden İngilizlere ait ucuz çayı denize döküyorlar. Sonradan tarihte, 'Boston Çay Partisi' diye anılacak bu olayla İngiliz müstemlekeliğinden kurtulmanın bayrağını açanlar, işte bu çay kaçakçıları.

Çay seviliyor, çay zengin ediyor, çay imparatorluklar deviriyor. Ve Mao gibi dinin afyon olduğuna inanmayan uygar İngiliz çay tüccarları gün geliyor Çinlileri afyona boğuyor. 1800'lerin ortalarında çıkan ve İngilizlerin Hong Kong'u da almalarıyla sonuçlanan Afyon Savaşları'nın nedeni, İngilizlerin Çinlilere çay karşılığı para vermek yerine, Hindistan'da yetiştirdikleri afyonu zorla satmak istemeleri.

Dünya pazarlarının giderek ulus-devlet denetiminden çıktığı 20. yüzyıldaysa çayın tarihi oldukça sönük. İyi bir Japon kadınının mutlaka öğrenmesi gereken çay töreni, erkek ve kadınların eşitlik içinde torbalarını plastik bardaklara sarkıttığı günümüzde, bir zamanlar çay içmek için yapılan Uzakdoğu ve Bohemya porselenleriyle birlikte tarihe karışıyor.

Tabii istisnalar dışında. Devletin çayına toz kondurmamak için kendileriyle birlikte hâlâ başkalarını da ölüme sürüklemekte tereddüt etmeyenler var. İşte Çernobil çayını gözümüzün içine baka baka içip hepimize örnek olduğunu sananlar. Ama doğruyu bilenler ne derlerse desinler, çayı demlemenin de birden çok yolu var.

1998

AĞUSTOS NİÇİN 31 ÇEKER?

Bir antropologun ne zaman yemek yiyeceğine, karnının aç olup olmadığına göre değil de, saatine bakıp karar vermesini pek bir garipsemiş 'ilkel' yerliler.

Akrep ve yelkovanın neyi ne zaman yapacağımızı belirlemesi ve gün içindeki davranışlarımızı hızlandırması tarihimizde nispeten yeni bir şey. Yoksa birkaç bin yıldır önemli olan Tanrı'ya ibadetin zamanında yapılmasıydı. Saat ve dakikaların müezzinin sesiyle kilisenin çanının yerini alması modern zamanlarımıza özgü.

Artık bir vakit nakittir gidiyor. İnsanın emeği saat başına aldığı parayla, paranın değeriyse 24 saatlik faizle ölçülüyor. Ancak 1 saat herkes için 60 dakika değil. Meslek grupları arasında saat başı en yüksek ücreti alan psikoanalistlerin bir terapi saatinin müddeti sadece 50 dakika. Üstelik saatin 60 dakika olması gerekir diye bir doğa kanunu da yok. Takvimler, saatler, saniyeler hep uydurduğumuz şeyler. Örneğin Fransızların 1792'yi Devrim Yılı 1 olarak değiştirdikleri takvimlerinde bir günde 10 saat, bir saatte 100 dakika, bir dakikadaysa 100 saniye vardı. Yürürlükteki çeşitli takvimlere göreyse önümüzdeki yeni yılda Museviler 5759, Müslümanlar 1419, Budistler 2543 ve Çinliler de Ejderha yılına girecek.

Takvimlere göre yeni yılın ne zaman başladığı da değişebiliyor. Örneğin Türkiye kutlamalarını 25 Mart yerine 1 Ocak'ta yapıyor olmasını Jül Sezar'a borçlu. Ama ne zamandan beri? İngilizlerin yeni yılın başlangıcını 1 Ocak olarak benimsemeleri, Sezar'ın takviminden ancak 18 asır sonra. 1752'de benimsedikleri yeni takvimlerine uyum sağlansın diye o yıl İngiltere'de günler de birdenbire 2 Eylül'den 14 Eylül'e kayar. Ömürlerinin devlet dayatmasıyla kısaltıldığı sanrısına kapılan halk, '11 günümüzü geri isteriz' diyerek sokaklara dökülür.

Bu ne idüğü belirsiz zaman denen şey adına tarihimiz boyunca yaptığımız saçmalıkların haddi hesabı yok. Hele işi kafaya takan bir imparatorsa. Selefi Jül Sezar'a özenen Augustus başa geçince adını Ağustos ayına verir. Ama bu da kendisine yetmez. Sezar'ın adını taşıyan July (Temmuz) 31 günken, kendi adını taşıyan ay sadece 30 gündür. Hemen takvim düzeltilir ve Şubat'tan bir gün Ağustos'a eklenerek hangi ayda kaç günün olduğunu hatırlamakta güçlük çektiğimiz takvimimiz ortaya çıkar.

Bugünlerde de matematiksel olarak aslında 2001'de başlaması gereken 21. yüzyılın bir yıl erken yapacağımız kutlamalarının nerede ve nasıl yapılacağı birçok kişinin merakı. Bir gemiye binilip Pasifik'teki 180 dereceli meridyenin üzerinden bir o yana, bir bu yana gidilse, 2000 yılına iki defa bile girebiliriz. Tabii uzmanlara göre İsa'nın doğum yılının M.Ö. 4 olması da başka bir tuhaflık.

Körü körüne kullandığımız bu zaman ölçüleri içinde tek kesin olan 1972'de resmen benimsenen Standart Atom Vakti. Buna göre bir yıl, bir cesium atomunun tam 290912005000000 osilasyonuna tekabül ediyor. Ama yeni yıla cesium atomunun kaç titreşimi kaldığını hiçbirimiz hesaplayamayacağımıza göre Hz. Musalı, ejderhalı, hepsi birbirinden bol masallı takvimlerimizle 21. yüzyılda hep birlikte uzaya açılmanın eşiğindeyiz.

1999

HAKLI OLMANIN BAĞNAZLIĞI

Hafta sonu evimizde kalmaya gelen misafirimiz 19 yaşında bir kız. İstanbul'da liseyi yeni bitirmiş. Akşam sofralarımıza katıldı, birlikte tartışıldı, deniz kıyısında şarkı söylendi, içildi. O ilk rakısını tattı. Hoşuna gitmedi. Bir ara oturma odasındaki sehpanın üstünde duran kitaplardan birine takıldı gözü: *Sexual Life in Ottoman Society* (Osmanlı Toplumunda Cinsel Hayat). Kanepeye oturdu ve anlamadığı bir dilde yazılmış içi bol resimli kitabın sayfalarının arasında kayboldu sanki. Kitapta Osmanlı erkeğinin estetik normlarından tutun da, bir tür seks ansiklopedisi olan çeşitli Bahname'lerden örneklere, eşcinselliğe, Pertev Naili Boratav örneğinde gördüğümüz gibi devletin yasakladığı belden aşağı Nasreddin Hoca fıkralarına kadar birçok şey var.

Misafirimiz kanepede kitaba dalmış otururken sofrada bizler de onun ve güzel şarkılar okuyan sesinin yokluğunu hissetmişiz ki, yanına gittim. Bakmakta olduğu kitaptan gözlerini kaldırarak bana sitem eden bir bakışla, "Meğer lisede bize tarih diye okuttukları yalanmış" dedi.

Gençliğimizde hepimiz birdenbire o güne dek doğru bildiklerimizden bambaşka bir görüşle karşılaşmışızdır. Bu kimimiz için komünizmle, kimimiz için milliyetçilikle, kimimiz içinse köktencilikle ilk kez tanışmamız olabilir. Ve böylece bize ya-

lan söylediğini dank diye anladığımız düzene karşı çıkıp hemen düşeriz yeni keşfettiğimiz gerçeğin kör kuyusuna. Doğru denen şey her neyse bizimdir artık. Ve bu çoğumuz için hayat boyu sürer. Doğruyu biz biliriz. Gerçekler ancak bizim inandığımız kitaplarda yazılıdır.

Geçenlerde bir edebiyat tartışmasında karşımdakine görüşlerinin haklı olduğunu söyledim. Ve söyler söylemez kendimin de sanki gerçeğe ben sahipmişim gibi konuştuğumun farkına vardım. Ne demek ki haklı olmak? Kimin haddine bir başkasına haklı olduğunu söylemek? Ancak birisiyle hemfikir olduğumuzu belirtebiliriz o kadar. Ama onu da benim gibi düşünüyor diye haklı sanmam ancak kendi haddimi bilmezliğimin, gerçeğe ancak benim gibi düşünenlerin sahip olabileceğinin bir ifadesi.

İşin daha da kötü tarafı aynı gerçeği paylaştıklarını sananlar vakitlerini de kendileri gibi düşünenlerle geçirdiklerinden aslında birbirlerinin ne düşündüklerini de pek bilmezler. Hatta pek düşünmeye ihtiyaç bile duymazlar. Aynı sürüde olduklarını belirten birtakım davranış kalıplarının kalebentliğini yaparlar karşılıklı. Ve kendi gerçekleri üstünde bile pek az kafa yorduklarından cahillikleri belli olmasın diye birbirleriyle ne düşündüklerini konuşmaktan da çekinirler. Bir yere ait olmak duygusu, zaten kendini sorgulama sürecinden yoksun kalmış düşünmeyi tembelleştirir, körleştirir.

Belki de düşünce özgürlüğünün en büyük düşmanları onu yasaklamak isteyenlerden çok kendilerinin gerçek düşünceye sahip olduğunu sananlar. Sanki çocuklarının iplerini azıcık daha salıyormuşçasına düşünce özgürlüğünden yana olanlar. Ancak kendi düşüncelerinin doğruluğuna kuşkuyla bakanlar, başkalarının düşüncesinin kıymetini bilebilirler.

1999

HASTA ZİYARETİ

Kimileri hastalarla beraber olmayı gençliklerinden bile bilir. Hele nine ve dedelerini 'yaşama' fırsatı bulanlar onların ölüm süreçlerine de tanık olur. Önce onların adım adım yaşlandıklarını görürüz. Belki yanlarında bulundurdukları ama pek kullanmadıkları bir değnektir bize ilk yaşlandıklarını gösteren. Derken düzayak bir yerde yaşamaları gerekir, belki asansörlü bir yere taşınırlar ya da evin iç düzeninde değişiklik yapılır. Birlikte yaşanmıyorsa, bayramdan bayrama gördüğümüz bu insanları ziyaret giderek gündelik yaşantımızın bir parçası olur. Kimimiz artık bu yarı hasta insanların alışverişini yapar, kimimiz çamaşırlarını yıkar, kimimiz onları otomobilimizle şöyle bir dolaştırırız hafta sonlarının tahammül edilmez araba trafiğinde.

Giderek artan bir özveriyi gerektiren bu ilgimizle çevremizin takdirini kazanırız 'Hayırlı evlat', 'pırlanta gibi çocuk', 'iyi insan' diye. Bakkal, sevaba girdiğimizi söyler; yolda derdimizi paylaştığımız taksi şoförü cennetlik olduğumuzu. Gösterdiğimiz bu ilgi ailemizden birisiyle de sınırlı değildir. Ziyaretine gittiğimiz, ihtiyaçlarının karşılamasına yardımcı olduğumuz bu yaşlı, arkadaşımız, patronumuz ya da eskiden oturduğumuz mahallemizden bir komşumuz da olabilir.

Oysa zamanımız kısıtlı, hayatta yapmak istediklerimiz çoktur. Sinemaya gitmekten vazgeçer, sevgilimizle ada sefasını bir başka zamana erteleriz. Ya da iki ayağımız bir pabuçta günün alışverişi, bulaşığı ve çocukların dersinden sonra aynı şekilde geçecek ertesi gün için güç toplarız gece uykusuna.

Bizi keyfimizden, hatta sevgilimizle bile beraber olmaktan vazgeçirebilen bu tür bir ilginin nedenleriyse birbirinden çok farklı. Gerçekten sevdiğimiz bir yakınımızın başucuna koşabileceğimiz gibi ziyaretimizin nedeni patronun gözüne girmek de olabilir, "Gitmezsem ayıp olur" düşüncesi de.

Ve ziyaretçilerle dolup taşar hasta odaları. Birileri girer, birileri çıkar ve hastaya art arda aynı sorular, temenniler ve tavsiyeler...

Kapıdan çıkan ziyaretçi insanlık vazifesini yapmış, ilgisini göstermiş, fedakârlığından memnun. Üstelik bu ziyaret kendisi sağlıklı olduğu için Tanrı'ya şükretme fırsatını, hasta odasından tekrar gün ışığına çıkmanın keyfini, hatta yaşam sevincini bile verebilir. Arkada bıraktığı insansa tekrar baş başa kaldığı hastalığının çaresizliğinde bedbaht, kendisine gösterilen ilgiden mahcup, hasta olmasının talihsizliğine isyankâr ve hatta belki de yanından ayrılır ayrılmaz kendisinin yapamadığı her şeyi yapabilecek ziyaretçilerinin kıskançlığı içindedir.

Oysa hastanın da, ziyaretçinin de hem kendilerinden hem de birbirlerinden gizleyip dile getirmedikleri, hatta düşünmekten kaçındıkları başka bir ilişkidir ölüm yatağında esas olan. Hasta, imtiyazlı olduklarından bihaber ziyaretçilerine kendisini sergilemektedir, "Bakın ben ölüyorum, nasıl oluyormuş, görün" diye. 'Ziyaretçi'yse başka hiçbir yerde kimseden öğrenemeyeceğiyle göz göze, karşısındakiyle birlikte kendi sonunu yaşamaktadır.

Galiba insanın en çok karşılıksız bir aşkta nutku tutuluyor, bir de ölümde.

1999

JEDİ ŞÖVALYELERİ

Hepimizin ortak bir yaşantıyı paylaştığımız yanılgısını uyandıran 'küresel köy'ümüzden son görüntüler: Dünyanın en zengin üç insanının (Gates, Brunei Sultanı, Walton) toplam geliri, yoksul ülkelerde yaşayan 600 milyon insanın yıllık gelirine eşit.

Dünyadaki telefon hatlarının yüzde 75'i, dünya nüfusunun yüzde 17'sini teşkil eden Batı'da. ABD'li için bilgisayar fiyatı bir aylık maaşına tekabül ediyor. Aynı bilgisayarı satın alabilmesi için bir Bangladeşli'nin sekiz yıl çalışması lazım. Doğu Afrika'nın en gözde tıp fakültesinin bulunduğu Nairobi Üniversitesi'nin kütüphanesi 20 adet tıp dergisine abone. ABD'de sıradan bir tıp fakültesinin abone olduğu dergi sayısı 5.000. Ve hepimizin bildiği gibi zenginle yoksul arasındaki fark asırdan asıra, yıldan yıla, günden güne açılıyor.

Bu türden bilgileri ne zaman okusam infiale kapılır, hemen öfkelenirim. Ama galiba bunları yazıp tekrarlamak bizi öfkelendirmekten başka bir işe yaramıyor. Zaten giderek yoksullaşan ve üçte biri tamamen kendi kaderine terk edilen dünya nüfusunun ne sesi çıkıyor ne de sesi çıkacak halde. Üstelik televizyon ve basından da anlaşılacağı gibi bu tür bilgiler pek kimsenin ilgisini de çekmiyor.

O zaman bunlar, batan bir geminin çaresiz imdat çağrısı gibi arada sırada niçin tekrarlanıyor? İktidarda olmayan sol güçlerin bunları tekrarlaması kuru gürültüden ibaret. Yoksa son yıllarda Batı ve Doğu Avrupa'da sosyal demokrat, sosyalist ve eski komünistlerin iktidara gelmesi dünya gündeminde hiçbir şeyi değiştirmedi. Tek dertleri ABD'nin pastadan aldığı kocaman payın daha büyük bir kısmını kendilerine aktarmak. Kimi aydınların da bu bilgileri arada sırada dile getirmeleri en çok kendi vicdanlarını rahatlatmak için değil mi?

Bu tür istatistiklerden en çok söz edense Birleşmiş Milletler ve ona bağlı çeşitli kurumlar. Benim de başlangıçta verdiğim bilgilerin kaynağı onlar. Bu tür malumat onlar için elzem, çünkü her yıl kendi bürokratlarına, danışmanlarına, toplantılarına ve pek kimsenin okumadığı yayınlarına akıttıkları milyarlarca doların bizatihi gerekçesi bu yoksulluk ve sefillik.

Hedef kitleleri her gün azıcık daha batağa saplanırken, Birleşmiş Milletler çerçevesinde hayır için konser tertipleyen müzisyeninden buğday taşıyan armatörüne kadar kaç insanın sırtından geçindiği koca bir 'yoksulluk sanayii' var.

Eskiden karşımıza cennet vaat edip bizi cehennemlerde yaşatan rejimler çıktığında Zamyatin, Huxley, Lem, Orwell gibi bilimkurgu yazarları bizleri nasıl cehennemlerin beklediğini yazarlardı kitaplarında. Kapitalizmin vahşetinin doruk noktasına vardığı yeni uluslararası ekonomik düzende bu tür yazarlar da sanki yok oldu. Karşımızda artık Fareli Köyün Kavalcısı tipi eski masum masalların uyarılarından bile yoksun, eğlenceli, maceralı, teknolojik harikalarla dolu uzay filmleri var. Ve bizi çevremizde olup bitene hassas kılan yazarlarımız yerine artık "yıldız savaşlı" gelecekte bizi her türlü kötülükten koruyacak güçte Jedi Şövalyelerimiz var.

1999

KÜLTÜR MEZARLIKLARIMIZ

Roma'yı ilk görkemli kent yapanlar Etrüskler. Toscana'da ancak birkaç müzede görülebilen kadın ve erkek figürü mezar taşlarıysa, bu uygarlıktan günümüze kalan tek izler. Etrüsklerin buralara nereden geldikleri belli değil. İnsanoğlunun ilk tarihçisi sayılan Halikarnaslı Herodot, Anadolu'dan geldiklerini yazıyor ama arkeologlar gibi çağdaş sosyal bilimciler de bu konuda bilgisiz. Bilgisizler, çünkü bu insanların kimler olduğu bilinmediği gibi dilleri de çözülmemiş. Etrüsklerin yok olmalarıyla birlikte dilleri de ölmüş. Bu uygarlığın yerini alan Roma İmparatorluğu'ndaki tarihçiler de kayda değer bir şey yazmamış. Göz göre göre bir uygarlık unutulup gitmiş.

Bir milyara yakın kişinin şu ya da bu şekilde İngilizceyi kullandığı tahmin ediliyor. Bu insanların bilmedikleri bir kelimenin karşılığını öğrenebilecekleri tek yer sözlük. Başlangıçta sözlükler anlaşılması güç kelimeleri açıklamak için hazırlanmış. Örneğin ilk sözcüklerden biri eski Yunanlılara Homeros'un eserlerindeki 'zor' kelimelerin karşılığını veriyor. Çağdaş sözlüklerse, bir dilde kullanılan tüm sözcüklerin birden çok karşılığını vermekle yetinmeyip bu sözcüklerin o dilde ilk ne zaman kullanıldığını, zamanın edebiyatından somut örneklerle yüzyıllar içinde o kelimelerin nasıl değişerek yeni anlam-

lar kazandığını gösteriyor. Türkçe gibi birçok dil bu tür gerçek sözlüklerden yoksun. Bu konuda dünyanın en önemli çalışması sayılan *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nün hazırlanmasına 1858'de başlanmış ve 400.000'i aşkın kelimeyle 2 milyona yakın örnek açıklayıcı cümlelerden oluşan bu çalışma ancak 70 yıl sonra bitirilebilmiş. Oxford Üniversitesi'nden Prof. Murray'nın editörlüğünü yaptığı, dünyanın en kapsamlı bu sözlüğü gönüllü çalışanların katkısıyla hazırlanmış. Onların başındaysa 17 yıl boyunca on binlerce İngilizce kelimenin asırlar boyu yolculuğunun tarihçesini çıkaran Dr. W.C. Minor adlı bir Amerikalı var. Sözlüğün, bugün 1 milyara yakın insanın birbirleriyle anlaşmak için kullandığı birçok kelimenin hangi anlama geldiğini bilmelerinde küçümsenmeyecek payı var.

Geçenlerde Murray ve Minor hakkında bir kitap çıkmasa, bu insanlar da tam unutulacaklardı. Hele Minor, sadece tarihin değil, yaşarken de toplumun dışında kalanlardan. Büyük sözlüğe mektupla ulaştırdığı katkılarını ömrünün uzun bir bölümünde tecritte kaldığı bir İngiliz tımarhanesinden yolluyor. Ancak ömrünün sonuna doğru sözlüğü hazırlayanlar onun gerçek kimliğinin farkına varıyorlar. Tarihte uygarlıklar gibi uygarlıkların oluşmasında rol alan birçok insan da unutulup gidiyor.

Geçenlerde ABD'de tam da 'Thanksgiving' (Şükran Günü) bayramının kutlandığı 24 Kasım'da ülkenin en büyük kitapçısı Barnes&Noble'ın Florida'daki bir şubesinde Şükran Günü'ne ait tek bir kitap bulamadım. Dükkândakiler talebin ender olduğundan bu konuda kitap bulundurmadıklarını söylediler. Aynı gün televizyon haberleri milli sporlarını yapmak üzere on milyonlarca ABD'linin henüz kapılarını açmamış dükkânların önünde 'geleneksel' Şükran Günü indirimli satışlarında alışveriş yapmak için nasıl gece boyunca beklediklerinin görüntülerini art arda verdi.

Eski uygarlıkların, onca insanın nasıl unutulup gittiğine hiç şaşmaya gerek yok. Hepimizin özünü bilmeden kutladığımız o kadar çok bayram, sözcüklerini men ettiğimiz o kadar çok dil ve görmezlikten geldiğimiz o kadar çok uygarlık var ki.

1999

İNGİLİZLER NEDEN SOĞUKKANLI?

İngiltere'nin Şair Başı (Poet Laureate) Ted Hughes'un bir kasetini aldım geçenlerde. En sevdiği şiirleri derlemiş, hepsini kendisi okuyor. Kasetin başındaki önsöz konuşmasındaysa artık pek kimsenin şiir ezberlememesinden yakınıyor. Meğer bunun tarihî hatta politik bir nedeni varmış.

17. yüzyıla kadar İngiltere'de kültürlü bir insanın başlıca özelliklerinden biri ezbere şiir okuyabilmesi. Bunu kolaylaştırmak için de şiir ezberleme yöntemleri var. Hepsi çağrışıma dayalı. Mesela her mısra için aklınızda birbirinden uçuk görsel manzaralar yaratmak yoluyla şiiri hatırlamanızı kolaylaştırabiliyorsunuz. Mesele metni zihninize nakşetmek için görsel ve işitsel duyularınızı seferber etmek. Hatta hitabetin bir sanat olduğu Roma'dan kalma belleği güçlendirme yöntemlerinden (mnemonics) İngilizler okullarında 17. yüzyıla kadar yararlanmışlar. Ta ki, Cromwell parlamento adına I. Charles'ın kellesini uçurup oldukça kısa ömürlü olan İngiltere Cumhuriyeti'ni kurana kadar. Cumhuriyetle birlikte İngilizler eskisi gibi şiir ezberleyemez oluyor.

Şair Hughes'un şikâyeti işte bu 400 küsur yıl önceki siyasi olaylardan kaynaklanıyor. Sofulardan oluşan parlamento, insana keyif veren nerdeyse her şeye karşı. Duyularımızla edindiği-

miz tecrübelerin Tanrı'nın gerçeğine varmamızı engellediğine inanıyorlar. Aklımızı çelmesin diye birçok şeyi yasaklıyorlar. Tiyatroyu yasaklıyorlar örneğin. Ve şiir ezberleme yöntemlerini de. O güne dek şiirleri görselleştirerek öğrenen okul çocukları resmin de günah sayılmasıyla mecbur kalıyorlar en ilkel ve sıkıcı yöntem olan ve artık bugün hepimizin kullandığı durmadan tekrar yoluyla öğrenmeye. Böylece şiir ezberlemek bir işkenceye dönüşüyor ve pek az kimsenin şiir okuyabildiği günümüz İngilteresi'ne geliyoruz.

Kraliyetin yeniden kurulmasıyla vicdan özgürlüğünü bahane edip ABD'ye göçen sofularsa herkes için hayatın tadını kaçırmaya devam ediyor. İnsanlar yiyip içip zevk alıyor diye uzun yıllar yörenin yönetimine sahip oldukları Boston'da Noel'in kutlanmasını yasaklıyorlar örneğin. Ve ABD'de hâlâ kimi eyaletlerin yasalarında karı kocanın evlerinde 'baş başayken' bile birbirlerine bazı cinsel pozisyonlarda zevk vermeleri yasak.

Hıristiyan âlemi bu tatsız sofularını, uygarlıklarının temel taşlarından biri olarak gördükleri Atinalı Eflatun'a borçlu olabilirler. Duyularımızın bizi hep yanılttığından bir türlü gerçeğe varamadığımızı ileri sürüp ideali olan cumhuriyette resim ve tiyatro gibi tüm sanatların yasaklanmasını isteyen o değil mi?

Kültür tarihimiz garip cilvelerle dolu. Belki insan türünün varlığı ve evrimi gibi tarihimiz de kimilerinin ileri sürdüğü bilimsel bir ilerlemeden çok tesadüflerin sonucu. Endülüslü İbn Rüşd (Averroes) gibi Batı'nın unuttuğu eski Yunan medeniyetini Rönesans Avrupası'na taşıyan Araplar olmasa hem İngilizler belki bugün bülbül gibi sofralarında Shakespeare okuyacaklardı hem de Atinalı stoacılara özenip duygularını bastırmayacaklardı.

2000

DELİ

Üniversite hocalığının güzel yönlerinden biri araştırma yapmak, kitap yazmak için yedi yılda bir izinli sayılmak. Sıra bana geldiğinde ben de izin yılında Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki delilik tanımlarını araştırmak istemiştim.

Bugün de olduğu gibi o vakitlerde de Türkiye de dahil birçok ülkede kime deli denip denmediği Amerikan Psikiyatri Derneği'nin kıstaslarına göre kararlaştırılıyordu. Araştırmamı yapmam mümkün olmadı. Üniversite yasasına göre öğretim üyeleri, 'çağdaş uygarlık düzeyine bir an evvel varmamız' amacından kaynaklanan bir anlayışla görgü ve bilgilerini ancak yurtdışında artırabileceklerinden Türkiye'de araştırma yapmama müsaade edilmedi. Delilerimizse hâlâ ABD'nin dediklerine göre tanımlanıyor.

Oysa bırakın kanseri en basit bir apandisit teşhisinde bile doktorlar rahatlıkla yanılabilirken, kime deli denip denmediği aslında tam anlamıyla bir deli saçması. Delilik denilen şey genellikle egemen düzenin değer yargılarının neyi normal sayıp saymadığıyla ilgili. Düzenin 'bilimsel bekçiliğini' yapan psikiyatriyse deliliği kendine özgü kapkarmaşık diliyle ifade ediyor o kadar.

Mesleğin tarihi bunu belgeleyen çeşitli örneklerle dolu. Ör-

neğin eski Yunan demokrasisinde, Roma ve Osmanlı imparatorluklarında ya da İngiliz aristokrasisinde olağan bir davranış sayılan erkekler arası cinsel ilişki, bir dönem Noel kutlamalarının, başka bir dönemde alkolün yasaklandığı, kimi eyalet yasalarında karı-koca arası münasebet pozisyonlarının bile sınırlandırıldığı ABD'de yakın bir zamana kadar ruh hastalığı sayılıyordu. Eşcinsellerin ancak egemen düzene karşı verdikleri siyasi bir mücadele sonucu başarılı olmalarıyla, sözde tıbbi kıstaslara göre karar veren ABD Psikiyatri Derneği onları ruh hastası kategorisinden çıkardı.

Daha siyasi bir örnekse İkinci Dünya Savaşı'na kadar psikiyatrinin 'anavatanı' sayılabilecek Almanya'dan. Tarihte sadece mağluplar yargılandığından ancak Hitler'in 'Bin Yıllık İmparatorluğu' sona erdiğinde, bırakın Hitler'i Alman halkının bile çıldırtılmış olduğunu dile getirmeye başladı psikiyatristler.

Ama kendilerinin de içinde yaşadıkları düzenin çılgınlığını görmekten de acizler. 19. yüzyılda ABD psikiyatri literatüründe 'drapetomani' diye bir tanım var. Bu sözcük siyahi kölelerin çalıştıkları yerden kaçmalarına neden olan hastalığa verilen isim. Adam deli olmalı ki, yakalandığında her türlü işkenceyi göze alarak kaçmaya teşebbüs ediyor. Tıpkı yüzyıl sonra Rus ordularının Çekoslovakya'yı işgalini Kızıl Meydan'da protesto eden bir avuç aydının psikiyatristler tarafından deli diye Moskova tımarhanelerine kapatılmaları gibi.

Psikiyatrinin kimi tanımları genellikle öyle süregelmiş ki, egemen düzenlerin mağdurlarına bir de deli yaftasını yapıştırmışlar. Irkçılık, milliyetçilik ve emperyalizmin egemen olduğu düzenler sağlıklı, onlara ayak uyduramayanlarsa sağlıksız olabiliyor günümüzün bilimsel tanımlarına göre.

Tarihi boyunca türümüz mensuplarının çıldırmasına çok şey neden olmuş ama galiba modern zamanlarda bunlardan birisi de psikiyatrinin ta kendisi.

2000

KÜLTÜR EMPERYALİZMİ

Amerikan kültür emperyalizmi deyince en olmadık insanlar hemfikir. Endonezyalı bir imam, İngiliz aristokrasisinin Lordlar Kamerası'nda bir temsilcisi, Stalin'in mirasının sadık bekçisi emekli bir Kızılordu generali, Kemalistler, Kızılderililer, Avrupalı film yönetmenleri, 'Simgelerini üretmeyi başkalarına terk eden toplumlar köleleşir' diyen Fransa cumhurbaşkanı, zekanın ve deliliğin Amerikan normlarına göre belirlendiğini sıkılmadan inatla tekrarlayan ben, Türkiye gibi ülkelerin aydın tayfası...

Bu konuda hemfikir olmanın sanki tatminkâr bir tarafı var. Dünyada bozulan, kötüye giden her şeyin sorumlusunun adını böylece koyan, için için biriken öfkesinin hedefini bulmasının rahatlığıyla boşalıveriyor. Üstelik düşman hem müphem hem de çok uzaklarda olduğundan bir şey yapmanın sorumluluğundan da kurtulmuş oluyor.

İngiltere İşçi Partisi eski lideri Neil Kinnock'un Viyana'da bir toplantıda bir soruma verdiği cevabı hatırlıyorum. Ateşli konuşmasında ABD'yi, dünyayı nükleer savaşın eşiğine getirmekten geleneksel değerlerimizin kaybolmasına kadar her şeyden sorumlu tutan Kinnock'a, "Peki, siz başbakan olursanız ABD'yi engellemek için nasıl bir politika izlemeyi düşünüyorsunuz?"

diye sorduğumda, "Amerika'da Demokratlar'ın yakında seçileceğini umuyorum" cevabını vermişti.

Çekik gözlerini yuvarlaklaştırıp Amerikan takma adlarına özenen Uzakdoğulular, ülkelerindeki McDonald's dükkânlarının sayısının artıp Coca-Cola içenlerin çoğalmasıyla ABD yatırımlarının artmasını, iktisadi gelişmenin ölçüsü sayan devlet adamları, uluslarının kültür ve tarihini ancak yabancı uzmanların yazdıklarından öğrenmek durumunda kalan üniversite hocaları, yazarlar, aydınlar... Hepsi bükemediğin eli öp başına koy anlayışı içinde. Kraldan fazla kralcı olma durumunda.

ABD'nin silahlanma yarışını tırmandırmasıyla Sovyetler Birliği'nin birdenbire çökmesinden bu yana bu ülke gücünün fevkinde bir mevkiye yerleştirilmiş oldu. En son Kosova örneğinde, kendi kıtalarında katliamın önüne geçmekten aciz Batı Avrupa yalvar yakar Amerika Silahlı Kuvvetleri'ni çağırmak zorunda kaldı. Ancak kimilerinin kendilerini acz içinde hissetmeleri ya da olmaları ABD'nin her taşın altında olduğu anlamına gelmediği gibi bu ülkenin gerçek gücünün abartılmasından başka bir şey de değil. Hem böyle bir tavır dünya çapında yaşanan bir düşünce ve kültür yoksulluğuna da neden oluyor.

Kültür emperyalizmi denilen şeyin bu ölçüde başını alıp gitmesi, belki de çoğumuza sirayet eden genel aşağılık kompleksinden. Belki ABD'nin gücünü, imkânlarını, zenginliğini mazeret gösterip kendi kendimize edilgen bir konuma düşmekten, tembellikten. Belki kendi kültürlerimizi küçümseyip yeterince özümsememiş olduğumuzdan, cahilliğimizden ve dolayısıyla kendi girişimlerimizin çapsızlığından. Sürüden ayrılmaktan çekindiğimizden, sıradan işlerimizle birbirimizin sırtını sıvazlamakla yetindiğimizden, yeni bir şeyler söylemekten korktuğumuzdan.

2000

ÇİÇEK

Dünyada en çok 'çiçekleri koparmayın' yazısı olan ülkelerden birisi herhalde Türkiye. Sırf bizim oturduğumuz sitede böyle 40-50 tanesi var. İnsanın keyfini de kaçırıyor; bu çirkin askerî görünümlü ikaz levhaları genellikle tam çiçeklerin arasına yerleştiriliyor. Sanki tabak tabak leziz yemeklerle donatılmış sofralarımıza, 'Kolesterolünüze dikkat' tabelaları konmuş gibi.

Çiçeği o kadar seviyoruz ki, sırf güzel olduğu için herhalde dünyada en çok tüketilen nesne o. Ayakkabı lostra salonlarının açılışından, en sıradan ev ziyaretlerine kadar hep çiçek. Sanki her yerde Olympos tanrılarına kutsanan çiçek şöleni yapılıyor.

Tarih öncesine uzanan görkemli çiçek merasimleri ve bayramları dünyanın her kültüründe var. Bazen çağdaş ideolojik çatışmaların vesilesi bile olabiliyor bu gelenekler. İşte eski Mısır ve Hindistan ve sonraları Roma İmparatorluğu'nda bahar ve bereket bayramı olarak kutlanan 1 Mayıs'ın komünistlerin II. Enternasyonal'de aldıkları kararla 1889'dan itibaren işçi bayramına dönüştürülmesi çabası. Monarşist ya da faşist, Protestan ya da Budist hepsinin törenleri çiçekli. Hıristiyanlar çiçekleri kilisenin içine buyur ederken Müslümanların cami avlusundan öteye müsaade etmemesi gibi küçük ayrıntılar dışında değişen pek bir şey yok.

Bize hediye getirilen çiçeklerle doğuyor, üstümüze fırlatılan çiçeklerle evleniyor, mezarlarımıza çelenklerin refakatinde gidiyoruz. Savaşlara giden evlatlarımızı çiçeklerle uğurluyor, uzay yolculuklarından dönenleri çiçeklerle karşılıyoruz. Ve nerede, nasıl kullanırsak kullanalım çiçeğin günlük yaşantımızdaki yeri doğadaki yerinden pek farklı değil. Ona güzellik atfettiğimiz için kendi ortamında sevdiğimiz bu nesneyi bahçelerimizde, buketlerimizde, vazolarımız ve çelenklerimizde gene aynı özelliğiyle seviyoruz; güzel diye.

Oysa Doğu'da başka ne varsa işimize yarasın diye kullanmışız. Bin bir renk ve şekilde olan meyve dediğimiz bitkileri yiyoruz örneğin. Sebze dediklerimizi de. Savaşlarımızda kadırga olsun diye zamanında çoğunu yok ettiğimiz ormanlar sobamıza yakıt, kitaplarımıza kâğıt da olmuş. Yerin yüzünü altüst edip çıkardığımız madenleri teknolojimizin gereksinimi için tüketirken onların sahibi olmak için gene bu madenlerden yaptığımız silahlarla savaşmışız. Hayvanları yükümüzü taşısın, yemeğimiz, bekçimiz, sporumuz ve arkadaşımız olsun diye beslemişiz. Şiirin, şarkının, heykelin ya da resmin güzel olması ölçü değildir, mutlaka bir işe yaramalı, insana faydası olmalı, onu aydınlatmalıdır diye düşünebilen insan, nedense ve nasıl olduysa bir tek çiçeği kendi halinde bırakmış.

Ya çiçeğin her şeyin üstünde bir ayrıcalıklı güzelliği var da, onu da aslından dönüştürerek şunun bunun için kullanamamışız ya da hava gibi güzele de ihtiyacımız var, yaşayabilmek için?

2000

BAY VE BAYAN HOOLİGAN

Fıkraların nasıl dolaştığına ilişkin bir konferans dinlemiştim; özellikle siyasi fıkraların: Güney Korelilerin Amerikancı diktatörleri için anlattıkları fıkra, kahramanı isim değiştirip Bulgaristan'ın Kremlin emrindeki parti şefi olunca, bu sefer Sofya'da dilden dile dolaşıyor. Oradan da denizleri aşıp Güney Amerika'da bir başka diktatör için anlatılır oluyor. Kelimelerin de benzer bir yolculuğu var. Örneğin, Avrupa'da futbol vesilesiyle sık sık duyduğumuz 'holigan'.

Benim kelimeyle ilk tanışmam 1965 yılında Moskova'da oldu. O yıllarda Sovyetler Birliği'nde yaşayanlara dışarıdan getirilebilecek en kıymetli hediye tükenmez kalem, çiklet, kot pantolon gibi orada üretilmeyen tüketim maddeleriydi. Bir gün Kızıl Meydan'da kot pantolonlu, gömlek cebinde tükenmez kalem, ağzında çiklet olan bir gençle karşılaştık. Beni dolaştıran ve o ana kadar Sovyetler'i öve öve bitiremeyen parti üyesi rehberimin birdenbire suratı asıldı. Kendini tutamayıp gence bir küfür savururcasına 'holigan' diye bağırdı. Sonradan öğrendim ki, sadece Sovyetler'de değil, bütün sosyalist ülkelerdeki komünist partileri holiganizm diye adlandırdıkları bir problemden mustaripti. Sosyalist bir düzende burjuva tüketici eğilimli gençlerin nasıl türeyebildiklerini ideolojilerine göre açık-

layamadıklarından kot pantolonlu gençlerin tükenmez kalem merakının arkasında Batılı ajanların parmağını arıyorlardı. Zaman içinde, kuşkuyla baktıkları ve komünizme artık pek inandıramadıkları tüm gençliğe 'holigan' der oldular. Rejim gençlerini kaybetmişti. Yüzyılın sonuna doğru gelecek olan ideolojik iflasın ilk habercisi rejimin neredeyse düşman gözüyle baktığı gençlik, yani bu holiganlardı.

Kelimenin kökeniyse İngilizce. Sözcüklere ilk olarak 1898'de girmiş. Londra'da yaşayan, gittikleri yerde içip içip kavga çıkaran İrlandalı bir ailenin adı. Bay ve Bayan Hooligan'ın çocuklarının adı bir kere kavgacıya çıkınca artık hangi meyhanede bir olay çıksa 'Hooliganlar'ın işi' diye bilinmeye başlamış.

Kelimenin futbola girişiyse gene İngiltere'de 1960'lı yıllarda. Ama yeni bir anlam kazanarak. İçki, kavga, dövüş gene var ama bunlara ilaveten bir de ırkçılık. Ve artık holiganlar sadece bir baltaya sap olamamış gençler değil, iş güç aile sahibi orta yaşlı faşistler. Diğer Avrupa ülkeleri de maçlarda olay çıkaranlar için holigan sözcüğünü benimsiyorlar. Ancak o ülkeler gibi neonazi partisi olmayan İngiltere'de ırkçılar kendilerini daha çok futbol aracılığıyla ifade etme fırsatını buluyor. İçip, vurup kıran kendi gençlerini İngiliz faşistlerinden ayırt etmek isteyen Avrupalılar bu nedenle artık holiganizm yerine Adalılara özgü bir 'İngiliz hastalığı'ndan söz eder oldular.

Hem ilk çıktığı İngiltere hem de kapitalist âleme girmeleriyle Doğu Avrupa'da eski anlamını yitiren bu kelimenin evriminde diğer ilginç bir gelişmeyse Türkçeye yavaş yavaş yerleşmesi. Yıllardır daha çok bir kan davasını andırır biçimde maçlardan sonra olaylar çıkan, hatta kırk yıl önce Kayseri'de bir maç sonrası onlarca kişinin öldüğü Türkiye'de bu işlere bulaşan insanlara ve Avrupa'daki gettolarındaki göçmen işçi çocuklarına da futbol vesilesiyle birdenbire holigan denilir oldu.

Kimi sözcüklerin birçok dilde ortaklaşa kullanılması olayların anlaşılmasını kolaylaştırmak bir yana bizi olup bitene karşı körleştirebiliyor da. Holigan bu kelimelerden biri.

2000

PARA HARCAMA KÜLTÜRÜ

Kolay para kazananlar, paralarıyla ne yapacaklarını bilemiyorlar. Canları sıkılıyor. Para harcamanın yeni yeni yollarını arıyorlar.

Bodrum Türkbükü'nde böyle zengin Türklerden birinin teki sofra kurmuş, tanıdığına tanımadığına ısmarlıyor. Masasına üşüşen üşüşene. Hesap geliyor. Zengin bey şöyle bir inceledikten sonra bir şişe tekila ısmarlayıp, gelen şişeden bir yudum bile içmeden olduğu gibi yere döküyor. Hesabı tekrar isteyip bu sefer bakmadan ödüyor. İlk hesabı az gördüğünden şanına yakıştıramamış, tekilayı hesabı kabartmak için ısmarlamış.

Geçenlerde canı sıkkın genç İngiliz zenginleri bir otomobil yarışı yapmaya karar verdiler. Uçak tutup birbirinden pahalı arabalarını İspanya'ya taşıttılar. İlk deneme yarışlarını havaalanında uçakların inmekte olduğu pistte yaptılar. Facia son dakikada önlendi. Paraları herhangi bir soruşturmayı susturdu. İspanya'dan Almanya'ya kadar yollarda tüm trafik kaidelerini kaale almaksızın yarıştılar, en son Almanya'da polisle otoyollarda üç-dört saat süren bir kovalamacayla kendilerini eğlendirdiler. Hepsi seneye daha da büyük bir yarışın heyecanı içinde güle oynaya ülkelerine döndüler.

Antalya yakınlarında bir otelde yeni Rus zenginleri. Havaa-

lanına gidecekler. Taksiyle 20-25 dakikalık mesafe. Helikopter istiyorlar. Araplarsa Amerika'da kendilerine birbirinden görkemli malikâneler alırken, yüz binleri küsurat gördüklerinden emlakçılara milyon dolarlık çeklerini yazarken, 'Üstü kalsın' diyorlar. New York'ta bir Noel'de satışa sunulan en popüler hediyelerden biri bilmem kaç dolara, 'Hiçbir şey kutusu' adı altında satılan alelade boş bir kutuydu. Geçen yüzyılın başlarında da benzer bir para harcama kültürü vardı. Kocaman pastalardan çıkan çıplak kızlarla eğlenilip puroların kâğıt dolarlarla tutuşturulduğu 1920'ler. Paranın böyle oluk oluk harcandığı o yıllar için zamanın ABD Başkanı Coolidge, "Amerika sürekli refah içinde yaşama aşamasına erişti" sözlerini etmişti. Bu lafından bir ay sonra New York Borsası o ünlü büyük çöküşünü yaşadı. Yüksek binalardan atlayıp intihar etmeyen zenginler kendilerini bir tas bedava çorba içebilmek için kuyruklarda bekler, sokaklarda dilenir buldular. New York Borsası'nın ardından tüm kapitalist dünya 10 yıl süren bir ekonomik krize girdi. Fabrikalar kapandı, işsizler çoğaldı. Ekonomik krizden ancak İkinci Dünya Savaşı'yla çıkıldı.

Her şeyin bir bedeli var.

2000

ÇÖP

Başkalarına benzeyebilmek bizleri akıl almaz şeyler yapmaya itiyor, trajikomik durumlara düşürebiliyor.

Almanya'nın liman kentlerinden Bremen'de birkaç Türk genci. İyi bir tahsil gördükten sonra kendilerine iş buluyorlar, ana baba evlerinden çıkıp Türklerin az bulunduğu pahalıca bir mahallede ev tutuyorlar. Gettolarda yaşayan ve ancak az buçuk Almanca konuşan babalarına göre yeni muhitlerine uyum sağlamış olmanın huzuru içindeler. Ta ki farkında olmadıkları çöp gününe kadar. Mahallelerinde haftada bir gün normal çöp toplanıyor. Ama her ayın ilk pazartesisi toplanan bir çöp daha var: İstenmeyen ev eşyası. Kimi yeni modeliyle değiştirdiği buzdolabını atıyor, kimi kanepesini. Mahalleye yeni taşınmış Türklerin atacak bir eşyası olmadığı gibi böyle bir alışkanlıkları da yok. Komşular atıyor, bunlar atmıyor. Giderek konu komşunun dikkatini çektikleri kuşkusu içine giriyorlar. Adları 'Türkler eşya meşya atmaz' diye çıkacak. Yok belki böyle bir şey ama akıllarına takmışlar bir defa. Karar veriyorlar. Eğer bu ülkede ikinci sınıf vatandaş gibi yaşamak istemiyorlarsa çöp atmada bile Almanlardan eksik bir tarafları kalmaması lazım. Bir gece vakti Bremen'in başka bir mahallesinde çöp diye atılan ev eşyasından uygun bulduklarını toplayıp gizlice kendi evlerine ta-

şıyorlar. Birkaç hafta sonra mahallelerinde çöp atma günü. Bir gürültü patırtıdır gidiyor Türklerin evinde. Konu komşuya iyice duyuracak şekilde bağıra bağıra televizyonlar, akvaryumlar, yataklar evlerinin önündeki kaldırımda istif ediliyor.

Çöp atma konusunda başkalarına benzemeyip kendi alışkanlıklarını koruyanların durumu da beklenmedik olaylara yol açabiliyor. Stockholm'de tanıdığım Yunan bir belediye otobüsü şoförünü Atina'dan babası ziyaret etmekte. Oğlu işteyken evin önüne bir bakıyor ki, üst kattaki komşular oturma odası takımlarını çöp diye evin önüne atmış. Misafir babanın ihtiyacı olmasa bile içi gidiyor, hatta hafif öfkeleniyor da bu manzara karşısında. Dayanamayıp oğlunun daracık dairesine ne varsa alıp taşıyor. Yarım saat bile geçmeden polis babanın kapısına dayanıyor. Suçu komşunun çöpünü çalmak.

Çöp deyip geçmemek lazım. Tarihimizi kalıntılarımızdan araştıran arkeologlar çağdaş şehirlerin çöplüklerini didik deşik ediyorlar neye, ne kadar kıymet verdiğimizi öğrenebilmek için. İstanbul, Nairobi ya da New York çöplüğü aynı o ülkelerin edebiyatı ya da ekonomik sistemleri gibi bize insanları hakkında çeşitli ipuçları verebiliyor.

Belki de çöpün önemini ilk fark edenlerden biriyse geçen yüzyılın başında fabrikalarında seri üretim sistemini başlatan Henry Ford. Yardımcılarını oto mezarlıklarına yollayıp otomobillerindeki hangi parçaların sağlam kaldıklarını tespit ettiriyor. Aldığı rapora göre de Ford arabasının her parçasını eşit derecede kötü yaptırtıyor ki, çöplüğe atılan arabalarında kalıcı bir şey kalmasın.

Uygarlığımız, günümüzde çöplüklerin zenginleşmesini, kişiliğimizin bile çöplerle bütünleşmesini ve hatta seri evlilikleri belki de en çok bize Ford'dan miras bu 'kullan-at' anlayışına borçlu.

2000

KİTAP ZAMPARALARI

İki erkeğin aynı kadınla sevişme tarzı birbirinden ne kadar farklıysa, her birimizin nasıl kitap okuduğu da kişiden kişiye değişebiliyor. Üstelik nasıl kadın, erkek için duhul olunan bir nesne değilse, kitap da sadece okunan bir şey değil. Kitap sadece okunmuyor, o da kendisini okutuyor. İster okumak olsun, ister sevişmek her ikisi de bir ilişki kurma biçimi. Ama malum her ikisine de nesne olarak bakanlar etrafımızda az değil.

Kimileri vardır aynı o ünlü çapkınlar gibi kütüphanelerindeki kitap sayısıyla övünürler. Kayıtları vardır hangi kitabı ne zaman ve nerde okuduklarına dair ve tabii kitabın bir köşesinde de kendi adları. Eşe, dosta iftiharla kitaplıklarını teşhir eder, "Bunların hepsini okudun mu?" sorusunu cevaplamaktan orgazmik bir haz duyarlar. Bu tür kitap avcılarına kendi inlerindeki ganimetleri sergilemek de yetmez. Tıpkı kadın tavlıyormuşcasına kitapçıdaki kitapları şöyle bir elden geçirirken başkaları tarafından görülmekten ayrı bir haz duyarlar. En büyük dostları kitap dergileridir.

Sözde çapkınların, ellerini değdirmedikleri kadınlardan 'şöhretlerine' binaen aralarında bir şey olmuşcasına nasıl bahsettikleri malum. Kitap zamparaları da dergiler sayesinde hangi kitabın, hangi yayınevinden çıktığını, eserin kaç yayınevi değiştirdi-

ğini ezbere bilir, kitap özetlerini, tartışmalarını öyle bir hatmeder ki, zannedersiniz kendi balayının perde arkasını anlatıyor.

Stephen King şimdiye kadar çıkmış kitaplarını alanların bu tür meraklılardan olduğunu anlamış olacak ki, son romanında adeta okurlarının sadakatini sınıyor. Bir striptizcinin soyunması gibi internetten bölüm bölüm yayımladığı bu kitabında King, her bölümün sonunda okurlarından belli miktarda bir para talep ediyor. İstediğini alamazsa soyunmayacak, yani o parayı elde edene kadar kitabın yeni bölümünü sahneye çıkarmayacak.

Bu internet teknolojisiyle en yakın arkadaşlarının kitaplarına bir süre el koyup onu çaktırmadan iade etmekten haz duyanların da hali duman. Artık karşılarında ekran, tek başlarına tatmin olmanın yollarını arayacaklar. Ancak sanki yazarlar da giderek bu kitap zamparalarını tatmin edecek biçimde sunuyorlar eserlerini. Onlar olmasa bile kitaplarına aracılık yapan dev yayın şirketleriyle reklam ajanslarının gayretleri, pazar araştırmacılarının da katkılarıyla birleşince kitap kendisini yeni makyajıyla bambaşka bir piyasaya çıkmış buluyor.

Gene de son kertede ağır basan okurun tercihi. Bir yanda *Karamazov Kardeşler*'i, *Don Kişot*'ları ya da diyelim *Kara Kitap*'ı tekrar tekrar okuyup bu sevdikleriyle birlikte yaşlanan ve onların genç kuşaklardaki akrabalarıyla tanışanlar, bir yandaysa ellerinden kaçırdıkları her kitaptan kendilerini biraz iktidarsız, hatta boynuzlanmış hissedenler.

2000

Özellikle egemen düzenlerin o büyük yalanlarından kendimizi nasıl koruyabiliriz?

Hitler'in beyin yıkama uzmanı Goebbels, propagandadaki başarısını defalarca tekrarlanan bir yalana inanacağımız gerçeğine borçlu. İster devletimizin en güçlü olduğuna inanalım, ister çamaşır tozumuzun, ikisi de aynı esasa dayanıyor: Defalarca tekrarlanan bir şeye inanma eğilimimiz. Hele bu yalanı söyleyen kişiye zaten inanma temayülümüz varsa daha da çabuk kanabiliyoruz. Meşhur, sempati uyandıran, otorite sahibi insanların reklamlarda kullanılmasının 'saygıdeğer' emekli asker ve politikacıların şirket yönetim kurullarına alınmasının nedeni de bu değil mi zaten?

Sadece bu tür 'önemli' kişiler değil, 'sıradan' insanlar da bizi yalanların peşinden sürükleyebiliyor. Onun bunun dediğine kanmamızın ne kadar da kolay olduğunu kanıtlayan bir deney var. Aralarındaki fark çok kolayca seçilebilecek değişik uzunluklarda üç tane sicim vardır. Deney için aynı odada birlikte olan on ayrı kişiden sırayla en uzun sicimin hangisi olduğunu göstermeleri istenir. Araştırmacının kendilerine önceden gizlice talimat verdiği ilk dokuz kişi orta boylu sicimi en uzun diye gösterir. Sıra onuncu kişiye gelir. O da, sicimlerin arasındaki

bariz farka rağmen, kendisinden öncekilerin dediklerine uyar ve kısa olanı en uzunu diye seçer. Gözümüzün bizi aldatmadığı durumlarda bile toplum baskısından etkilendiğimizden başkalarının yalanını bizler de tekrarlayabiliyoruz. Hal böyle. Herhangi normal bir insanın kandırılmayacağı, inandırılmayacağı bir şey yok gibi.

Günlük yaşantımızda bundan korunmanın yolları üzerindeyse hiç durulmuyor. Durulmamış.

CIA ve KGB gibi gizli servislerin kitleleri aldatmak için psikologlarla birlikte geliştirdikleri yanlış ve yanıltıcı bilgilendirme yöntemlerinin ipliğiyse artık pazara çıktı. Politikacısından sanatkârına, sağlık sanayiinden eğitim sektörüne kadar sanki herkes, her adımda bizi aldatmak için yola çıkmış. Herhangi bir hastalığımızın tedavisinden çocuğumuza hangi okulu seçeceğimize kadar bilgilendiğimizi sansak da, bilgi güvenilir olmadığından, kendi kendimizi de aldatmış olabiliyoruz.

Hatta önüne gelenin bilgi çağında yaşadığımızı söylediği bugünlerde belki de olup biteni en az bildiğimiz bir tarihi dönemden geçiyoruz.

Vücudumuzu hastalıktan korumak için nasıl egzersizden iyi beslenmeye kadar, şunu bunu yapmamız öneriliyorsa, belki de aynı şekilde sağlıklı ve özgür düşünebilmemiz için kendimizi yalanlardan korumanın yöntemlerini geliştirmeli, günlük yaşantımızda yalanlardan korunabilme alıştırmaları yapmalıyız. En basitinden ilk alıştırma şöyle olabilir: Televizyon ve gazetelerden ilk duyduğumuz herhangi bir şeyin ne kadar doğru olduğuna inansak, ne kadar doğru olduğuna inanmak istesek de, kendi kendimize tekrar tekrar, "Bu yalan da olabilir" dememiz.

2000

'ATANLAR'DAN MISINIZ, 'SAKLAYANLAR'DAN MI?

İnsanlar 'atanlar' ve 'saklayanlar' diye ikiye ayrılabilir mi?

Kimimiz hiçbir şeyi atamaz. Paris'te yaşlı birisini tanımıştım. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, çocukken şekerden sicime kadar bir yığın şeyin kıtlığını yaşamış. Kendisini ziyaret ettiğim küçücük dairesinde yok yoktu. Yeni bir savaş çıkarsa hazırlıksız yakalanmak istemediğini söylemişti.

Ancak günümüzde büyük şehirlerde yaşayanların hayatı da pamuk ipliğine bağlı değil mi? Hiçbir şeyde kendi kendilerine yeterli değiller. New York, Mexico City, Tokyo gibi yerlerde birkaç günlüğüne gıda, elektrik, su vs. kesilse insanlar kırılır gider. Ruh sağlığı yerinde olanlar, olası felaketin farkında olmayıp günden güne yaşayanlar. Saklayanlar, 'kafayı takmış' dediklerimizden.

İlle de dünya savaşı çıkacak diye değil ama bazı şeyleri ne olur, ne olmaz diye sakladığımız gibi duygusal nedenlerle atamadıklarımız da var. Aşk mektupları mesela. Anne ve babamız evlenmeden önce başkalarından aldıkları aşk mektuplarını kim bilir nerelerde saklıyorlar? Belki de birisi 'saklayanlardan', diğeriyse biten bir ilişkiden sonra aşk mektuplarını 'atanlar-dan'dır. Sevgilisiyle birlikte yaşamaya yeni başlamış 30 yaşlarında bir kadın anlatmıştı. Erkek, eski sevgilisinin yolladığı bir

tomar aşk mektubunu sadakatinin bir emaresi olarak ona teslim etmek istemiş. Önce ne yapacağını şaşırmış, sonra da mektupları almayı reddetmiş. Ölenlerden geriye kalan bu tür mektuplar, onları atmak ve saklamak isteyenler arasında da sert ve kırıcı tartışmalara neden olabiliyor. Belki de günün birinde birisi yeni âşıkların el ele tutuşabileceği çekici bir mekânda ya da web sitesinde bir 'Aşk Mektupları Müzesi' kurar da, başkalarını mektuplarımızı atma/saklama derdinden kurtarırız.

İster 'atan' olalım, ister 'saklayan' bu huyumuzu sadece kişiliğimize bağlamak yanlış olur. Sosyal bilimlerde artık kendi başlarına uzmanlaşan 'çöp arkeologları'nın en temel bulgularından biri, modern toplumların 'atan', geleneksel toplumlarınsa 'saklayan' olduğu. Aynı konuyu Marksist bir yaklaşımla sınıfsal açıdan değerlendirince atan burjuvazi, saklayan proletarya. Postmodern görüşteyse hepimizin 'kimliksizleştiği' iddia edildiğinden, 'atan' ve 'saklayan' ayrımı sanki anlamını yitiriyor. Bilgisayarlarımızın belleklerinde her şeyi saklıyor ama ister sakalını kesen erkek, ister bacağının tüylerini alan kadın olalım, tıraş bıçağımızı birkaç kez kullandıktan sonra atıyoruz.

Bireyler gibi devletleri de atan ve saklayan diye ayırmak mümkün. Örneğin, Osmanlı gibi imparatorluklar süreklilik taşıdıklarından 'saklayanlar', eski Sovyetler ya da Nazi Almanyası gibi 'sil baştan' yapan ideolojik devletleriyse 'atanlar' kategorisinde ele alabiliriz. Hitler Almanyası'nda müzelerde saklananlar bile atıldı, Sovyetler'de yaşayan çeşitli ulusların tarihi tek bir şablonla yok edildi. Türkiye gibi ülkelerinse neyi saklayıp, neyi atmak istediği bile pek belli değil.

2000

VATİKAN'IN OPERA KORKUSU

Hans Pfitzner'in 'Palestrina' operası genç Silla'nın günün son modasına göre bestelediği parçasıyla başlar. Yıl 1563'tür. Roma'nın baskıcı havasından şikâyet eden Silla, müzikte yeni akımların merkezi olan Floransa'ya gitmek istemektedir. Genç müzisyenin düşleri sahneye Kardinal ve Palestrina'nın girmesiyle dağılır. Silla'nın müziğinden rahatsız olan Kardinal, önce Silla, sonra da ustası Palestrina'yı tersler. Ortam yatıştıktan sonra da Kardinal, Palestrina'dan, yenilikçi akımların önüne geçecek, eski müziği koruyacak bir 'mass' (ayin müziği) bestelemesini ve bunu Papa II. Marcellus'a ithaf etmesini ister. Aksi takdirde, geleneksel kilise müziğinin etkisini yitirmesiyle, Vatikan gücünden kaybedecek, Protestanlığın yükselişi engellenemeyecektir.

'Palestrina' operası, yaratıcının özgünlüğünün yanı sıra müziğin de toplumun denetimi üzerindeki önemini vurgular. Nitekim operanın ikinci perdesi 1563 Trent Konseyi'ndeki tartışmaları yansıtır. İspanya, Fransa, Almanya gibi Katolik âlemin çeşitli beldelerinden gelen kardinaller, dinlerini, Protestanlığın cazibesine karşı koruyacak bir müziğin püf noktalarını tartışırlar. Papa'nın onayıyla bu küçük ama güçlü konseyin kararlaştıracağı müzik biçimi yaygınlaştırılacak, karşı akımlar susturulacak, böylece Katoliklerin iktidarları egemen kılınacaktır.

Bugün de kültürün yeni tür bir totalitarizmin, Batı egemenliğindeki uluslararası sermayenin, tekelinde olduğu tartışılıyor. America-on-Line ve Warner şirketlerinin birleşmesine, kültürün dünya çapında monopolleşmesine doğru bir adım olarak bakılıyor. Yayın, sinema ve müzik dünyaları dev şirketlerin eline geçiyor. Dana eti yenmeyen Hindistan'da bile McDonald's yeni şubeler açıyor. Geleneksel Hint mutfağı artık hamburger imajlarıyla pazarlanacak. Dünyanın hangi kültüründe olursa olsun psikologlar hepimizin zekasını ABD kıstaslarına göre ölçüyor; cinsel davranış ve düşlerimiz Hollywood filmlerine bir özentiyi barındırıyor. Çokkültürlülükten aynı formülün tek tük yerel renklerle ifadesi kastediliyor.

Ancak, binlerce yıllık emek, düş ve özveriden beslenen kültür de, sermayeyi kendisine muhtaç kılıp serüvenini sürekli değişen yeni renk, biçim ve seslerle sonsuza doğru sürdürebiliyor. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Marksizmin sesinin kısılmasıyla sermaye de gücünün doruk noktasına varmasının güveni içinde. Sanattan, eskisine göre çok daha az korktuğundan daha cömert davranıyor. Bir zamanlar cephe aldığı 'ifadeleri' bugün maddi gücüyle desteklemekten çekinmiyor.

Günümüzde sanat-sermaye ilişkisi ve çelişkisinin kültürü nasıl etkilediğinin kendine özgün bir dinamiği var. Bundan çok farklı ve ürkütücü olansa dinin sanat üzerindeki totaliter baskısını sürdürme çabası. İşte İslâm, Hindu, Hıristiyan ya da İbrani dinlerinde de benzer örneklerine rastlanan, Vatikan'ın kültür düşmanlığının bir ifadesi: Merkezi Roma'da bulunan bu teokratik devletin Katolik Doktrin Sorumlusu Kardinal Ratzinger rock, pop ve operanın 'zihnimizi Hıristiyanlıktan çeldiğini' belirtmiş. Kardinale göre rock, Hıristiyanlığa karşı, pop 'adi', operaysa yüzyıldır kutsallığı kemiriyormuş.

Kültür özgürlük, din iktidar peşinde.

2001

TALİBAN...

İslâm'da suretin yeri yoktur gerekçesiyle Afganistan'daki Taliban hükümetinin Buda heykellerini yok etmesi, dünya kültür mirasının ancak Batı müzelerinde korunabileceğini iddia edenleri gizli gizli mutlu etmiş bile olabilir.

Dikkat ettiyseniz Batı'daki müzelerde sergilenen eserlerin nasıl olup da ta oralara getirildiğinin öyküsüne rastlayamazsınız. Çoğunun ardında yağmacı lordların, kaçakçı kontların, gözünü hırs bürümüş ABD'li milyonerlerin karanlık girişimleri yatar. Sömürgecilik döneminde talan edilen Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın kültür mirası bugün bu müzelerde yatıyor. Ancak bu eserleri yaratan uygarlıkların eski topraklarında kurulu günümüz ülkelerinin de birkaç parçayı geri alabilmek için bu mirası benimsedikleri iddiası kuru gürültüden ibaret. Benimsemek bir yana, 20. yüzyılın modern rejimleri kendi geçmişlerini bile geri, ilkel hatta düşman ilan ederek çağdaş kimliklerini oluşturmuş.

Rusya'da bin küsur yıllık geçmişi olan Ortodoks kültür ve eserleri devlet politikası olarak Sovyet rejimi tarafından imha edildi. Konfüçyüs 'ün değerlerine de savaş ilan eden Mao'nun Kültür Devrimi ellerinde *Kızıl Kitap* sallayan gençleri sokaklara döküp bir çırpıda Çin'in geçmişine en büyük darbeyi indirdi.

Asla aynı ölçüde olmamakla birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti de sırtını çevirdiği Osmanlı kültürünü çürümeye, yıkılmaya terk etti; saraylarından çeşmelerine kadar mimarisinin çökmesine göz yumdu, müziğinin radyodan çalınmasını engelledi, minyatürlerinin, hat sanatının, dilinin soluğunu kesti. Bugün bile aynı anlayış kısmen sürüyor. Yoksa Dolmabahçe Sarayı'nın topraklarında otel yapılmasına bir devlet nasıl izin verebilir ki? Zamanında padişahın geçtiği Topkapı Sarayı'nın giriş kapısının günümüzde turist otobüslerine tahsis edilmesi gibi, oradan geçenlerin ve Topkapı'daki müze müdürlerinin bile bu kadar gözüne batan bir olayda duyarsızlığı, ibret verici değil mi?

Taliban'ın Budist heykellerine saldırısından birkaç hafta önce Londra'daki British Museum'u bir turist grubuyla geziyordum. Rehberimiz, bugün 'Lord Elgin'in mermerleri' diye anılan Partenon'a ait eserlerden söz ederken, kendisine kimse sormadığı halde durup dururken bunların çalıntı olmayıp Osmanlı İmparatorluğu'ndan satın alındığını söylediğinde, bir anlamda müzenin suçluluk kompleksini dile getirmişti. Az sonra antik dünyanın yedi harikasından biri sayılan Halikarnaslı Kral Mausolos'un tapınağından sökülmüş heykelinin önüne gelince rehberimize bu eserin müzeye hangi tarihte geldiğini sordum. Birdenbire bu tonton tombul teyzenin yüzünde Margaret Thatcher'in Arjantin'le savaşacaklarını açıkladığında takındığına benzer bir ifade belirdi ve "Müslüman olan Türklerden bu heykeli kurtarmasaydık paramparça olacaktı" deyip muzaffer bir edayla konuşmasını sürdürdü.

Batı müzelerine nasıl geldikleri şaibeli, tanıtımıysa bazen şoven söylemlerle yapılabilen bu eserler gene de bu kurumlarda büyük bir titizlikle korunuyor, aynı çatı altında toplu halde olmaları her yıl milyonlarca kişi tarafından görülmesine olanak sağlıyor. Bunların yeniden dünyanın dört bir yanına dağıtılması hiç de gerçekçi bir talep değil. Esas olan müzelerde bir zihniyet değişikliğinin sağlanarak, bu eserlerin oralarda emaneten bulundukları anlayışının yerleşmesi.

Türkiye'nin UNESCO'ya bir teklif vermesini öneriyorum: Müzelerin ellerinde bulundurdukları eserlerin birebir ebatta

kopyalarının yapılıp alındıkları yerlere yeniden yerleştirilmeleri sayesinde, arkeolog-çapulcu karışımı ecdatlarının harabelere çevirdikleri tarihî mekânlar yeniden canlandırılabilir. Kral Mausolos'un görkemli heykelini tekrar Bodrum'da kim görmek istemez?

2001

DARWIN, ŞAP VE TALİBAN

'Perdenin arkasındaki gerçek' gibi medyada sık kullanılan çağrılar genellikle içi fos çıkan izleyici tavlama yöntemleri. Ama tarihte eşi görülmemiş bir yalan, yanlış ve eksik bilgilendirme çağında yaşadığımız da unutulmamalı.

Son günlerde okuduklarımda ben de birkaç perde arkası 'gerçekle' karşılaştım.

Birincisi İslâm'da suret olmaz gerekçesiyle Taliban'ın imha ettiği Buda heykelleriyle ilgili. Batı dünyası İslâm adına yapıldığı söylenen bu vahşete olağanüstü ilgi duydu. Kabil'deki arkeoloji müzesini de yabancı basına dolaştıran Taliban yetkilileri burada da paha biçilmez cinsten 40 heykeli yok ettiklerini söylemişler. Ama imhası filme alınan, parçaları herkese teşhir edilen Buda heykellerinin tersine, gazetecilerin taleplerine rağmen müzedeki heykellerden geriye kalan tek bir parça gösterilmemiş. Kabil rejimiyle savaş halinde olan Birleşik Cephe paraya sıkışan Taliban'ın bu 40 heykeli gizlice Batı'daki özel koleksiyonculara sattığını; bu hırsızlığı örtbas etmek için de Buda heykellerini imha ettiğini söylüyor.

İkinci haber İngiltere'den. Kimi 'tipler' vardır, nereli olduğunuzu öğrenir öğrenmez ülkenizle ilgili herhangi bir şeyden hesap soran. Almansanız, bir punduna getirip size, Hitler'in yap-

tıklarını hatırlatır; Amerikalıysanız, ekolojik dengelerin altüst edilmesinden CIA'nın gizli hesaplarına kadar bir yığın şeyden sorumlu tutulursunuz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde kendisiyle ilgili neredeyse her davada suçlu bulunup hababam tazminat ödemeye mahkûm olan Türkiye'den gelenlerin de ne tür suçlamalarla karşılaşacaklarını kestirmek oldukça kolay. Ama hiç beklenmedik durumlar da olmuyor değil. Birkaç yıl önce İngiliz basınında sürekli işlenen bir haberle öyle bir kamuoyu yaratıldı ki, hiç alışmadığım türden bir ithamla karşılaştım. Dünyanın belki de en hayvansever ülkesi olduklarını iddia eden İngilizler, İstanbul sokaklarında oynatılan ayıların, çektiği ıstırabın hesabını soruyordu Türklerden.

Bugünlerde şap hastalığı nedeniyle İngiltere'de inek, koyun, domuz ve aralarında lama bile bulunan bir milyona yakın hayvanın çeşit çeşit silahlarla öldürülmesinin birinci ayı doldu. Kırsal kesim leşleri çürümeye terk edilmiş hayvanlarla dolu. Gecelerse yakılan hayvanlardan çıkan ateşle alev alev. Ama kamuoyu, hükümetin hayvanların öldürülüp ortadan kaldırılmasındaki olağanüstü beceriksizliğini eleştirmek dışında, "hastalıktır ne yapalım" deyip katliamı 'doğal' karşılıyor. Oysa uzmanlardan öğrendiklerimize göre aşılama kampanyasıyla bu çapta bir salgın ve katliam önlenebilirmiş. Ama aşılamayla birlikte İngiltere resmen 'hastalıklı ülke' statüsüne konulacak. Et ihracatı duracak, fiyatlar düşecek. Hayvanseverliği uygarlığın bir ölçüsü olarak gösteren İngiltere'de, bir milyar sterlin uğruna, bir milyona yakın hayvan katledilmekte. Bu yazının yazıldığı tarihteyse sokaktaki insan, katliamın gerçek nedenini hâlâ bilmiyordu.

Üçüncü perde arkasındaki gerçek gene İngiltere'den. Charles Darwin üzerinde 20 yıl çalıştığı *Türlerin Kökeni* adlı eserini ancak meslektaşı Alfred Wallace'ın aynı fikri içeren bir mektubu üzerine harekete geçip yayımlamış. Bu arada kitap basılmadan önce insanın maymundan 'türediği' teorisi toplumun seçkinleri arasında kulaktan kulağa yayılmaya başlamış. Teoriyi dehşetle karşılayan aristokrat bir dindar, "Aman," demiş arkadaşına, "umarım doğru değildir. Ama gerçekten öyleyse halktan gizli tutmalıyız."

Günün birinde dünya beklenmedik bir şekilde yok olma durumuyla karşı karşıya kalırsa, bu 'perde arkasındaki gerçek' de bizlerden gizli tutulmak istenir mi bilemiyorum.

2001

PSİKOCOĞRAFYA

Psikocoğrafya, yepyeni bir kelime. Yepyeni bir uzmanlık alanı. Tanımı: Herhangi bir yerin coğrafi özelliklerinin bireyin davranış ve duygularına etkisi. Mesela bir şehrin: Kendinizi Ankara'da İstanbul'dan farklı hissediyorsanız bunun incelenmesi psikocoğrafya uzmanlarının işi. Eğer başkentin hapishanelerinde uygulanan işkence İstanbul'dan farklıysa, psikocoğrafik nedenler mutlaka düşünülmelidir. Bu yeni ekole göre İstanbul'u dinleyen Orhan Veli de psikocoğrafik şiir türünün ilk temsilcilerinden olmalı.

Mekânın insan davranışlarına etkisi çoktan biliniyordu. Bir işyerinin kapısında paydos saati geldiğinde büyük bir yığılma olmaktadır. Bir an evvel dışarı çıkmak için kapıya yönelen çalışanlar itişip kakışmakta, hatta zaman zaman küfürleşip kavga etmektedir. İlk akla gelen çözümler çıkış kapılarının sayılarını çoğaltmak ya da herkesi kuyruğa girmeye zorlamaktır. Ama birinci şık masraf gerektirirken ikincisi de kuyruğun sonundakileri memnun etmeyecektir. İşverenin yardımına başvurduğu psikologun çözümü basittir. Çıkış kapısının iki yanına büyük boyda birer ayna yerleştirir. Çalışanların bir an önce dışarı çıkma telaşı, herkesin çıkmadan önce kendine ayna önünde çekidüzen verme gayretine dönüşür. İtiş kakış biter, işçiler usulca dışarı çıkar.

Renk ve ışığın da davranışlarımız üzerine etkisi vardır. Ör-

neğin Batı'nın yazılı olmayan 'ışık kuralı'na göre bir lokanta ne kadar aydınlıksa o kadar ucuz, ne kadar karanlıksa da o kadar pahalıdır. Ancak Batı kültürü için geçerli olan, başka bir kültürde ters bir etki uyandırabilir. ABD ile Mao'nun Çin'i arasında ilk diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra Amerikalılar Çin'den yüksek düzeyde bir heyeti New York'un en pahalı lokantalarından birinde ağırlar. Tabii ki lokanta oldukça karanlıktır. Yemekten sonra intibaları sorulan Çinliler yediklerinden memnun kaldıklarını söyler. Ancak Amerikalıların karanlık yerlerde gizli gizli yemek yemelerine pek anlam verememişlerdir. Onlara göre Amerikan burjuvaları ya bu pahalı yemekleri yerken halklarından gizlenmek ihtiyacını hissetmektedirler ya da yaptıklarından utanıp yüzleri kızardığından karanlıkta yemeyi tercih ediyorlardır.

Psikologların hangi mekânlarda daha çok para harcamaya meyilli olduğumuzdan hangi mekânlarda daha az uyku ihtiyacı hissedeceğimize kadar bin bir çeşit araştırmaları var. Ancak insanların toplu halde uzun süre birlikte yaşamaya mecbur oldukları denizaltı ve uzay istasyonları tasarımı dışında, psikocoğrafya gibi insanı çevreye tamamen bağımlı kılan total bir anlayış şimdiye kadar gündeme gelmemişti.

Teknoloji geliştikçe sanki türümüz evrim sürecinin başına dönüyor. Örneğin ilk insanlar karşılıklı görüşerek yüz yüze haberleşiyordu. Zamanla birbirlerinden koptular; önce dumanla sonra yazıyla, telgrafla, telefonla, internetle haberleşmeye başladılar. Şimdi ekranlarımızın başına geçip türümüzün başlangıcında olduğu gibi tekrar birbirimizi görerek haberleşebileceğiz.

Total mekân denetimi de bir tür başlangıca dönüş. Eskiden tamamen çevresinin etkisi altında olan ve zaman içinde giderek doğayı denetlemeyi öğrenen insan günümüzde giderek tüm benliği çevresi tarafından denetlenen bir unsur haline dönüştürülmek isteniyor.

Bugün 200'den fazla kişinin katıldığı ölüm orucunun 318. günü, şu ana kadar ölenlerin sayısı 32.

2001

TAKSİ ŞOFÖRLERİ OLMASAYDI

Gazeteciler için bilgi, hatta ilham kaynağıdır taksi şoförleri. Sofra sohbetlerimizde de onların özel bir yeri vardır. Onlarla konuşulmayan konu yok gibidir. Karı koca arasındaki şiddetli geçimsizlikten, boşanmaya neden olabilecek konular bile takside ortak bir anlayış çerçevesinde geçiştirilir. Para ilişkisi dışında şoför ve yolcu arabada her anlamda yoldaştır. Kazık yeme korkunuzu atlattınız mı yolculuğun o kendine özgü birlikteliği başlamış demektir.

Daha önce hiç tanımadığımız ve muhtemelen bir daha görmeyeceğimiz halde duygu ve düşüncelerimizi böylesine paylaştığımız başka pek kimse yoktur. Şofördür, muhatabım değildir havasında onu aşağılayanlar bile bir ağızların açtı mı dünya politikasından prostatlarının sağlığına kadar muhabbet ederken bulurlar kendilerini.

Taksi şoförü kişiliğimizin en aşağılık yönlerinin, komplekslerimizin yansıdığı kişidir. Örneğin o, sizin şiddetle karşı olduğunuz idam cezasından yanadır. İşte kaypaklığımızı göstermenin tam zamanıdır. Konuyu geçiştiririz. Büyük patron, önemli kişi olma sevdamızı da yaşamaktır taksiye binmek. Şoföre pek yüz vermeden arka koltukta gazetemizin duvarının arkasına kurulmuşken, cep telefonunda ahizenin öbür ucundaki

insandan çok şoförün kulaklarına sesleniriz, ne kadar da mühim birisi olduğumuzu göstermek için. Köprü mühendisliğinden Berlin'deki taksi şoförlerinin farklı psikolojisine kadar herhangi bir konuda uzman da kesilebiliriz. Ön koltuktaki, artık kendimizi beğenmemizin esiri olmuştur. Kendilerini daha çok önemseyenler içinse şoför, arabanın bir yerden başka bir yere gitmesini sağlayan tekerlek, motor ya da debriyaj gibi bir uzantıdır. Onun varlığının farkında olduklarını, ancak yanlarındaki bir tanıdıkla başka bir dille konuşarak gösterirler.

Bir psikologun, bilinçaltında kalmış duygu ve düşüncelerimizi mesleğinin ustalığıyla ortaya çıkarıp gözümüzün önüne sermesi aylar sürebilir. Oysa Nişantaşı'ndan Beşiktaş'a kadar süren bir sohbette içinizde birikmiş ırkçı düşüncelerin aniden patlamasına hayretle tanık olabilir, başka bir yolculuktaysa bir fahişenin ruhunun derinliklerine Dostoyevski'nin bir roman kahramanının gözüyle inebileceğinizi keşfedebilirsiniz.

Tam teslimiyet ilişkilerinin bir türü de en yoğun taksilerde yaşanır. Taksiye biner binmez satır aralarında çeşitli yoklamalarla karşılıklı aranan aidiyetlik, hele aynı futbol takımının taraftarlığı, hemşerilik ya da herhangi bir ortak siyasi 'kahramanla' kenetleniverdiği anda şoförle yolcusu artık davalarının birer kamikazesi kesiliverir. Yolculuğun bundan sonraki kısmı aidiyetliklerinin gücünü karşılıklı kanıtlamanın aşkıyla geçer. Bu birliktelik tılsımının bozulmasının ne kadar kolay olduğu bilindiğinden başka konulara da girilmez. Yolculuk mutlu sonla biter.

Ama bu yazı böyle bitemez. Bir de şoförlerin bizi esir aldıkları tekerlekli imparatorluklarının öyküleri var. Ancak herhalde herkes halinden memnun ki, şimdiye kadar hiçbir takside 'şoförle konuşulmaz' yazısı görmedim.

2001

TEŞEKKÜR ETMEME SANATI

Birileriyle tanıştığımızda kim olduklarından çok nereli olduklarını sorarız. Yabancı bir ülkede olmamız da durumu değiştirmiyor. İster bir İstanbul taksisinde olalım, ister Tokyo'da uçağa binme kuyruğunda, hoşbeşten sonra birbirimize nereli olduğumuzu sorma ihtiyacını hissederiz.

İsmini hiç öğrenmediğin halde hangi şehir ya da ülkeden geldiğini bildiğim çok insan var. Kendilerine bir daha rastlasam belki tanımam bile ama geldikleri yer hakkında duyduklarım genellikle aklımda kalır. Hele anlatılan hiç gitmediğim bir yerse. Bir sohbette Kamboçya'dan söz açılırsa Manş'ı geçerken tanıştığım Kamboçyalı'nın Angkor Vat tapınaklarını ziyarete gelen Batılı turistlerin cahilliği hakkında söyledikleri; konu Şili'yse, Pinochet'nin katliam ve işkencehanelerinden kaçanların anlattıkları; Brezilyalı'ysa, eski sevgililerin asla aranmaması gerektiğini nasıl öğrendiğim aklıma gelir.

Bu durumlarda tanıştığımız tek tük bireylerin aklımızda ettiği yer, o ülkenin tarihi, coğrafyası, ıstırapları, coşkuları ve kahramanlarıyla ortaya koyduğu bütüne göre son derece orantısızdır. Ama hepimiz bilmediğimiz ülkeleri genellikle bütünlüğüyle değil de tek tük tanıdıklarımızla, o ülkenin birkaç yazarı, kitabı, müzisyeni, hatta futbol takımıyla daha çok tanırız.

Kamerun'un dünya kupasındaki oyuncularının birkaçının adını sayabilenler muhtemelen ülkenin haritadaki yerini bile bulamazlar.

Kimi ülkeleri daha çok kişiler aracılığıyla tanıdığımız gibi bizler de kimliğimizi bir ölçüde kendi memleketimizden alıyoruz. Yaşadığımız ülke olaylara tepkilerimizi, birbirimizle selamlaşma, birbirimize kur yapma biçimlerini belirliyor. Bu ve benzeri şeyleri Marx çoktan söylemişti. Yaşadığımız ortamın maddi koşullarının insanların sosyal münasebetlerini etkilemesinde belirgin bir rolü var.

Bunun en ilginç örneklerini bir ülkeden başka bir ülkeye yaşamaya gidenlerin uyum sağlama gayretlerinde görmek mümkün. Paris'e Erzurum'dan yeni gelmiş bir siyasi mülteciyi hatırlıyorum. Geldiği günlerde Parisliler hiç bu kadar soğuk bir kış yaşamadıklarından bahsediyordu. O da bin yıllık Parisliymiş gibi hemen şikâyete başladı. Oysa bir hafta önce bıraktığı Erzurum'a göre Paris bahar havası taşıyordu. Washington'da tanıdığım Türkler vardı. Onlar da bu şehre geldikten az bir zaman sonra, ırkçılığa hemen uyum sağlayarak siyahilerin kötü koktuklarından şikâyet etmeye başlamışlardı.

Geçen gün ben de kendimde bir değişimin farkına vardım. Kendimi, İstanbul'da canciğer bir arkadaşıma yeni evimin badanasına yardımcı olduğu için teşekkür ederken buldum. O güne kadar dostluğumuzun doğal akışı içinde birlikte neler yapmıştık, birbirimize bir defa olsun teşekkür etmeden. Ağzımdan çıkar çıkmaz duyduklarımı garipserken, arkadaşım da şaşkın bakışlarıyla bana ne demek istiyorsun dercesine bakıyordu. Son yıllarda yaşadığım İngiltere'de olur olmaz her şey için teşekkür edildiğine benim de alıştığımın böylece farkına varmış oldum.

Bir teşekkür bile yabancılaştırabiliyor insanı.

2001

BABİL KULESİ'NİN YASI

İyi bir çeviri, çevirmeni de aşan bir şey.

Bazı duygu ve düşünceler vardır, kimi dillerde tek kelimeyle ifade edilir. Ama başka dillerde tam karşılığı olmadığı için ne anlama geldiğini uzun uzun açıklamak zorunda kalırsınız. Ne kadar gayret etseniz de o kelimenin tam karşılığını veremezsiniz. Bunun zorluğunu en iyi sözlük hazırlayanlar bilir.

Doğada gördüklerimiz, sudan, denizden, ağaçtan ne kastedildiği bile dilden dile değişiyor. Ayrı dilleri konuşanların 'gördükleri' doğa da birbirlerinden farklı olabiliyor... Bir İstanbullu çocuğun kar dediği şey için bir İniuit'in (Eskimo'nun) onlarca farklı kelimesi var. Kimi diller rüzgârları çeşitlendirir, kimi renkleri.

Sosyal bilimlerde önemli bir yeri olan 'Whorf hipotezi'ne göre kelimeler dünyayı nasıl algıladığımızı belirler. Dünyada herkes her şeyi belki aynı şekilde görür, duyar ve koklar ama onları nasıl algıladığımız dilden dile değişir. Doğayı algılamada bile bu denli çeşitlilik olduğuna göre düşünce ve duyguların bir dilden bir diğerine çevirisi çok daha çetrefil bir mesele. Örneğin Türkçedeki Arapça kökenli 'keyif' sözcüğü, dilimizde haz alma, memnun olmayla ilgili birçok kelimeden sadece bir tane-

si ve başka dillere çevirisi belki de en güç olanı. Kimi diller daha çok 'ruh', kimileriyse 'madde' üzerine kurulu.

İlk karşılaşıldığında insana 'Böyle bir şey de olamaz' dedirtebilen kimi kelimeler var. Almancadaki 'schadenfreude' kelimesinin anlamını ilk öğrendiğimde bana çok ters gelmişti. Ama insan kelimenin anlamını kavrayıp o gözle de dünyaya bakılabileceğini görünce böyle bir düşüncenin de geçerliliğinin farkına varmakta güçlük çekmiyor. Steuerwald'ın *Almanca-Türkçe Sözlüğü*'ne göre 'schadenfreude'nin karşılığı 'başkalarının zararlarına sevinme, komşusuna gülme.' Bireyin ön planda olduğu diğer Batı toplumlarında bile bu kelimenin kastettiği duygunun anlaşılması oldukça güç. Cemiyet yerine daha bir cemaat toplumu olan, komşuya derdini paylaşmadı diye kızılan Türkiye gibi ülkelerdeyse bırakın kelimeyi anlamanın zorluğunu, ne anlama gelebileceğinin sezilmesi bile dünyanın ilk kelime 'lincine' neden olabilir. Ama kimse kabul etmek istemese de 'İyi ki, yıldırım benim başıma düşeceğine komşuya çarptı' düşüncesine yabancı olmadığımızı da pekâlâ biliyoruz.

Kimi diller de kısalığıyla bilinir. Bir gazeteci arkadaşım İngilizce yazdığı bir makaleyi İsrail'de İbranice basılan bir gazeteye satmak üzere kelime başına belirli bir ücret karşılığı anlaşmış. Kötü bir anlaşma yaptığını yazısının İbranice olarak nerdeyse İngilizcesinin yarısı kadar kelimeyle ifade edildiğini görünce anlamış.

Totalitarizmin boyunduruğuna mahkûm olan ülkelerin dilleriyse Türkçe örneğinde olduğu gibi ibret verici bir konumda. Bildiğim kadarıyla tek bir karikatürünün bile yapılmasına cesaret edilmeyen Atatürk nasıl kutsallaştırılmışsa onun adına Türkçede, iktidar sahiplerinin toplumu denetlemek ve yönlendirme girişimlerinde sorgulanamayan silahları olmuş. Cumhuriyet boyunca 'ilerici' ve 'gerici' diye bölünen dil silahşorları çeşitli kisveler altında kavgalarını günümüzde de sürdürüyorlar. Egemen sınıfların dilde güzel ve çirkini ya da doğru ve yanlışı hep kendi kendilerini yüceltici bir biçimde saptamalarıysa dünya edebiyatının bile kurtulamadığı bir hastalık. 'Ankara'nın, Moskova'nın ya da Paris'in dili niçin doğru ve güzeldir de Si-

vas'ın, Vladivostok'un ve St. Malo'nun ki yanlıştır'ın cevabı ancak sınıf baskısında bulunabilir.

Babil Kulesi'nin yasını tutmak ancak kulsuz kalmaktan korkanlara, bir tek kendi doğrularına inananlara düşer...

2002

ENDÜLÜS'TE RAKS, ABD'DE BOSTON RED SOX

Endülüs'te dolaşırken aklıma takılmıştı. Hâlâ cevabını bulmuş değilim. Başta Elhamra olmak üzere Granada'da, Cordoba'da Müslümanlardan kalma saraylar, bahçeler olduğu gibi duruyor. İbn Rüşd (Averroes), İbn Meymun (Maimonides) gibi düşünürlerin Ortaçağ Avrupası'nı kış uykusundan uyandırıp Katolik dünyasının skolastik tutumunu sarsan kitapları bugün dünyanın sayılı kütüphanelerinde. Endülüs'te müzik gündelik yaşamın önemli bir parçası. Felsefe, şiir, müzik bunlar tamam da Endülüs'te herkesin tatil günlerinde birikip heyecanla seyrettiği spor yapılmamış mı? Hiç böyle bir emare yok.

Şöyle bir kabaca düşündüm spor ve kültür ilişkisini. İlk Akdeniz imparatorluklarında, Roma ve Bizans'ta, seyirlik sporların önemli bir rolü var. Hipodromlar dolup taşıyor. Takımlar ve taraftarları var. Bizans'ta yeşillerle maviler kapışınca, çıkan arbedede Ayasofya bile yıkılıyor. Araplar ve Türklerin Akdeniz imparatorluklarını kurmasıyla geniş kitlelere hitap eden seyirlik sporlar ortadan kalkıyor. Memlüklerde de yok. Müslüman egemenliğiyle birlikte kitle sporları kalkıyor. Hipodromlar, amfitiyatrolar kullanılmaz oluyor. Neden?

Kitlelerin yeniden stadyumlarda toplanması için aradan 500

küsur yıl geçmesi, İngiliz İmparatorluğu'nun futbolu sömürgelerinde yaygınlaştırması gerekecek.

Günümüzde de takım tutmak farz oldu. Askerlerin kendi kendilerine durmadan taktıkları madalyaları gibi ulusal, dinsel, cinsel kimliklerimize ABD İmparatorluğu'nun takımları da eklendi.

Gece geç saatlere kadar televizyonda ABD takımlarının basket maçlarını seyrettiklerinden Lagoslu, Hong Konglu, İstanbullu işadamları sabah randevularına aynı nedenlerle geç kalıyor. İsrail ordusuna karşı savaşan Filistinli gençler ABD takımlarının logosunu taşıyan gömlekler giyiyor. Avrupalı aristokratlar, Marakeşli dilenciler, Çinli komünist yöneticiler beysbol şapkalarıyla fotoğraf çektiriyor.

Bizans'ın son yıllarında ancak iki takımdan biri tutulurdu. ABD'de, yaşadığınız şehre göre değişen birden çok takım tutuluyor. Boston'da yaşıyorsanız beysbol takımınız 'Red Sox', basket takımınız 'Celtics', hokey takımınız 'Bruins', Amerikan futbolu takımınız 'Patriots', futbol takımınızsa 'Revolution'. Ayrıca kentin 60 küsur üniversitesi ve çocuklarınızın gittiği ortaokul ve liselerin de takımlarını tutmakla, oyunlarını takip etmekle de yükümlüsünüz. Yoksa iyi bir Amerikalı sayılmazsınız.

Geçenlerde Kaliforniya'dan iki takım bu ülkenin beysbol şampiyonası için oynadı. Her yıl olduğu gibi bu sene de kazanan takımı 'Dünya Şampiyonu' ilan ettiler.

2002

'FETHİN' 550. YILINDA KENDİ KENTİME AĞIT

Sabret.
Dinle.
Kentimizin eski simgesi tavus kuşu
Yelpazesinde açtığı renk cümbüşünden
Aniden beliriveren gözleriyle soruyor
"Durup dururken ne diye beni andın?" diye.

Kilitli kapılı,
Kayıp anahtarlı
Kentte dolaşıyorum.
Padişahsız kalmış kapıkullarının,
Birbirlerini kollamaktan konaklarını yitirdikleri kentin kaldırımlarına,
Umutla zincirlenmiş,
Dağlardan, yaylalardan kopup gelenler.

Tanrının silip süpürülen mermerlerde taşlaştığı,
Kapalıçarşıların gökdelenlerde putlaştığı
Zamanın kentindeyim
Sürekli adlarını değiştiren sokaklarında

Çocukların saklambaç oynayamadığı,
İnsanların otomobillerden hızlı gittiği
Tek istikametli kaldırımların soluksuz yayasıyım

Kentin gözcüleri
İtfaiye kulelerinden ineli yıllar oluyor.
Yerlerinde yabancılar,
Elektriğin aydınlattığı eski yangın yerlerini,
Beş yıldızlı otellerinden süzüyorlar geceleri.

Tarihin med-cezirinde
Gözlerim geçmişte yaşayanların düşlerini kolluyor.
Kentim nice diller, dinler yaşamış.
Kent ayaklanmış. Kent uykuda.
Kentim, her kent gibi, sokaklarında copu, köpeği, sevişeni
ve didişeni

Konstantinopolis'in Mavi ve Yeşillerle sarsıldığı,
İstanbul'da sarının, kırmızı ya da lacivertle coştuğu
Bir kentteyim.
Köprülerinden kıtalar aşıyorum
Topkapı'da saraylardan
Körler ülkesi Kalkedon'da stadyumlara.
Kuduz, kolera, açlık, işkence
Asırlardır birlikte yaşadığımız tanışlarımızdan
Gözlerimizi kaçırır olduk,
Dünya kentimizin karanlığı masallaştıran
Havai fişekli şölenlerinde,
Meyhanelerde inleyen nağmelerimizde.

Kapılar, kapılar,
Anahtarları kayıp kilitli kapılar,
Açmasını unuttuğumuz anahtarsız kapılar.
Paslanmış demirlerin ardında,
Kararmış mermerlerin altında
Yatan padişahlarımız, imparatorlarımız.

Dilini anlamadığımız,
Taşlarını tanımadığımız
Mezarlarda,
Dedelerimiz, ninelerimiz.

Kapılar, kapılar
Özel korumalı şeffaf kapılar;
İçerden bize bakıldığında tümü şeffaf,
Bize karanlık görkemli binalar.
Unutulmuş tüneller,
Susuz sarnıçlara çarparak,
Vınlayarak geçen metrolar.

Ama niye ki
Küllerde kıvılcım arayıp
Gününü sakınan
Bu küskünlük?
Dinle!
Günümüzde hindi kılığında dolaşan
Kentimizin eski simgesi tavus kuşu
Yelpazesinde açtığı renk cümbüşünden
Aniden beliriveren gözleriyle soruyor,
"Durup dururken ne diye beni andın?" diye?

2003

GREYFURTUN TARİHİ

Hoşunuza giden bir meyvenin tadını bilip tarihiyle ilgilenmemek sevdiğimiz bir insanın nereli olduğuna kayıtsız kalmak gibi. Ankara'da kışın üşüyerek geçen ve ender bulunan vaşington portakalının pahalıya satıldığı çocukluğumda Amerika'yı sokakları kaloriferli, yüzme havuzları istediğin kadar içebileceğim portakal suyuyla dolu bir ülke diye düşlerdim.

Yıllar sonra Amerika'yla ilgili başka birçok şeyle birlikte, çok sevdiğim portakalın da buradan geldiğine dair yarattığım efsanem yıkıldı. Narenciye diye bildiğimiz meyve türünü Amerika'ya, 16. yüzyılda yeni dünyayı altın ve köle uğruna talan etmeye giden 'konkistadorlar' İspanya'dan götürmüş. Ama vaşington portakalı ya da greyfurtun anayurdu İspanya da değil. İlk olarak Güneydoğu Asya'da yetişen portakal Akdeniz havzasına Araplar aracılığıyla 10. yüzyılda yayılmış.

İngilizce ve Fransızcada portakal anlamına gelen 'orange' kelimesinin Arapça kökeni 'naranj', Farsça kökeniyse 'narang', yani narenciye. (Kelimelerin kökenine dalınca sürprizlerle dolu yolculuğun sonu yok, mesela İspanyolca 'ole'in de Arapça kökeni Allah).

Florida'dan Georgia'ya giden otoyol üzerindeki benzin istasyonları sanki narenciyeci de... İnsan boyunun birkaç misli-

ne varan greyfurt dolu torbalar benzin pompalarının yanı başında yığılmış. Kafamı öyle mi kurdum farkında olmadan bilemiyorum; Florida'da nereye baksam sanki karşıma Arabistan çıkıyor. Fiyatı bugünlerde dünya piyasalarında hızla yükselen benzin muhtemelen oradan. Çoğu mimari öyle. İspanyollar Endülüs geleneklerine dayalı mimariyi buraya da getirmişler. ABD'nin Irak ve Afganistan'a karşı sürdürdüğü 'savaş'ın yürütüldüğü komuta merkezi, cepheden on binlerce kilometre ötede, az önce ayrıldığım Tampa'da. Merkezin başında Arap asıllı general Abu-zaid var. Irak'taki savaşın ve dünyanın belleğinden uzun zaman çıkmayacak işkencelerin sorumluları buraya ve muhtemelen buradan da Washington'a uzanıyor.

Sağlıklı bir greyfurt ağacının bir mevsimde sayısı 1000'e kadar varabilen meyve verebilmesi için yılda 300 güneşli güne ihtiyacı varmış. Ama Türkiye'nin günlük güneşlik Akdeniz ve Ege sahillerine greyfurtun girmesinin yüzyıllık bir geçmişi bile yok. Üstelik bunu da iki yazarın Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde önce idama mahkûm olup sonra cezalarının sürgüne çevrilmesine borçluyuz. Halikarnas Balıkçısı, nam-ı diğer Cevat Şakir, Zekeriya Sertel'in gazetesinde asker kaçakları affedilsin diye bir yazı yazar. İdamdan kalebentliğe çevrilen cezalarını çekmek üzere dayım Zekeriya Bey Sinop'a, Cevat Şakir de Bodrum'a gider. Sürgün yerini benimseyip buraya yerleşen Cevat Şakir bitkiye de meraklıdır. Greyfurtun tohumunu Türkiye'ye ilk getirtip eken de o.

Rivayete göre bu meyveye yerli bir isim de vermek isteyen Cevat Şakir ona 'kadın memesi' demiş. Ama biz daha o yıllardan Amerikanca isimleri Türkçemize yakıştırmaya başlamışız...

2004

YALANIN ANA TARİHİ

I.

Anamız. Bizi ilk besleyen, bize ilk seni seviyorum diyen. Anamız bize ilk yalan söyleyen.

II.

Onun için, dünyanın en güzeli, en akıllısı, en beceriklisiyiz. Onu için, doğar doğmaz sınıfın birincisiyiz. Ta ki bir gün, belki de kendisinden, tersini duyana kadar. Birisi 'doğru', diğeri 'yalan' mıdır? İkisi arasında kalıp hayat boyu ararız, acaba ben kimim diye; gerçek nedir diye...

III.

O, söylediğimiz bazı şeylerin yalan olabileceğini kafamıza ilk yerleştiren. İlk 'yalanımızı' yakalayan, kafamıza yalan mefhumunu yerleştiren.

Hayatımızda gizlediğimiz ilk şeyler hep o görmesin diye. Tokken aç, açken tok, çişimiz varken yok, yokken varmış gibi yaptık hepimiz onun yanında. Ve yok deyip donumuza ettiğimizde, tokum deyip yediğimizde ilk annemizdi bunun farkına varan.

IV

Analarımızın masalları, tarihimizdir. Kimin bizlerden, kimin bizlerden olmadığının; kimin dost kimin düşman olduğunun ilk anlatıcısıdır. İnsanların ya dost ya da düşman diye ayrıştığının ilk yalancısıdır.

Kurşunlar anamızın namusunun korunması için sıkılmıştır tarih boyunca. Gözyaşlarıyla ya da metanetle ama gene de savaşa yollayan odur bizi.

Ve kendi kendine yalan dünya şarkısını mırıldanan da odur.

V.

Anaokul, anavatan, anakara, anayol, ana yemek, anayasa, anadili, ana duvar, ana yüreği, ana kucağı, anafikir...

Lakin öyle bir sansürdür ki ana, o bizi tüm kötülüklerden koruyan, köreltendir. Yoktur sözlüklerimizde ana felaketler, ana hainler ya da ana katiller. Böylece, gözümüzün içine baka baka yalan söyleyebilen de anasının gözüdür.

VI.

Analarımız ilk tanrıçalarımız. Çamurdan heykellerini yaptığımız ilk tanrıçalar bizi yalanlarımızdan koruyan analarımızın putları.

VII.

Analarımız kat kat yalanlarla vücudumuzu örtüp gizleten. Analarımız,anadan doğma çıplaklığımızı ilk sansürleyen. Bizi hayat boyu Adem ve Havva'nın utancına mahkûm eden.

VIII.

Analarımız, onların suyundan giderken bizi sahte gülücüklerle gülmeye alıştıran, yüzümüze taktığımız, sesimizi süslediğimiz bin bir maskeyle, bin bir yalan dille konuşmasını öğreten.

Analarımız bize meme verip vermemekle, şefkat gösterip göstermemekle, beslenmenin, sevginin birer iktidar aracı olduğunu gösteren.

IX.

Ve çok çok sonraları... Hepimiz, kendimizin de birer yalancı olduğunu öğrenince, kendimizin ya da başkalarının tarih boyunca söylenmiş yalanlarından hüsrana uğrayınca... Düşlerimizde ya da kollarında sığındığımız gene analarımız.

2004

OTOMOBİLLE SERBEST ÇAĞRIŞIM

I.

İngiltere'de atlı arabalarla dörtnala yolculuğa çıkıldığı günlerde, yeni kullanılmaya başlayan otomobillerin saatte dört milden hızlı gitmesi yasak olmasına rağmen, otomobil sürücüleri, karşıdan gelenleri ikaz eden kızıl bayraklı bir adamı takip etmek mecburiyetindeydiler.

İlk yapıldıklarında Daimler, Packard, Olds, Ford gibi insan adları taşıyan otomobillere sonraları Cougar, Mustang, Doğan, Şahin gibi nesli tükenmeye yüz tutmuş hayvanların adları verildi.

Ata bindiği binlerce yıl boyunca en çok açık havada sevişen insan türünün günümüz temsilcilerinden ABD'li gençlerin ilk çiftleşmelerinde kullandıkları en popüler mekân, yerden vitesli olmalarına rağmen, otomobiller.

II.

Otomobil üretimi esnasında vuku bulan iş kazalarındaki artış hep üretim hızındaki artışın önünde gitmiş.

Otomobil her girdiği ülkede bir numaralı ölüm nedeni. Hangi marka arabanın içinde kaç kişinin öldüğü istatistiklerini ne zaman tutmaya başlayacağız?

III.

Henry Ford ilk imal ettiği arabalarda kullandığı parçaların eşit derecede çürük olduğundan emin olabilmek için, adamlarını oto mezarlıklarına hangi parçaların sağlam kaldığını araştırmaya yollarmış. Amaç ileride yapacağı otomobillerde kullanılacak parçaların en iyisi kadar sağlam değil, en kötüsü kadar zayıf olması.

IV.

Aynı Henry Ford genç Türkiye Cumhuriyet'ine, kendisine otomobil ve yedek parça tekeli verilmesi karşılığında memleketin bütün karayollarının yapımını üstleneceğini teklif eder. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, yeni yollar Sovyet ordularının Türkiye'yi istilasını kolaylaştırır gerekçesiyle teklifi geri çevirtir.

27 Mayıs darbesini yapan askerlerse tam otomobil heveslisi. ABD'nin göz kırptığı darbeyi kolay yapıp, parlamentonun yarısından fazlasını zindanlara yollar, başbakan ve iki bakanı asarlar. Ama iş otomobil yapmaya gelince çuvallarlar. Bir hayli uğraştıktan sonra adını 'Devrim' koydukları ilk Türk otomobilini yaparlar. Büyük tantanayla sundukları 'Devrim' azıcık gittikten sonra durur ve bir daha çalışmaz. Bakarsınız bir gün Türkiye'de bir askerî darbe müzesi kurulursa bu otomobili de orada görebiliriz.

V

Türkiye'de ilk trafik lambaları Ankara'da Atatürk Bulvarı'nda 1960'ların sonuna doğru yerleştirildi. Hiç gelip geçen olmadığı halde kırmızı ışıkta durdu diye kimi sürücülerin güpegündüz dayak yediğini hatırlıyorum.

VI.

Otomobillendikçe otomobilleşen davranışlarımızdan bir örnek: Sakin bir sokaktaki kaldırımın tam ortasına otomobiller için kullanılan bir 'Dur' tabelası yerleştirilir. Yayalar, tabelanın önüne gelince durur, sağ ve sollarına baktıktan sonra, aynı kaldırımdan yollarına devam ederler.

VII.

Bir devrim sayılan seri üretim sonucu otomobil fabrikalarında gün boyu aynı vidayı sıkıştıran işçiler,sonuçta ne yapacaklarını bilemez oldular. Emeklerine, hayata yabancılaştılar. Ve seri üretimin ilk başladığı ABD'de, hiç tanımadıkları insanları öldüren seri katillerin çıkması da uzun sürmedi.

VIII.

"Ata binenler olduklarından daha güzel, otomobile binenler daha çirkin gözükürler." (Marya Mannes)

2004

SİZE SEN DİYEBİLİR MİYİM?

I.
Sizden sene yolculuk tek istikametli totaliter bir ilişki biçimi.

II.
'Siz' diyerek tanıştığımız insanlarla 'sen' diyerek sevişiriz. 'Size' dönüş yoktur. En son görmek istediğiniz insan da olsa, eski sevgilimiz hep 'sen' olarak kalacak, o istenmedik karşılaşmalarda karşılıklı 'sen'leşilecektir. 'Siz'leşerek, ilişkimizin, daha doğrusu ilişkisizliğimizin gerçek biçimini yansıtmak, aramıza ölçülü mesafe koymak varken, takılıp kalırız 'sen'leşmenin sahte kalıplarında.

Ayrıldıktan, bozuştuktan, küstükten sonra belki de tekrar siz demeli insanlar birbirlerine? Ve bu girdap sürer gider; bir yanda zaman içinde tüketip 'sen'leştirtiklerimiz, diğer yanda 'siz' demenin gizeminden arındıracağımız müstakbel sevgililerimiz.

III.
İnsan ilişkilerinde olmayan eşitlik ve özgürlüğü, varmış gibi gösteren sahte, aldatıcı, yalan bir ifadedir 'sen'leşmek.

İktidar 'siz', köle 'sen'dir.

Hocayla, hâkimle, kocayla 'sen'leşmek eğitimi demokrat, adaleti adil, evliliği eşitlikçi yapmaz.

Otomobili kullanan 'siz', park eden 'sen'dir. Otoparkçının 'sen' diyebilmesi onu, arabasına dahi binemeyeceği iktidarın sahte ortaklığında kendi kendini aldatmasıdır.

Eşit olalım diye, Alman Sosyal Demokrat Parti'sinde ta kuruldugu günden bu yana odacısından parti başkanına, başbakana kadar herkese birbirine 'sen' diye hitap etmeyi zorluyor.

'Sen'leşmek, hiyerarşiyi, devleti, polisi, parayı, ortadan kaldırmaz.

IV.

Krallar, diktatörler kendilerine 'sen' dedirtmemenin şatafatlı saltanatında yıkılacakları günün korkusuyla sallanadursun, asıl güçlü olan günümüzün senli benli demokrat imparatorlukları, sinsi, sessiz sultalarını unutturuvermenin ustasıdırlar.

V

Dili 'sen'leştirmek, tekdüzeleştirmektir. Birbirimizle eşit, samimi olmak adına dilimizden 'siz' kelimesini kaldırmak onu fakirleştirmek, geçmişteki insan ilişkilerinin dokusunu unutturmak, tek bir kalıba döküp dondurmaktır.

İlişkilerimizde yeni hitap yolları arayarak, yeni kelimelerle iktidarları anlamsızlaştırmanın, akışkan ilişkilerimizin dilini yaratmanın yerine, gönüllü tutsaklarıyız her şeyi 'sen'leştirerek birbirimize benzetilmenin.

İktidarların varlığını unutturrurcasına çeşitli aitliklerimizin adına benimsediğimiz kelime iktidarlarıyla uğraşırken, insanın birbirine 'siz' ya da 'sen' demesinden çok nasıl yaşadığının önemini unutur olduk günlük yaşantımızda.

'Siz-sen' siyah beyazı ikileminden özgürleşip aradaki tonları, başka renkleri keşfedeceğimize tekdüzeleşiyoruz, hep birlikte 'sen'leşirken...

2004

ŞARLO, MICHAEL MOORE'A KARŞI

Konuşulanlara kulak kabartıyorum. "Amerika gizli nükleer deneme yapmış yeraltında," diyor 20 yaşlarındaki delikanlı yanındaki kıza, "Yoksa hiç öyle yer yerinden oynar, tsunamiler olur muydu?"

"Allah cezalarını versin" diyor kız ve sevgilisine soruyor, "Johnny Depp'in son filmine gidelim mi?"

İstiklal Caddesi'ndeki bir kitapçıda geçen bu konuşma dünyanın başka birçok yerinde geçebilirdi. ABD, dünyada akla gelen ve gelmeyen her kötülüğün kaynağı, hem de her şeyine özenilen bir ülke.

Kerrat cetveli gibi tekrarlanır oldu ABD'nin kötülükleri. Uygar, duyarlı insanlar olduğumuzu birbirimize kanıtlamak için, konuşmalarımızda ABD'yi yeren karşılıklı besmelelerle rahatlıyor, sonra da o ülkenin kültüründe klonluyoruz dilimiz, eğlencemiz ve özlemlerimizi. Antiemperyalist söylemlerle dolu gündelik gazetenin spor sayfası ABD ulusal basket liginin Türkiye tribünlerine sesleniyor. Televizyonda dışişleri bakanını sorgulayan deneyimli spikeri anlayabilmek için İngilizce-Türkçe sözlük gerekli. Devletin polisinin kafasındaki beysbol şapkası, dünyanın en popüler çekilişi ABD'de yaşayabilmek için Yeşil Kart piyangosu.

ABD yönetimi yeni imparatorluğunu kurmanın yolunda. İbn Haldun'un *Mukaddime*'sini toplumca unutmuş olsak bile, her imparatorluk gibi bir gün onun da çökeceğini bilmemiz, dünya vatandaşları olarak sorumluluklarımızı hiçe sayan züğürt tesellisi. Dünyada yaşama kültürünü oluşturmayı ABD'nin tekeline bırakanlar ona tâbi olup taklitçiliklerini sürdürdükçe, bu şizofren konumumuz kaçınılmaz. Bir yandan ABD imparatorluğuna siyasi muhalefet, diğer yandan kültürel tâbiyet. Yeni dünya düzenine ayak uydurmanın, ne şiş yansın ne kebap tarzından, en kolay yolu.

"Fahrenheit 9/11" filminin yapımcısı Michael Moore'un dünya çapında bu denli sahiplenilmesi, ABD yönetimine muhalefet kadar, gizil olarak bu ülkenin değerler silsilesinin de benimsenmesi anlamına gelmiyor mu? Bir Şarlo'nun sessiz filmlerinde evrensel değerleri ezip geçen düzenin eleştirisine bakın, bir de Moore'un baştaki birkaç yöneticiyi küçük düşürüp onlarla alay etmenin dışına çıkmayarak, düzeni kabullenip sorgulamamasına.

Dünyamızda çeşitli kültürlere mensup olanların kendilerini tanıyıp tanımlaması bile Batı'nın süzgecinden geçebiliyor. Geçmişi unutturururcasına, öğrencilerine yıllarca tayyör gibi 'çağdaş' giysiler dikmesini öğreten Ankara'daki Olgunlaşma Enstitüsü, ancak Batı'da moda olduktan sonra tedrisatına 'Şark'tan esinlenen kıyafetleri katmıştı. Londra'da 'Türkler' sergisinde, bir yakınımın deyimiyle, Türkleri keşfedecek olanlar en çok gene Türkler.

Eğer ABD, dünya için ABD'lilere bırakılmayacak kadar önemliyse, onların, dünyayı ve kendilerini başka kültürlerin de gözünden görememelerinin nedenleri sadece o ülkenin yapısında aranmamalı.

2005

KÜLTÜR ENDÜSTRİLERİ VE AYDINLAR

İstanbul önemli bir kültür ve sanat merkezi olma yolunda ilerliyor. Başka ülkelerde de olduğu gibi burada da peş peşe müzeler açılıyor, birbiri ardına kültürel etkinlikler düzenleniyor. Kimilerinin kapitalizmin en vahşi dönemlerinden birinde yaşadığımıza işaret etmesine rağmen, dünyada birdenbire ne oldu da kültüre bu denli yatırım yapılıyor? Arkadaşım İsmail Ertürk, aşağıda özetlediğim uyarıcı yazısında yeni bir kültür endüstrisi oluşmakta olduğuna dikkati çekiyor.

> "Son yıllarda kültürel etkinlikler yalnızca 'onur' ve 'uygarlık' gibi manevi değerler için yapılmıyor. Müze ve öbür kültür kurumlarının çok önemli maddi amacı da var. Artık devletlerin resmî ekonomi politikalarında, neoliberal yaklaşım doğrultusunda, devlet destekli girişimcilerin, özel sektörün önü çektiği 'kültür endüstri'lerinden söz ediliyor.
>
> Avrupa Kültür Başşehri politikasında görüldüğü gibi, dünyanın önde gelen büyük şehirlerindeki kültür etkinlikleri artık bu şehirler için önemli bir gelir kaynağı, maddi kazanç yolu.
>
> ABD Kongresi, 2005 yılında hazırladığı 'Yaratıcılık Endüstrileri' adlı raporda sinemadan kitap okumaya, müze ziyaretlerinden müzik aletleri üretimine, mimarlıktan dans gösterile-

rine uzayan geniş bir yelpazede, kültür etkinliklerinin ekonomik ağırlığını ölçüp, geleceğin 'yaratıcılık işçileri' ve 'yaratıcılık tüketicileri'nin yaratılabilmesi için ilkokuldan başlayarak sanat eğitimi verilmesini öneriyor. Kültürün geleneksel Aydınlanmacı özellikleri düşünüldüğünde korkutucu deyimler bunlar. Çin'i, dünyanın ucuz mallar fabrikası durumuna getirdikten sonra, ABD ve Avrupa kendi nüfusu için yeni ekonomik büyüme modellerinin peşinde. Dünya Bankası bu modelin gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliği üzerine çalışmalar yapıyor.

İrlanda'da böylesi bir girişimin başını çeken bir etkinlik, kültür endüstrilerinin tanımını şöyle yapıyor: Kültür endüstrilerinin dinamiğini girişimci-sanatçılar oluşturur ve bu endüstriyi oluşturan işletmeler bilgi ekonomisinin üretim birimleridir. Kültür endüstrileri, yaratıcı sanat alanında çalışan bireylerin, teknoloji üreten ve yöneticilik yapan bireylerle ortaklıkları üzerine kuruludur ve bu ortaklık, ekonomik değerleri kültürel ürünü olmalarından kaynaklanan piyasaya sürülebilir ürünleri üretmeyi amaçlar.

Aydınların belirleyici olduğu ve eleştirel geleneğin beslendiği kültür alanı, artık, devletin serbest piyasayı geliştirmek için desteklediği bir endüstriye mi dönüşüyor? Aydınlar, kapitalizmin olası yeni dünya dinamosu olacak bir endüstrinin çalışanları ve yöneticileri mi olacak? Bu soruları tartışmak için Manchester Üniversitesi ile Açık Üniversite ortak bir araştırma merkezi kurdular (www.cresc.ac.uk).

Türkiye'de müze açılışlarındaki hız, aydınları ve üniversiteleri, kültür yöneticiliği yanı sıra eleştirel-yaratıcılık üzerine de düşündürmeli."

2005

GAZETE NİÇİN OKUNUR?

Gündelik yaşamımız düşünmeden yaptıklarımızla dolu... Bu, sabahın ilk sigarası da olabilir, namaz kılmak da, makyaj tazelemek de. Düşünen hayvan dediğimiz insan âdetlerinin mahkûmu. *Yevgeni Onegin*'de Chateaubriand'dan alıntıyla şöyle der Puşkin, 'Alışkanlık bize istenenden fazla verilir: Alışkanlık mutluluğumuzun alır yerini.'

Askerin, her gördüğünde 'üst'üne selam vermesi, sağ yerine sol adımıyla yürümeye başlaması gibi bizler de, kimi güler yüzle, kimi zorla, türlü şartlanmalar sonucu onu, bunu yapan mahluklarız. Gazete okuma, haber edinme alışkanlığımız bunlardan biri.

Teker teker her alışkanlığımızın nedeninin üstünde dursak, arpa boyu yol gidemez, psikolojik sorunlarının kurbanı, psikiyatristlerin müşterisi olurduk. Ama bir ay boyunca, her gün İsrail'in Anglo-Amerikan destekli savaşını izledikçe, bir kez daha, dünyada olup biteni bilmek ne işimize yarıyor diye sormadan edemedim.

Herkesin bir merakı var. Kimi maç sonuçlarıyla ilgilenir, kimi cinayet haberleriyle, kimi hava durumunun tiryakisidir, kimi parasını kollamanın peşinde. Çoğumuz falanca yerdeki zelzele ya da savaşla ilgili haberleri bilmeyenleri ayıplayıp küçüm-

seriz. Konuşacak bir şeyimiz olsun diye okuruz haberleri; kimimiz çok bildiğimizi göstermek, başkalarıyla tartışmak için... Hele tuttuğumuz tarafı haklı çıkarmak için can atarız. Politikacılar, kimi sanatçılar, yazarlar, işadamları da, reklamları olsun diye medyasız edemez. Piyasa araştırmalarından yola çıkan medya pazarlamacıları da, gazetelerini, haberlerini satsınlar diye farklı yöntemlerle ilgimizi çekmeye çabalıyor.

Beceremiyorlar. Dünya nüfusu artmasına rağmen, medyanın hangi dalında olursa olsun haberleri izleyenler azalıyor. Gazeteler kapanıyor, tirajları düşüyor. Televizyon haber programları yıldız sunucularla, müşteri tavlamanın peşinde. ABD gibi ülkelerde akşam haber programları yaşlı seyircilerle, onların hastalıklarına hitap eden ilaç şirketlerinin reklamlarıyla ayakta durabiliyor. Medya, haber yerine ilginç olaylar satmanın, korkularımızı deşip pekiştirerek ilgimizi çekmenin, bizi eğlendirmenin peşinde.

Buna rağmen beceremiyorlar. Dünya kamuoyunun güvenini yitiren politikacılar ve hükümetler gibi, medya da özellikle genç kuşaklara hitap edemiyor. Dünyada olup biteni bilmenin işimize yarayıp yaramayacağı egemen güçleri etkileyebilme arzumuz ve gücümüzle ilgili. Demokrasinin beşiği diye bilinen İngiltere'de halkın yüzde 80'e yakını başından beri Irak Savaşı'na karşıyken, ülkenin hem iktidar hem de ana muhalefet partisi savaştan yana. Halksa, gündelik işlerinin peşinde.

Hangi ülke olursa olsun, düzenin düzenbazları, dört-beş yılda bir oy kullanmamızla, meşruiyetlerini sağladıkları iddiasındalar. Sessizliğimizde, hadlerini bilmemezliklerini tırmandırmaktalar. Haberleri izlememiz vakit geçirmekten, sinirlenmekten, bedbin ve kötümser olmaktan da öte, haberleri satanları zengin etmekten başka işe yaramıyor.

Dünyayı değiştirmek için haberleri izlemiyorsak, hiç izlememek, ruh sağlığımızı korumak, düzenin dolambaçlı dünyasının ibret verici yollarında kaybolmaktansa kendi dünyamızı diri tutmak, değerlerimizi koruyarak sonraki kuşaklara aktarabilmek daha iyi olmaz mıydı? Ya da medya ve devletlerin denetim ağına girmektense, yeni teknolojilerden yararlanarak ken-

di haberlerimizi üretmeyi, tanıklıklarımızı paylaşmayı deneyemez miyiz? Gazete sayfalarının arkasında, televizyon ve bilgisayar ekranları başında koltuklarımızda kaldıkça oy vermenin demokrasinin bittiği değil başladığı nokta olduğunu unutmuş gibiyiz.

2006

NİÇİN ALIŞVERİŞ YAPARIZ?

Alışveriş hastalık olabilir mi?

Evet. Alkolik içkisiz duramaz. Dostoyevski'nin *Kumarbaz* romanından çok iyi bildiğimiz gibi kumarbaz oyun oynamadan edemez. Sorun alkolde, kumarda değil, kişinin bağımlı olmasındadır. Her içen alkolik, her kumar oynayan kumarbaz değil. Sorun kişide, psikolojik yapısında.

Zamanla, alkolde olduğu gibi, eroin, nikotin, gibi nesneler bedenimizde fizyolojik bağımlılığa neden olur. Alışverişe kimin müptela olup olmayacağının arkasındaysa bin bir psikolojik neden var.

Alışveriş düşkünü kişiler alışveriş yapmadan duramaz. Bağımlıdırlar. Alkolikler gibi bağımlılıklarını bir yığın açıklamayla perdeleyebilir, gizleyebilirler. Son kertede onlar için alınan nesne değil, bizatihi alışveriş ihtiyaçtır.

Kapitalizmin büyük ölçüde başarısı, Sovyetler Birliği'nin bir çırpıda tek bir kurşun sıkılmadan çökmesi, toplum mühendislerinin yarattığı bu sahte ihtiyaç üzerine kurulu. Bugün Çin'de, Vietnam'da komünist partileri ayaktaysa bunu Kuzey Kore ya da Küba'da olduğu gibi totaliter bir sistemden çok halklarını tüketmeye alıştırdıklarından.

Amerikalıların milli kahvaltısı jambonlu yumurtanın mil-

yonlarca insanın alışkanlığı olması, domuz çiftlikleri hesabına çalışan, halkla ilişkiler uzmanlığı dalının kurucusu bir adamın reklam kampanyası sonucu oldu. Alışveriş sade bireylerin değil toplumların da müptelalığına dönüşebilir.

Kapitalist ülkelerde çöplükler ihtiyacımız olmayan nesneler için milyonlarca zaman ve nakit harcadığımızın kanıtı. Özellikle Noel vakti kapitalist ülkelerde insanlar birbirlerine hediye versin diye alışveriş pompalanır. Bu nedenle yeni ürünler icat edilir. Bir Noel'de New York'ta en popüler hediye, bilmem kaç dolara 'Hiç bir şey kutusu' adı altında piyasaya sürülen, gerçekten de işe yaramayan boş bir kutuydu.

Toplumsal patolojiye dönüştü satın alma ihtiyacımız. Zenginle yoksulun arasındaki farkın açılması, ne yapacaklarını bilemeyecekler kadar çok para kazananların türemesiyle sırf pahalı diye piyasaya sürülen, sırf en pahalısı diye satın alınan ürünler var. Türümüzün geçmişinin en büyük zaman diliminin geçtiği, ihtiyacımızı gidermekle yetindiğimiz avcı-toplayıcı günlerimizden 'kullan-at' toplumlarına geldik.

Panteizm gibi dinlerde her nesnenin ruhu olduğuna inanılırdı. Hangi dinden olursak olalım bugün kapitalist düzende Tanrılarımız bezirganların hizmetinde. En son hangi din adamını duydunuz "İhtiyacınla yetin, reklamcılara kanma" diyen? "Zevkime, keyfime ne karışıyorsun, özgür irademle istediğim zaman istediğimi almak hakkım değil mi?" diyerek kapitalist düzenin başarıyla yarattığı uyumlu kulu olduğunuzu kanıtlamış olursunuz.

Sonuçta neden zevk aldığımızı düzen ve onun sözcüleri belirliyor. Bu düzende insan da, 'kullan ve at' nesnesi.

2008

SELAMÜN ALEYKÜM - MERHABA

Türkiye'de yaşamak ne boşanabilen ne de barışabilen karı-koca kavgasının ortasında kalmak gibi.

Tartışmalar çözümlenmiyor. Çözümlenemiyor çünkü her an yeni bir tartışma konusu çıkıyor. Didişme, bir konudan diğerine atlata atlaya, iki raunt arası nefesini almış boksörlerin yeniden kapışmasını andırırcasına sürüyor.

Boşanmayı göze alamıyorlar, birbirlerine bağımlılar. Barışmayı göze alamıyorlar, mağrur ve inatçılar. Karşı tarafı horlamak, güvenmemek bir yaşam tarzı. Patolojiler norm, normlar afaki olmuş.

Ne kendileriyle, ne birbirleriyle yüzleşebiliyorlar, ilkesizler.

Diyelim ki, karı-kocanın evlerinin bir odası Türkiye'de üniversite. Anne-babalığa layık olmayanlar çocuklarının kıyafetini tartışıyor. Analık, babalık yetkilerini gelen geçen iktidarlara, rejimlere devretmiş, özerklik ve özgürlüklerini yitirmiş, kapıkulluğu güvencesinde kısılmış sesleriyle kendi yaygaralarında kendilerini yıpratıyorlar.

Diyelim ki, başka bir oda misafir odası. Amerikalısı, İranlısı, Avrupalısı, Arabı, kimi, nerde, nasıl ağırlayacaklar, ikisi birbirinden şaşkın. Misafirler de bunun farkında. Kimi protokol çiğneyip oda beğenmiyor, kimi istediği odaya dalıyor.

Yemek odasına bakalım. Bırakın misafirleri, yiyecek içecek konusunda anlaşamıyorlar. Eşlerden biri içki düşmanı. Evlerinde içki olmadığı gibi mahallesinin girişine ayet asmış, içki satanları dövdürtüyor, lokantaları kapattırıyor. Hem mahallesinde içki içtirtmiyor hem de başka mahallelerde satılan içkilerden topladığı rantları oraya buraya harcarken, hayırdan yana olduğu, haramdan uzak kaldığı iddiasında.

Gardıroplarındaki kıyafetlere baksanız ayrı dünyaların insanları. Erkek tereciye tere satarcasına Batı'daki son modanın takipçisiyken, karısı başörtüsü defilesinde.

Konuştukları diller de farklı. Özenle seçilmiş kelimeler kamplaşmalarının simgesi gibi. Kendi âlemlerinin siperlerinden çıkıp karşılaştıklarında birbirlerine savurdukları selamün aleyküm karşılıklı merhabalar, selamlaşmanın değil sindirmenin sözcükleri.

Son duyduğumda o hale gelmişler ki, birbirlerinin yüzüne tahammül edemez olmuşlar. Taşınacak başka yerleri de yok. Aynı eve mahkûmlar. Evin ortasına duvar örüp ikiye bölmüşler. Mutfak kadın tarafında kalmış. Tuvalet erkek tarafında.

2008

ÜLKENİZDE KAÇ KİŞİ KEMAN ÇALAR?

Hanım İngiliz. 84 yaşında. Süresi dolmuş ehliyetiyle aylardır otomobil kullandığını fark etti. Yenilemek için mektupla yetkili kuruluşa başvurdu. İki haftayı geçmeden yeni ehliyeti adresine yollandı. Gözleri iyi görmüyor. Ömrümün belki de en tehlikeli yolculuğunu onun kullandığı arabada yapmıştım. ABD'de ehliyetler yenilendiğinde herkesin göz muayenesinden geçirildiğini söyledim. Dünyaya tepeden bakan bir tavırla, "Biz İngilizler birbirimize güveniriz. Gerektiğinde isteyen gider gözünü muayene ettirir," dedi.

Oysa Batı demokrasileri arasında, vatandaşlarına en güvenmeyen ülke herhalde İngiltere. Nüfusa oranla gözetleme kameraları dünyada en çok bu ülkede. Mitinglerde sivil polisin haddi hesabı yok. Evinizdeki vergisi ödenmemiş televizyonları tespit etmek için özel donanımlı araçlar sokakları turluyor. Trene binebilmek için biletinizi önce elektronik bir aygıta okutup turnikeden geçmeniz gerekiyor. Trende biletiniz görevli tarafından tekrar kontrol ediliyor. İndikten sonra peron başında üçüncü bir bilet kontrolünden geçiriliyorsunuz. Herkesi zan altında bırakan denetimlere alıştırılmış İngilizler düzene kalebentliklerini idrak edemeyecek hale gelmişler.

Bu satırları içimi dökercesine yazıyorum. Başka ülkelerde yaşayan kimi dostlarımla bile onların yaşadıkları topluma ilişkin dü-

şüncelerimi paylaşamıyorum. Dünyanın gidişatına egemen Batı ülkeleri dışarıdan gelen gözlemlere, eleştirilere açık değiller. ABD'nin Noam Chomsky'si gibi Filipinlerde, Lübnan'da, Peru'da, Endonezya'da, Cezayir'de daha onlarca Chomsky vardır sesleri sınırlarını aşamayan. Batı kendi eleştirisini kendi kulübünün üyelerine mahsus kılmış. Buna alışmışlar, bundan utanmıyorlar. *New York Times Review of Books* gibi 'en entelektüel' dergilerinin sayfaları bile ancak kendi ülkesinin edebiyatını yapan, kendi ülkesinin sorunlarını sergileyen yabancılara açık. Bunu yapan Batılılar milliyetçi değil. Tersine kendi ülkelerini kıyasıya eleştirebilenler. Ama iş dünyada olup biteni ya da kendi ülkelerini eleştirmeye geldiğinde dışarıdan birisinin, 'öteki'nin görüşünü almamaya, dünyaya tepeden bakan sömürge miraslarıyla aşılanmışlar.

Sizinle tanıştıklarında kendi ülkenizi anlatmanızı istiyorlar. Roman yazdığınızda kendi ülkenizin konu olmasını bekliyorlar. Düşüncelerinizi açıkladığınızda, sorular sorduklarında sizi kendi sınırlarınıza hapsediyorlar. O anda Bach'ın bir kompozisyonu çalıyor olsa, sohbet Bach üzerinden değil, ülkenizde kaç kişinin keman çalmasını bildiği üzerinden yürüyor.

Tanıştığım birisi sırf İngiliz diye ona İrlanda sorununu sormak aklımdan geçmezken, onlar bana ülkemin sorunlarıyla ilgili hesap sormaya şartlanmışlar. (Biz de onları mı alıştırdık yurtdışındayken her birimiz kendi ülkelerimizin hevesli uzmanları kesilirken başka konular açıldığında cehaletimizden sus pus olmamızla).

Nobel Edebiyat Ödülü ülkelerinde 'tahammül edilmez'e duyarlılıklarını da gösteren çok kişiye verildi. Ancak 'doğudan' gelip de Batı'yı eleştiren, odak alan birisine verildiğini hatırlamıyorum. Doğu'yu yazan, filmini, fotoğrafını çeken cahil cüretli Batılılar'ın haddi hesabı yokken, Batı'yı yazan Doğulular olmadığı müddetçe bu eşitsiz ilişki devam edecek. Düşüncenin, sanatın evrenselleşmesi, 'Batı', 'Doğu' gibi yapay ve buyurgan ayrımların kalkması, kaplumbağalar gibi gittiğimiz yerlerde kendi kabuğumuzu taşımamaktan geçiyor. Batı, yerellikleriyle dünyalaşanları baş tacı ediyor. Artık dünyalı olarak da dünyalaşmanın zamanı.

2009

HEDİYEDEN KİM KORKAR?

Hediye, üstünde çok, hem de az düşündüğümüz bir şey. Her şeyin fiyatını bilip hiç bir şeyin değerini bilmeyenlerden bahsetmiyorum. Konu hediyenin, 'kötüyü' örtbas etmesi. Aklımda olan, hediyenin bir tür rüşvet olarak verildiği değil. Erkekler kadınların aşkına, bedenine ya da ikisine birden sahip olmak için onları hediyelerle boğar... Politikacılara, devlet memurlarına hediyeler veririz işimizi görsünler diye. Kurbanlar, adaklar, tanrılarımızı kızdırmamak, bizleri kollamaları için verdiğimiz rüşvetler. Ahırda doğduğu söylenen İsa'ya üç kralın armağanlarla yatırım yapması boşuna mı?

Bunlar zaten bildiğimiz şeyler. Örnekleri çok. Sorgulanmayan, ezen ezilen, sömüren sömürülen ilişkisinde hediyenin rolü. Hediyenin güçlünün emrinde gizli silah olduğu. Egemen kurumların güçlerinin, hediyeyle pekiştirilmesi. Yoksa örneğin, Hollanda'da Sinterklaas diye bilinen Noel Baba'nın hediyeleri kuzey kutbundan kızakla değil de, sömürgelerden siyahi kölelerin sırtlarına yüklediği gemilerle getirmesi nasıl açıklanmalı?

Hediye çeşitli dinlerle ideolojilere kalebentliğimizin gündelik hayatta yumuşatılıp güler yüzlüleştirilmesi. Padişahın kuluna, ağanın ırgatına, patronun çalışanına, zenginin yoksula he-

diye vermesi (tersinin haddini bilmezlik addedilmesi) düzenin temelinde yatan, düzeni var eden eşitsizliğin, alt-üst ilişkisinin, alttakilerce gönüllü kabulü. Hediye, başımızı ezen hakkında 'Allah seni başımdan eksik etmesin' diye düşünmemizin tuzağı. Hediye, pipisi kesilecek Müslüman çocukların güle oynaya sünnet düğünlerine yollanması. Hediye, patronların sömürdükleri işçilerine bayram ikramiyesi. Hediye, tüketicinin bedava kuponlarla, indirimlerle markalara müptelalaştırılması.

İş bize verilen hediyeleri kabul etmeye gelince zaafımız var. Troya uygarlığı, onca savaştıkları, düşman bildikleri Mikenlerin hediyesidir diye kendi kendilerini kandırdıkları tahta atta gizlenen askerlerle yok edilmedi mi? Homer'in, bu olaya binaen "Hediye veren Yunanlılar'dan sakının" (Beware of Greeks bearing gifts) uyarısı tarih boyunca kulağımıza küpe olmadı. Bunun günümüzde örneği güçlü devletlerin yardım adına başka ülkelerin ekonomilerini tutsaklaştırması.

Alışa alışa, alıştırıla alıştırıla, hediyelerin altında nasıl ezildiğimizi şuuraltımızın dip köşelerine yolladık. Tersi de olabilirdi. Olmuştu. Öyle toplumlar vardı ki, hediye almak yerine hediye vermek esastı. Hediye vermenin amacı, topluluktaki eşitsizliği gidermek, dengelemekti. Daha çok varlığı olan varlığını dağıtır, hatta eşitlik adına yok etmek ihtiyacını hissederdi. Potlaç diye bilinen ve özellikle Amerika'nın kuzeybatısında geçerli olan bu adet, 'uygar' olmadığı gerekçesiyle misyonerler tarafından kınandı, ABD hükümeti tarafından yasaklandı (1885 Indian Act). Potlaç uygulayanlar, bu tür hediye dağıtımına şahit olanlar, olayı danslarla törenlerle kutlayanlar Amerika'da hapse atılır oldu.

Kapitalizmin tüketici kalebentleri bizler hediyenin ne anlama geldiğini, altında hangi toplumsal ilişkilerin yattığını bilmez olduk. Hediye bedava değil. Her hediyenin sosyal, siyasi, psikolojik yükü, bedeli var.

2010

TELEFONDA NASIL KONUŞULUR?

Ailemin Boston'da yaşadığı 1950'lerden kalma "Telefonda nasıl konuşulur?" başlıklı broşür buldum. "Telefon çalınca ahizeyi kaldırın, merhaba deyin" vs... ABD'de halka teknolojinin kullanımını tanıtmışlar ama bir yandan da telefonda konuşma biçimini standartlaştırmışlar.

Tarihimizde cinsel davranışlarından damak tatlarına kadar bu denli standartlaşmış bir ulus yaratılmamıştır. Unutmayalım, her gittiğiniz yerde aynı yemeği, aynı içkiyi bulabileceğiniz McDonald's, aynı üniformayı giyeceğiniz Levi's Amerikan icatları.

Ürün ve tüketim zincirleri bizi de kalıplaştırıp zincirliyor. Türkiye gibi ülkelerde insanlar kendi hallerine bırakıldıklarından, telefon dilinde ABD'de olduğu kadar standartlaşma yok. "Alo" diyen kadar, "Evet", "Buyurun", "Kimi aradınız?" diyenler, "Kimsin?" diye soranlar da var.

Sanayi Devrimi'ni ilk yaşayan ülkelerde gündelik yaşam tekdüzeleşmeye başlıyor. İşçilerin ürettiği nesne ne olursa olsun, Taylorizm (Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde buna 'Amerikan Fordizmi' der) adı verilen bant sisteminde her şey aynı hareketlerle üretiliyor. Derken tüketim alışkanlıkları benzeşiyor, sonunda da davranışlar. Sanayi Devrimi'ni sonradan yaşayan ülkelerdeki insan davranışları, kalıplar henüz içselleştirilmediğinden, daha değişken, daha esnek, daha özgür.

Öbür uçta, Almanya'da telefon dili standartlaşmanın başka bir örneği... Telefonunuza "Halo" diye cevap verecek olsanız karşı taraftaki sessizlik, "Alo"yu Almanca telaffuz etme gayretinizin başarısızlığından değil, bu ülkenin telefon dilini bilmediğinizdendir. Sizden beklenen adınızı da söyleyerek kendinizi tanıtmanız...

İdeolojilerin, ulus-devletlerin toplum mühendisliği projeleriyle bizi kalıplaştırması başka bir konu.

Aklıma Cumhuriyet'in Şapka Devrimi'nden sonra adabı muaşeret kurallarında oluşturulan, örneğin İstanbul'da Galata Köprüsü'nde karşılaşan, ikisi de toplumda aşağı yukarı aynı seviyede olan erkeklerin, birbirlerini şapkalarıyla nasıl selamlaması gerektiğini ayrıntılarıyla anlatan 'şapka dili' geldi. Şapkasını başından birkaç santim havaya mı kaldıracak, tamamen çıkaracak mı, yoksa elini şapkasına götürerek çıkarır gibi yapmakla mı yetinecek? Bu dili konuşmayanın vay haline. Görgüsüz diye aşağılanacak ya da Cumhuriyet'in ideolojisini, benimsememekle suçlanacaktır.

Gündelik dillerimizde sistemi içselleştirdiğimizin genellikle farkında değiliz. Otoritenin kalıplarını benimsemeye, özellikle kendimizi özgür bir ortamda hissediyorsak, çok yatkınız. Güvenilir otorite ortamı olunca ne idüğü belirsiz şeyleri benimsediğimizin örneğini yaşadım geçenlerde. Bir yazarın *Gizli Beyin* adlı kitabının tanıtımındaydım. Konuşması bittikten sonra dinleyiciler, gerçekten varmış gibi, gizli beyinle ilgili sorular sordular, düşüncelerini belirttiler, kendi gizli beyinlerinden örnekler verdiler. Kimsenin aklından gizli beynin varlığının kanıtını sormak geçmedi. Okuma Harvard Üniversitesi'nin yanı başında saygın bir kitapçıdaydı. İki televizyon kanalı çekim yapıyordu. Kitabın adı önceden iyi pazarlanmıştı.

Egemen güçlerin ve karşı çıkarken bile onlardan esinlenenlerin, pazarlama yöntemleriyle bizi etkilemeyi başarabildiği dünyamızda belki de en kuşkulu olmamız gereken durum, demokrasi ve özgürlük söylemlerinde.

2010

FAST-FOOD'DAN SONRA 'FAST-TARİH'

Bugün yaşadıklarımız tarih olacak. O kesin. Tarihe geçecek mi? Belirsiz. Tarihe neyin geçip geçmeyeceği, ileride tarihçilerin yaşadıkları zaman diliminde neyi önemseyip önemsemedikleriyle ilgili.

Andy Warhol'un "Bir gün herkes 15 dakikalığına meşhur olacak" sözleri günümüzde suyu çıkacak derecede gerçekleşmesine rağmen, çağımızda "meşhur olma hastalığı" en kuvvetli Asya gribinden hızlı yayılıyor. Hastalıktan öte, parasını haberden çok sansasyondan kazanan medyanın öncülüğünde "meşhur etme sanayisi"nin olası kurbanlarıyız çoğumuz. Ürünlerimizin pazarlandığı günler geride kaldı; bireylerin metalaştırılarak pazarlandığı, hatta bireyin "gündemde kalmak" kuralı gereği, ürününün önüne geçtiği bir dönemde yaşıyoruz. Sanatçı, siyasetçi fark etmiyor. Gözlerini meşhur olma hırsı bürümüş gönüllü adaylar da günümüzde mantar gibi türüyor. Ama unutmayalım bu hırsı teşvik eden biziz. Biz onları gözümüzde büyüttükçe onlar da aşağılık komplekslerinden kurtulabilmek için asansörlü ayakkabılarında yükselmeye çabalıyorlar.

Bir de tarihin tanıklığına soyunanlarımız var. Şöhretlerini, 'Ben oradaydım' demekten alanlar. Olaydan çok, olaya tanıklıklarını pazarlayanlar. İleride belki de incir çekirdeğini doldur-

mayacak olaylara tarihî diyenler. Malum, günümüze egemen değerlerin yayıldığı ABD başka ülkelere göre tarihi olmayan bir ülke. Belki bu nedenle Amerikalılar tarihe, eski şeylerin değerine, tepeden tırnağa tarihle gömülü eski dünyadan çok daha fazla duyarlılar. Nesneler gibi en sıradan bir olaya 'tarihî' gözüyle bakabiliyorlar. Politikacılarının en sıradan nutukları, en sıradan seçimleri, en sıradan yolculukları hep 'tarihî.'

Amerikalıların yaptıklarına 'tarihî' deme hastalığı başka ülkelerin diline de bulaşmaya başladı. Tarih 'fast-food'laştı. Fast-food nasıl ki insan sağlığına zararlıysa 'fast-tarih' de tehlikeli.

Türkiye'de perde arkasını bilmediğimiz olaylara mesafeli yaklaşmaktansa bugün 'tarihî' deyip taraflaştırıldığımız, provokasyonlara gebe gergin bir ortama sürüklendiğimiz olaylar bunun son ifadesi. Gazetecilerin, ben ordaydım, ilk ben duydum/duyurdum vs. diyebilmeleri için siyasetçileri 'tarih yaratıyorsunuz' diye gaza getirmesi, siyasetçilerin de 'tarih yaratmaya' teşneliği, fevri davranış ve sözlerden savaşlara kadar felaketlere neden olabilecek potansiyel taşıyor. Yüzyıl sonra tarihe geçeceklerine inananlar, kandırılanlar, en son Irak'ta Bush ve Blair örneğinde olduğu gibi savaş suçlusu olmayı göze alabiliyorlar.

Çin, ülke olarak dünyanın en uzun tarihine sahip. Rivayete göre ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Mao dönemindeki muhatabı Zhou Enlai'ye Fransız Devrimi'ne ilişkin düşüncelerini sorduğunda şu karşılığı alır, "Cevap vermek için henüz erken."

2010

METALLICA KEMALİST Mİ?

Yer: Milli Şef döneminde İnönü, Demokrat Parti yıllarında Mithat Paşa, zaman zaman Dolmabahçe, 27 Mayıs askerî darbesinden sonra tekrar İnönü, günümüzde de BJK İnönü diye bilinen, geçen akşam Anthrax, Slayer, Megadeath ve Metallica gruplarını seyrettiğimiz Osmanlı Sarayı'nın bahçesine Cumhuriyet rejiminin yaptırttığı futbol ('ayaktopu') stadı.

Katılanlar: Yaş ortalamasını 'kırk yıl' yükselten ben, Boston'dan arkadaşım Richard ve kimi bizimle fotoğraf çektirmek isteyen, sırtımızı sıvazlayan, 'yaşlandığımızda sizin gibi olmak istiyoruz, ne iyi ki buradasınız,' diyen kızlı erkekli 50 bin metal dinleyicisi/seyircisi. Sonradan konuştuğum taksi şoförünün siyah giyen, kimi gotik takılı, gözlerinin etrafı siyah makyajlılar için 'Bunlar şeytana tapıyorlar' demesi bence iktidar partisinin görüşünden çok uzak değil. Operaya, baleye, rock konserine belki de ömründe gitmemiş başbakanın metal müziğinin ve Türkiye'deki seyircisinin farkında olduğunu sanmıyorum.

Gecenin anlamı: Türkiye'ye yabancı birisinin ülkedeki kadınların konumuyla ilk gözlemi başörtüsü olsaydı, konsere katılan kızların hepsini Kemalist zannedebilir, Metallica'nın laikliğe angaje bir Cumhuriyet mitinginde sahne aldığı varsayımında bulunması mantıken tutarlı olurdu. Bence de metal seyirci-

leri arasında seçim anketi yapılsa AKP oyları en iyimser tahminimle yüzde 1 olamazdı. Dünyanın her tarafında yüz milyonlarca seyircisi olan Metallica, 30 yıldır yaptığı müzik türüyle dünya gençleri arasında evrenselleşti. Türkiye'deki gibi bir iktidar partisi ne kadar popülist olursa olsun dünya gençliğinden kopuk olduğu ölçüde ya You Tube'un ve şimdi kısmen Google'ın sansürlenmesi örneklerinde olduğu gibi kendine özgü istibdatla ayakta kalacak demektir ya da iktidarının sonu yaklaşmıştır.

Metallica'nın müziği: Atoma sıkıştırılmış enerjinin özgürleştirilip patlaması gibi.

Metallica'nın İstanbul ilişkisi: Kimin haddine İstanbul'da sahne aldıkları için tarih yarattıklarını söylemek? Kimin haddine İstanbulluları şehrin tarihinde en çok bağıran seyircisi olmaya çağırmak?

Yerine göre yabancılar hâlâ sempatik görünme, kendilerini pazarlama peşinde 'Türk lokumu çok güzel, askeri cesur, İstanbul harika' dediklerinde coşuyoruz. Konserde de böyle oldu.

Son not: Futbol stadında sahada, tribünlerde gençler tıkış tıkış. Mevsim yaz. Kızların elbiseleri açık. Erkekler dinamik. Müzik coşturucu. Bira içiliyor. Ve zannedersiniz ahlâk ve terbiye dersini hatmetmiş bir topluluk içindesiniz. Etrafım kendiliğindenliğin getirdiği güler yüzlü, huzurlu, insanlarla dolu. Türkiye'nin basından takip ettiğimiz gerginliğini yansıtan tek bir ifade yok. Ve önceden yazdıklarımı tekrarlayarak diyorum ki, dünyada özellikle müzik ve facebook, twitter, my space gibi siteler aracılığıyla, gençlerin tarih ve bağnazlık yüklü husumet dolu aitliklerinden soyundukları yeni bir İpek Yolu kuruluyor.

2010

‘HUP HOLLANDA HUP’

Kim, neden, hangi takımı tutar?

Avrupa’da düzeni değil de göçmen işçileri ‘sorun’ gören sosyal bilimcilerle sanatkârların modalaştırıldığı yıllarda (günümüzde göçmen politikaları yerine göçmen polisi var, turist vizesi almak isteyenler bile onursuzlaştırılıyor) bir İtalyan filmi seyretmiştim, ‘Pane e Ciocolata’ (Ekmek ve Çikolata).

Kahramanımız, daha doğrusu anti-kahramanımız, İsviçre’de gün boyunca ırkçılığa maruz kalan esmer İtalyan göçmen işçisi hafta sonu izninde göçmen kimliğinden soyunup İsviçreli gibi olmayı dener. Onların mekân edindiği kahveye gider. Bardaki fıstık sarışından bira ısmarlar, ona göz kırpar, aldığı gülümseyen karşılık İsviçre’ye geldiğinden beri kurbanı olduğu ırkçılıktan onu bir anda özgürleştirir. Köşede oturan İsviçrelilere selam çakar. Bitişiklerindeki masaya kurulur. Onlarla birlikte kahvedeki televizyondan futbol maçını seyretmeye koyulur. Tesadüf bu ya, İtalya ve İsviçre milli takımları karşı karşıyadır. Aitlik değiş tokuşundaki göçmen işçimiz faul yapan İtalyan oyuncusunu yuhalar, İsviçreli kalecinin kurtarışını alkışlar, yan masadaki kimlikdaşlarıyla birlikte kâh coşar, kâh kahrolur. Ta ki İtalya gol attığında insiyaki bir hareketle yerinden nara atarak fırlayıp yan masadakilerin düşman bakışlarının,

bükemediği eli öpen kimliğini delik deşik etmesine kadar. Milliyetçi kimliğine rücû eden kahramanımız kurtuluşu kendisini sokağa atmakta bulur. Telaşla terk etmeye yöneldiği kahvenin cam çıkış kapısına çarptığı kafası kana bulanır. Bardaki sarışının yardımına koşmadan başından peruğunu atmasıyla iki 'kara kafanın' ulusal aitlikler köşe kapmacası sona erer.

Taraf tutmadan futbol maçı seyretmemiz mümkün mü? Tarihsel bağımız (ya da husumetimiz) olmasa da Dünya Kupası'nda seyrettiğimiz her maçta şu ya da bu takımı tutmuyor muyuz? Neden? Ve neden o takım değil de bu takım?

Roma'da egemen düzen gladyatörlerle vahşi hayvanları arenalarda kapıştırdığında, kimden yanaydı bizim yerimizde olan o günlerin seyircileri? Duruma göre değişiyor muydu? Herhangi bir filmde kadın erkek kavgasında cinsiyetimize göre taraflaşıyor muyuz? Tanrılarımız bir derken, dinler bahsi müşterekinde sahada yerimizi almaktan, tribünlerde bile dinî üniformalarımızı giymekten de kaçınmıyoruz.

Dönelim futbola. 2010 Dünya Kupası'na ev sahibi, ırkçı beyaz rejim kalktığından bu yana da burjuva özentili siyah ırkçılığın kurbanı Güney Afrikalılar, ulus olarak ilk maçlarda bayraklarının takımını tuttular. Takımları elenince, Baskın Oran'ın deyimiyle 'Kara Afrika milliyetçiliği'nin turnuvada son temsilcisi Gana'yı. Gana elenince, turunculara kuşanıp 'Hup Holland Hup' çığlıkları, 'We love Holland' pankartlarıyla zamanında topraklarını sömürgeleştiren, ganimetlerini korumak için İngilizlerle çarpışan Hollandalıları.

O Hollandalılar ki, 20. yüzyıl başlarında ırkçı ideolojilerine kılıf bulmak için yerli halkı (yani siyahları) Tanrı'nın İncil'de kardeş katili olarak lanetlediği Kabil'in ecdadı olduklarını ulusal kuruluş masallarına yerleştirmiş, bu 'gerekçeyle' yerlileri aşağılayıp apartheid rejimlerini yıllarca sürdürmüşler. (Osmanlı İmparatorluğu bile haritalarında Afrika'nın güney kısmının doğu kıyıları olan bu topraklara 'Kafiristan' demiş.)

Bu yazıyı okuyunca diyebilirsiniz ki, durup dururken futbolu siyasallaştırmanın ne anlamı var? Yeterince sorunlu dünyamızda bari bir dem bizi rahat bırakın! Ben de bilemiyorum. Ga-

zetelerde köşe yazarlığının kendine özgü bir ahlâkı var. Ben mi siz gazeteyi alanların misafiriyim, yoksa bunca köşe yazarı arasında bu sütunu da okumayı seçen sizler mi benim misafirimsiniz? Ve bir köşe yazarı, aynı zamanda hem evinde içinden geldiği gibi sansürsüz yazacak hem de misafir olduğu başkalarının evinde kabul görecek? Benim için bu sorunun cevabı, insan hakları ve evrensel ilkeler dışında taraf tuttuğumu her gördüğümde savunma zırhımdan soyunmak.

2010

Tarih boyunca egemen düzen kültür dediğini tekeline almış.

Günümüzde dünya edebiyatı bildiğimiz dünyayı yansıtmıyor. Çoğu ülkeden gelen seslere, renklere ulaşamıyoruz. Türkiye'de herhangi bir gazetenin kitap ekinde 'çok satanlar' listesine bakın. Buradakilerle birlikte Fransa, İngiltere ve ABD'de de çok satanların listesini görünce, kendimizi aldatmıyor muyuz dünyanın farkındayız diye? Batı ülkeleri dünyaya bizden de kapalı. Benmerkezci. Kendi ulusal 'çok satan' listelerine hapsolmuşlar.

Hele Amerikalılar! Özgür ticaret adına sermayelerini dünyaya dayattıkları halde, kültürleri sımsıkı kapalı. İngilizceye başka dillerden çevirdikleri eserlerin sayısı, Türkiye gibi başka ülkelerdeki çeviri sayısıyla karşılaştırıldığında, solda sıfır kalır.

Nerede Afrika, Asya, Güney Amerika? Ne okuyorlar? Ne düşünüyorlar? Doğu-Batı arası köprü olduğuna kendimizi kandırdığımız Türkiye'de, Doğu ülkelerinin edebiyatı bile gündemimizde değil.

Japonlar, Hintliler, Endonezyalılar, Çinliler... İran, Ermenistan, hatta dili Türkçe olan Azerbaycan gibi komşularımız ne yazıyor, ne okuyor bilmiyoruz. Merak etmiyoruz. Dünyalı olamamamızın eksikliğinin, mahallemizde yalnızlığımızın, bilincinde değiliz.

Batı egemenliğindeki düşünce dünyası da, 'hinterland' diye baktığı bu ülkelerin kültürlerine sırtını dönmüş. İş kendi kültürlerini satmaya gelince seferberlik halindeler. Reklamlarıyla pompaladıkları McDonald's-Coca-Cola yaşam kültürüyle, Guggenheim gibi müzelerin Dubai örneğinde olduğu gibi zincirleşerek ihracata dönüşmesiyle, sanayi devriminin öncülüğünü yapan Batı kapitalizmi, şimdi de kültür sanayisinde dünya tekeli olma yarışında.

Bir zamanlar aydınlanmanın ifadesi diye baktığımız kültür günümüzde sermayenin aracı oldu.

Yeni bir kültür mücadelesinin eşiğindeyiz. Ülkeler, daha doğrusu, dünyanın dört köşesine yayılmış çeşitli uygarlıkların kendilerine özgü kültürlerinin ifadesi, günümüzde nasıl korunarak geliştirilebilir? Toplumların kalkınmasının, zenginleşmesinin nasıl aracı olabilir? Resimden müziğe, el sanatlarından edebiyata, müzecilik anlayışından modaya, yeni bir dünya kültürü Batı'nın tekelinden nasıl özgürleşip yaygınlaşabilir?

Abu Dabi, Ortadoğu'da küresel bir şehir olma stratejisini, Guggenheim ve Louvre müzelerinin şube açacakları, 26 milyar dolarlık bir kültür köyü yaratma planı üzerine kurarken; Seul, kendini dünyanın tasarım başkenti ilan ederken; New York, Londra rekabeti artık sanayi gelirlerinin yanı sıra kültür/sanat ve yaratıcılık bağlamında da kıyaslanırken; UNESCO raporlarında, 'Yaratıcı Endüstri' ürünlerinin uluslararası ticaretteki pay diğer sektörleri aşıp 445 milyar doları bulurken, İstanbul ve Türkiye'nin başka şehirleri konunun dışında kalacak mı?

2010

TÜRK-İSLÂM SENTEZİ, BACH, METALLICA

Türkiye'de kimi sosyal bilimcilerin yıllardır ileri sürdüğü bir tez var: Başörtüsü, kadınlara özgürlüğün, bağımsızlığın yolunu açar. Saçını örten, baba-koca taassubundan, ev hapsinden kurtulur. Sokağa çıkar. Çalışır. Modern yaşamın nimetlerinden yararlanır.

12 Eylül'de Kuran'la Türkiye'yi turlayan Evren ve türbanı üniversiteyle tanıştıran Doğramacı'dan sonra AKP iktidarının öncülüğünde dinî simgeleriyle ön plana çıkan Müslüman ailelerin kızlarına baskısı arttı mı? Başörtüsü takmakla kızların özgürlüklerine kavuşacağı argümanı, ailelerinin yobaz olduğu, onları başka türlü sokağa salmayacağı varsayımına dayalı.

Elimizde bunu kanıtlayacak araştırma yok. Tek bildiğimiz gözlemlerimiz. O da Türkiye'de türbanlı kızların sayısının çarpıcı bir şekilde arttığı. Yeni bir modaya öncülük eden türbanlı kızlar albenili kıyafetleriyle sokakta, alışverişte günlük burjuva yaşantısının yeni bir parçası. Görüldükleri yerler kadar görülmedikleri yerler de dikkat çekici. Sokaklarda, parklarda, deniz kıyısında erkek arkadaşlarıyla el ele dolaşmaları, öpüşmeleri çağdaş diye sunulan bir yaşantının ifadesi.

Özellikle kimi yabancı güçlerin de görmek istedikleri, "Türkiye örnek İslâm ülkesi" fotoğrafını veren bu mozaik görün-

tü aldatıcı. Birkaç şehirde birkaç sokaktan ibaret. Son seçimlerde %50'ye yakın oy alan iktidar partisine kimilerinin 'merkez' demesi gibi aldatıcı. Karşımızda, bildiğimiz Cumhuriyetin yanı sıra oluşan, kamusal alanı yeniden tanımlayan 'Öteki Türkiye' var. İktidarın oy oranıyla verdiği merkez görüntü, topluma sunduğu yaşam anlayışıyla bağdaşmıyor. Bunu anlamanın en kolay yolu, türbanlı kızların kültürel davranışlarını gözlemlemek.

İKSV'nin düzenlediği, dünyanın sayılı kültür buluşmalarından birine sahne olan İstanbul Müzik Festivali, 39 yıldır sadece Türkiye değil, giderek başka ülkelerden de sanatseverlere kapılarını açıyor. Geçen yaz İstanbul Mithat Paşa Stadı'nda her gün 50.000'den çok gencin katıldığı müzik şöleninde Metallica çaldığında başörtülü kız görmediğimi fark ettim. Bu hafta Londra'dan Trevor Pinnock ve arkadaşlarının Purcell, Bach ve Handel'den parçalar çaldığı Aya İrini'de de başörtülü kimse yoktu. Yıllardır yok. Klasik müzik ve caz konserlerinde, artık İstanbul'da binası bile mühür altında operada, balede de yok.

12 Eylül'le birlikte iktidar kapıları Türk-İslâm sentezine açıldı. Sanatta istikamet bu motifleri işleyen yerellikle evrensele varmaksa bu yolculuk Batı'nın da kültürünü içselleştirmeden gerçekleşemez.

Türkiye'de İslâmi kesim yıllardır yanlı bir Japonya kartpostalı gösterir. Japonların Batı kökenli sanatı evrensel kültürlerinin parçası saydıklarını görmezden gelirler. Ankara'ya son yıllarda yerleşen devlet ricalinin örnek oldukları yaşam anlayışında evrensel kültürün göstermelik de olsa yeri yok. Bir açılış konserine bile gelmezler.

Dünya hızla kabuk değiştiriyor. Aileden ulus-devlete, demokrasiden kapitalizme, otomatik pilota bağlı düzen kriz halinde. Değişime direniş kendisini en çok dinlerin güvencesinde ifade ediyor. Türkiye'de yaşanan, Avrupa'nın çark edip aidiyetini yeniden milliyetçilik-Hıristiyanlık ikilisinde arama çabasıyla, Amerika'da yükselen değerin köktendincilere hitap eden 'Tea Partisi' olmasıyla, Hindistan'da BJP partisinde ifadesini bulan Hindu milliyetçiliğiyle, Endonezya'da Bali'nin geleneksel

danslarını bile pornografik bulan İslâmî hükümetin yasalarıyla örtüşüyor.

Akıntıya karşı kürek çekiyorlar. Küreselleşen dünyada hepimizi kucaklayacak evrensel değerlere siperlerinden tavır alarak yarına yerellikle direnenlerin aşırı tahammülsüzlükleri, tarihte geçici olduklarının öfkeli bilincinden kaynaklanıyor.

2011

KUALA LUMPUR'DA TAKSİDE

Geçenlerde Malezya ve Endonezya'da yazarlar toplantılarına katıldım. Bir kez daha farkına vardım, ülke isimleriyle o ülkelerde yaşayanların uyuşmazlığının. Olimpiyatlarda Malezya bayrağı adına 200 metre koşan atlet, televizyonda turizm reklamlarında güler yüzlü Endonezyalı... Hepsi, yıllar önce Fransız deyince gözümüzün önüne gelen bereli Fransız kadar, tarihin akışkanlığında geçici, yapay görüntüler. Üsküp'te arkadaşımın anneannesi, ömrü boyunca aynı sokakta, aynı evde yaşarken ülkesi sekiz kez isim değiştirdi.

Hastanelerde hastalıklara göre koğuşlar vardır. Ulus-devletler dünyayı hastane yaptı. Sınırları parsellemiş, asker dikmiş, mayınla döşemiş, bizleri ayrı ayrı koğuşlara yerleştirmişler. Hastane dışında hiç olmazsa insanların var olabileceği bir ortam var. Ulus-devletli dünyamızda, elimizde pasaport, bir koğuştan ötekine geçebiliyoruz ancak.

Otomobil, şampuan, prezervatif, meşrubat üreticileri gibi ulus-devlet de imaj peşinde. Bizlerden topladıkları vergilerle 'bizim' imajımızı pazarlasınlar diye reklam şirketlerine dünyanın parasını harcıyorlar. Türkiye'de dervişler dönüyor, Amerika'da Miki Fare hoş geldin diyor, Japonya'da geyşa çay ikram ediyor, Jamaika'da bikinili kız denizde gülümsüyor, Endonezya'da Balili kızlar dans ediyor... Standart sosise imaj yakıştır-

mak tamam da tarihî tesadüfler sonucu aynı köşeye sıkışmış, farklı insanlardan oluşan topluluğa imaj uydurmak?

Turist çekmek için uydurulan 'Miki Fareli ihracat imajları' ulus-devlet sınırlarından içeri girmiyor. İç tüketime yönelik 'bayraklı vatandaş' imajıysa, çoğu zaman, genelde politikacılar tarafından birbirlerini vatan hainliğiyle suçlamak, iktidarlarını sürdürmek için hayalî dış düşmana karşı gündeme getiriliyor. Yurtiçindeyse kazan kaynıyor. Sınıf farklılıkları artıyor. Zenginle yoksulun arası açılıyor. İç ve dış göçlerle etnik aitlikler keskinleşiyor.

Küreselleşen dünyamızın sorunlarıyla uğraşmak için küçük, kendi sorunlarıyla uğraşmak için yeteri kadar yerelleşemeyen ulus-devlet işlevsizliğinden meşruiyetini yitirdikçe, milliyetçilikle birlikte tarihimizin önceki dönemlerinde başat olan dinlerimiz gibi geleneksel aidiyetliklerimiz yeniden devreye giriyor. Tarihteki son çırpınışlarıyla hepimize ortak bir dünyanın oluşmasını engelliyorlar.

Kuala Lumpur'da taksideyim. Şoför soruyor:

"Nerelisin?"

"İstanbullu."

"Müslüman mısın?"

"Elhamdülillah."

Bana dönüyor. Gözleri ışıl ışıl. Neredeyse kucaklayacak. Para almıyor. Aynı şehirde başka bir taksi. "Müslüman mısın?" sorusuna bu sefer "Hayır" diyorum. Susuyor. Bir daha konuşmuyor. Bakışında hayal kırıklığından öte takımından taraftar, ordusundan nefer eksilmesinin ifadesi. Cakarta'dayım. Yazarlarla buluşacağız. Müslüman ve Hıristiyan yazarlar ayrı örgütler kurmuş. Bali Adası'ndaki Budist kökenli geleneksel danslarda motifler, ılımlı olduğu söylenen İslâm hükümetinin çıkardığı pornografi yasasıyla başka birçok şeyle birlikte yasaklanmış.

Milliyetçilik, dinler, dünya vatandaşlığına engel olmaktan çok, günümüzün belirsizliğinde bizi krizden krize, savaştan savaşa sürükleyen egemen düzende çoğumuzun sarıldığı can simidi gibi. Ne var ki, batan Titanik'e can simitleri yetmedi.

Mesele dünü korumak değil yarını görebilmek.

2011

BİLGİSAYARLA TESPİH ÇEKMEK

Soframızı cep telefonlarının, yemek sohbetimizi teknoloji dünyasının işgal etmesi uzun sürmedi. Geçen akşam, mezeler bitmeden internet yolculuğuna çoktan çıkmıştık. Sofra adabının günümüzde farklılaşmasından söz etmiyorum. Tersine, dünyamız zenginleşiyor. Gezginler denizleri, dağları aşar, kıtalar, kabileler, yeni diller, görülmemiş yaratıklar keşfederdi. Günümüzde, kültür mirasımız parmaklarımızın ucunda. Dünyamızı da aştık. Ayın karanlık yüzü gözümüzün önünde dizüstü ekranlarımızda. Lakin yeni kıtaların keşfiyle emperyalizm gittiği yerde insanları köleleştirdi. Bayrak diktiği toprakları parselledi. Sınırlar çizdi. Madeni, mahsulü özelleştirdi. Bizim olan, onun oldu.

Robert Darnton tarihçi. *Büyük Kedi Katliamı* kitabında Fransız Devrimi'nden yıllar önce, ücretleri ailelerini beslemeye yetmeyen matbaa işçilerinin patronlarına öfkelerini dile getirmeyi bile tahayyül edemediklerinden, onların ihtimamla baktıkları kedilerine saldırdıklarını anlatır. Devrime yol açan toplumsal dönüşümün psikolojik koşulları ancak Fransız ansiklopedisinin bilgiyi yaygınlaştırmasıyla oluşur.

Bizler de bugün, işçilerin kedilere saldırması aymazlığında, bilginin özelleştirilmek istendiği yeni totalitarizmlere gebe,

benzer dönemden geçiyoruz. Facebook gibi sırtımızdan para kazanan şirketleri, özel hayatımızla ilgili bilgilerle besleyerek var eden gönüllü kullarız.

Harvard Üniversitesi kütüphanelerinin de başında olan Darnton, bilginin monopolleşip metalaştırılmasına, Google'ın, istediği fiyatla satabileceği yazılı kültür mirasımızı özelleştirip tekeline almasına karşı tarihî bir mücadele vermekte. Gündemde, 15. yüzyılda Gutenberg'den bu yana basılan 100 milyon küsur kitabın elektronik ortama aktarılmak üzere Google tarafından taranıp sahiplenilmesi var. Oxford, Stanford, Harvard gibi dünyanın önde gelen üniversitelerinin kütüphanelerinin yardımıyla ilk başta bu işe koyulan şirket, Darnton'un "Dünyanın bilgisi dünyada herkese" şiarıyla başını çektiği kamuya açık dijital kütüphane (DPLA) projesiyle karşı karşıya. Avrupa'nın Europeana adlı benzer bir girişimi var. Google'a karşı bilimsel bağımsızlığını korumak endişesindeki Fransa da devlet bütçesinden ayırdığı fonla herkese açık dijital kütüphane geliştiriyor.

Özel teşebbüsün akademik yayın dünyasında egemenliği şimdiden üniversite kütüphanelerinin kitap alımına sekte vurmuş durumda. Fen bilimlerinden özellikle biyoloji, kimya alanında uzmanlara yönelik dergilerin kiminin yıllık abonman fiyatının on binlerce dolar olması kütüphanelerin sınırlı bütçelerini sarstığından eskisi gibi kitap alamaz oldular. İyi hocalar, onlar için olmazsa olmaz olan dergileri alamayan kurumlarda bulunamayacaklarından, kütüphanelerin yoksullaşmasıyla birlikte akademisyenlerini kaybeden üniversiteler de düşüşte.

Bizler, geçen yüzyılın çatışmalarının taraflaşmasında didişirken burnumuzun dibindeki çağımızın tehlikelerini görebilmemiz zaman alıyor. Meslekleri, geçimleri kitaba bağlı olmasına rağmen, megastar yazarlar, Nobel ödüllü akademisyenler geçmişin gündemini aşamıyor. Türkiye gibi ülkeler de 20. yüzyıl modernleşme modelleri saplantısında yollarını kaybetmeyi sürdürdükçe, ellerindeki bilgisayarlar tespih vazifesi görmekten öteye geçemeyecek.

2012

AYDIN OLMAK

Tarihimiz boyunca, okuma bilenler azdı. Okuma, hem de yazma bilmek, elit azınlığın tekelinde, ayrıcalık. Bu ayrıcalıklı kişiler, Doğu ve Batı toplumlarında üst tabakanın insanlarıydı. İtalyan Marksist Gramsci'nin, ezilenin kendi sınıfından entelektüeli olması düşüncesi, iyi niyetli bir arzu olarak kaldı. Tersine, proletaryayı, Marx ve Engels'ten başlayıp Lenin'den devamla burjuva kökenliler temsil etti.

Entelektüel/aydın deyince, tarihte uzun müddet toplumun en eğitimli ve kültürlü insanları olan din adamlarını saymıyoruz. Saymıyoruz, çünkü onların derdi, dünyanın adaletsizliğiyle uğraşmak yerine, tanrılarının gözüne girerek cennette yerlerini garantilemek. Dünyayı krize sokan vahşi kapitalizme karşı, dinlerin sesi çıkmadığı gibi, çıkarları, egemen düzenle işbirliği yapmak. Eski günlerine özenerek, kimi Müslüman ülkelerdeki gibi, teokratik rejimler kurmak.

Entelektüel kavramının, günümüzde kullanıldığı şekilde, belki ilk örneği, Fransa'da Emile Zola ve arkadaşlarının, antisemitizme karşı Dreyfus davasında, devlet ve kiliseye karşı özgürlükçü tavırları. Zamanla bu duruş, Sartre öncülüğünde, entelektüelin toplum vicdanını temsil etmesi gerekliliğine dönüştü. Chomsky, bu geleneğin kayda değer örneğiyken, tüketim toplumumuzun Zizek gibi pop aydınları da var.

Günümüzde, entelektüelin yeri, tarihsel işlevini tamamladığından, filin sırtında sivrisinek olmaktan öte değil. Zaten çoğu aydın, sınıfsal çıkar ve yaşam biçimlerini korurken, kaçınılmaz olarak ayyuka çıkan çifte standartlarıyla, bırakın ciddiye alınmayı, Türkçede "entel", İngilizcede "egg head" (yumurta kafalı) tabirlerinden de anlaşılabileceği gibi, alay konusu. Ayrıca, aydın olma konumu, toplumun diğer kesimlerine hakaret. Hakaret, çünkü herkes aydın olabilir. Eğitimli, kültürlü olmak, eskisi kadar ayrıcalıklı değil. Vicdan, hepimizin. Eskiden zanaatkâr statüsünde olan dişçi, mimar, tiyatrocu da, günümüzde aydın vasfını haiz olabilir. İbrahim Tatlıses'in "Oxford vardı da gitmedik mi" sözleri artık geçersiz. İnternet üzerinden Harvard, MIT gibi üniversitelerden eğitim almak herkes için mümkün. Toplum vicdanının sesi, "halk adına konuşan" bireyler değil, kitlelerin ta kendisi. İşte, Müslüman Kardeşler gibi iktidar heveslileri peyda olmadan, ilk günlerinde Tahrir Meydanı'ndan yükselen ses...

Aydın sözcülüğüne soyunanlardan hâlâ öncülük bekleyenlerimiz var. Aydınlar da, geleneksel rollerine, kendilerine paye veren, başkalarını dışlayarak tepeden bakan protestolarına, imza kampanyalarına dünden teşne. İlkesiz ve seçici vicdan sözcülüğünü, kariyerlerine alet edenler de var.

Bu bağlamda, aydının konumu, toplumun vicdanı olmaktan çok, sağ ve sol politikaların giderek ayırt edilmez olduğu günümüzde, egemen düzenin gündeminin muhalifi olmakla sınırlı. Kitlelerden kopuk, yenilgiye mahkûm eylemleriyle, kötümserlik ve edilgenliğe de neden olabilirken, toplumsal dönüşümün de yolunu tıkıyorlar.

Biri üniversiteden. Yükseköğrenim kurumları yıllardır 12 Eylül cuntasının YÖK bozgununda çürüyor. Kapıkulu konumundaki hocalar sessiz. Özgür ve özerk üniversite için gençlerle birlikte milyonları harekete geçirecek toplumsal seferberliğin bilinç ve cesaretinden yoksunlar. Bunun yerine, zaman zaman, Hyde Park Köşesi türü, bir gün buna, bir gün ona karşı kampanyalarla, kendilerini tüketiyorlar. Tüketmekle de kalmayıp, toplumda olmayan karşı gelme özgürlüğünün makyaj-

lı maskesini sunmaktalar. (İstisnalar yok mu? İşte Ragıp Zarakolu, Büşra Ersanlı. Onlar da, Türkiye'de siyasetle cemaat arası atıllaşan sözde hukukun esaretinde, ilkeli duruşlarından yararlanmak isteyenlerin rehini olma konumundalar.)

Diğer örnek, çeşitli siyasetler tarafından örtbas edilen, aydınların gündeminden yıllar önce düşen, ülkenin doğusunda gelir dağılımındaki uçurumu giderecek, feodal ilişkileri altüst edecek, kadınları nispeten özgürleştirecek, toprak reformu. Entelektüelin pabucu, tarihsel işlevi açısından zaten dama atılmıştı. Ne var ki, muhalefet görüntüsüne ihtiyacı olan egemen düzenle, hizmetindeki medyanın entelektüellere ihtiyacı var.

2012

CAHİL OLMAK

'Cahil' diyerek başkalarına hakaret edenler... Cehaletle mücadeleyi ulusal misyon edinenler... Cahil, o kelimeyi başkaları için kullanan, cehaletinin farkında olmayan 'bilir kişi'.

'Geri kalmışlığın', 'gericiliğin' cehaletten kaynaklandığına inanç, modern insanın mantrası. Cennet kapısını aralayan ibadet inanana neyse, okuyup 'bir yerlere varmak' da, modern insanın bu dünyada kurtuluşu. Demokrasiyi bile okur yazarlıkla özdeştirenler var.

Ülke kötü yolda mı? Biri "Ah cehalet" der, koro kafalar aşağı yukarı sallanır. Faşizmin, dünyanın en eğitilmiş toplumlarında doğup palazlandığını hatırlatmakta yarar var mı? İşte oylarıyla Hitler'in nasyonal sosyalistlerini iktidara getirenler. Almanya, belki de tarihimizin tanıdığı en kültürlü toplumdu. Ya da başka bir açıdan Sovyetler Birliği. Rejimin bizatihi önayak olduğu eğitim seferberliği, bu ülkede totalitarizme karşı demokratik muhalefeti hiçbir zaman oluşturmadı. Tersine kitleler, milyonlarca köylünün devrim uğruna katledilmesi gerektiği bilinciyle şartlandırıldı. Sistem, ABD'yle silahlanma yarışında yenik düşünce çöktü.

Geri kaldığı söylenen ülkelerde, işsizlikle sefaletin nedenlerini cehaletle açıklayanların başında, mesleki eğitim seferberliği programlarını teşvik eden Dünya Bankası gibi kuruluşlar var. Koro kafalar gene sorgusuz, sualsiz, koşulsuz, evet modunda.

Kapitalizmin, en verimli konumunda bile, yüzde 5 civarında işsizliği gerektirdiğini hatırlatmamak işlerine geliyor. Hele kriz çıkınca? İşte Avrupa'nın en eğitilmiş toplumlarından İspanya. Gençlerde işsizlik oranı yüzde 50.

Egemen düzenin toplumu cehaletten kurtarmasının amacı ideoloji ve amaçlarına hizmet etmesi. Rejimin değerlerinin toplum nezdinde eğitim adına içselleştirilmesi. Örneğin Türkiye'de, 'Eğitim' değil de, 'Milli Eğitim Bakanlığı' olması, devletin bu gizil amacının ifadesi.

Cehaletin giderilmesinden kastedilen, düzenin çıkarlarına hizmet edecek bilgi aktarımı. Modern toplumlarda okur-yazarlık egemenlerin iyi niyeti, ezilenlerin "Eğitim isteriz!" eylemlerinden değil, sanayi devriminin okumuş iş gücüne gereksiniminden. Keza 20. yüzyılda yaygınlaşan kadınların eğitimi. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında erkekler cephedeyken, kadın iş gücüne ihtiyaçtı sonunda onlara eğitim kapılarını açan. Günümüzde yaygın olarak kullanılan zeka testleri, aynı gereksinimin sonucu. Zeka tanımı ve ifadesinin içeriği, kültürden kültüre değişiyor. Testlerden birini Osmanlı padişahları, Vatikan papaları ya da Rönesans aydınlarına vermek mümkün olsaydı, hepsi 'geri zekalı' çıkardı.

Çinçede cahil sözcüğünün ideogramı, bilgisi olmayan kişi. Bilge kişinin simgesinde, bilgi işaretinin yanında, bir de güneş var. Başkalarına cahil deme küstahlığını kendisinde gören 21. yüzyılın bilgili insanı, her şeyin fiyatını bilip hiçbir şeyin değerini bilmeyen biri. Yoksa, suların azaldığı, havanın pislendiği, doğanın yok edilip, çalışmak isteyenin işsizliğe mahkûm edildiği, protestolarının devletin askerî ve polisiyle bastırıldığı dünyamızın halini başka türlü açıklamak mümkün değil.

Köylüye seçimde kime oy vereceğini soran anketör şu cevabı alır: "Cahilim beyim. Benden daha iyi bilirsin." Suskunluğu, başına neler gelebileceği korkusundan olmasın?

Türkiye'de devlet öğrencilere ücretsiz tablet dağıtacakmış. Cehalet, o tablette verilecek bilgiye güvenmek. Cehalet, devlete, dine ters düşme korkusunda, kendin olamamak.

2012

TÜRK USULÜ SANSÜR

Yer, Moskova. Stalin, Bolşoy balesinde. Ayakta alkış. 'Dur5 diyene kadar kesilmez. Kesilmez çünkü herkes, 'Alkışı kesersem yanımdaki ihbar eder' korkusunda. 'Tek Adam'ların gerçekten kopuş süreci böyle başlar. İnanır vazgeçilmezliğine. 'Astığım astık, kestiğim kestik' gücünü emrindeki polisten çok halkının içselleştirdiği dalkavukluktan, korkudan alır.

Totaliter sistemlerden örnekler, aitlik bağımlılıklarımızın uç noktası. Demokratik görüntülü rejimlerde sindirilmemiz de devlete uyum sağlama, iktidara yaranma temayüllerimizin teşviki üzerine kuruludur.

Kendimizi aşağılayıcı eğilimlerimizi, muhalefet liderleri, 'devrimci' hareketlerin önderleri önünde de sergileriz. Türkiye'ye yurtdışından yayın yapan televizyon programı. Ekranda örgüt lideri. Yanında tanınmış 'aydın'. Lider konuştukça konuştu. Aydın, varlığını belli etmek istercesine öksürdü. Lider sustu. Aydın: "Söyleyecek sözüm yok Sayın Başkanım, soluklanmanızı istedim."

Krallık, diktatörlük, demokrasi, rejimin adı ne olursa olsun, liderleri gittikleri yerlerde 'hazır ol'da bekleyen asker, bando, mızıka, marş ve türümüzün son köleleri çocukların ellerine tutuşturulmuş çiçeklerle karşılanır. En demokrat geçineni bi-

le, "Yeter bu tantana" demez; gücün, gösterişin araçlarına sarılır, sığınır.

Mezopotamya krallarının halk nezdinde özdeşleştirildikleri aslan simgelerinden bu yana pek bir şey değişmedi. Egemen güçlerin bayrak, amblem, heykel, fotoğraf vs. gibi çeşitli simgelerine ulvi çağrışımlarla şartlandırılmamız, sistemin geleneksel sindirme mekanizmalarının temel unsurlarından.

Uzun lafın kısası, egemenlerin ellerinde tarih boyunca işlerine yaramış unsurlar çok. Hele, toplum mühendisliğinin iktidarların elkitabına dönüştüğü günümüzde, güçlerini daim tutmak için hayvan terbiye edercesine şiddete, işkenceye başvurmalarına, çeşitli bireysel komplekslerini gidermekten öte ihtiyaçları yok. Üstelik, bir noktadan sonra, korku ve sansür toplumlarının son kurbanları kendileri de olabiliyor.

Ve Türkiye... Dalkavuk kapıkullarının rejim adına kaş yaparken göz çıkarmalarına ilişkin bir haber:

"Olimpiyatların kapanış töreninde John Lennon'ın 'Imagine' şarkısı çalınırken sözlerini canlı yayında çeviren spiker ilginç bir sansür örneğine imza attı. TRT spikeri, şarkıyı, 'Hayal edin ki hiç sınır olmasın, öldürmek veya ölmek olmasın, hayal edin insanlar hayatını barış içinde yaşasın' diye çevirdi ve çok önemli bir bölümü atladı. Şarkının 'No religion too' (Dinler de olmasın) kısmı spiker tarafından makaslandı." Rejimden ses yok.

Demokratik ilkelere bağlı olduklarını iddia eden ülkelerde, devlet temsilcileri bu sansürün fevri olduğunu derhal kamuoyuna ilan eder, özür diler, ilgili kişi ve onu işe alanlar için soruşturma başlatılırdı. Türkiye'de tersi oluyor. Rejim, sessiz kalarak sansürü sahipleniyor. Vatandaşlarla da alay edercesine Türkiye'yi dünya kamuoyu nezdinde küçük düşürerek gülünç durumda bırakan bu tür sansürün kabullenilmesi, sessiz kalındığı sürece, devlet ve hükümetin en üst makamlarına hakaret niteliğinde. Devlet televizyonu TRT'nin en temel laiklik ilkelerini çiğnemesine duyarsızlık kaygı verici.

2012

OTOMOBİLLERE VEDA

Nobel ödülü kazanmanın, yazarın eserlerinin zaman testini geçeceği anlamına gelmediği, yukarıdaki başlığı koyduktan sonra aklımdan geçti. Hemingway, *Silahlara Veda* romanında Birinci Dünya Savaşı'nın son anlarını anlatmıştı. Eseri unutulsa da başlığı günümüzde özlem olarak duruyor.

Brighton-Londra asfaltında sabah sekizde binlerce otomobil arasında biz de dura kalka, santim santim ilerliyoruz. Aynı manzara aynı saatlerde dünyanın her şehrinde. Milyonlarca otomobil içinde milyonlarca insan.

Otomobil kullanmakla savaşlar arasında bağlantı olabilir mi? Sen Ortadoğu'da petrol peşinde Anglo-Amerikan emperyalizminin savaşlarını, katliamlarını dilinden düşürme, sonra da her gün otomobillerinde milyonlarca varil tüket. Petrolü kıymet-i harbiyeye bindir.

Arthur Miller'la İstanbul'da altıncı katta otel odasındayız. Pencereden dışarı baktı, arabalara söylenmeye başladı: "Otomobil! Otomobil! Otomobil! Başımızın belası." Belki aklından Amerikan rüyasının kofluğunu gösteren 'Satıcı'nın Ölümü' adlı oyununda otomobil egzozuna bağladığı hortumla intihar eden Willy Loman geçiyordu. Bilemiyorum.

Frankenstein'ın yarattığı canavar gibi, otomobil türümüzün

baş belası. İlk çıktığında yasaklanmasını istediklerinden gerici diye aşağılanan İsviçrelilere hak vermemek mümkün değil. Her şeyden önce bir silah. Herhangi bir yılda otomobil kazalarından ölenler, savaşlardan çok. Çevre kirliliği, küresel ısınma cabası. Ya günlük yaşantımızda insanları çığırından çıkaran etkisi? New York'ta, Los Angeles'ta park yeri kavgasında birbirimizi öldürüyoruz. "Yok soldan gidecektin, yok sağdan" kavgasında, çocuklarının 'keşke beni doğurmasaydınız' dediği hafta sonu gezintilerinde nice çift, boşanmadan önce bir de psikoterapi sanayisinin kurbanı. Yolda gergin saatler, sinir krizleri geçirenlerden, sabah işe geldikten, akşam eve vardıktan sonra ne hayır beklenir? Bunlar arz-talep tanrısına tapan iktisatçıların hesaplamaktan aciz olduğu, otomobilin toplumsal ve psikolojik maliyeti.

Siyasal maliyeti de ibret verici! Toplumu edilgen mi kılmak istiyorsunuz? Halkı otomobillendirin.

Hitler iktidarını her şeyden önce duble yollarla halk otomobili Volkswagen üzerine kurdu. Tüketim düşlerinin uyutulmuşluğunda orta sınıfa yutup yalamak kaldı liderlerinin demagojisini. Henry Ford'un da masasında Hitler'in büstünü bulundurduğunu unutmayalım. Tabii günümüzün plütokrasi, oligarşi vs. ama asla demokrasi olmayan rejimlerinde kredilerle pompalanan otomobil satışlarını da.

"Sen ne diyorsun? Silahlara veda olmadı. Otomobillere de olmayacak. İnsanları yasaklamakla eşdeğer" diyen bir dostumun sözleri (babası bankalarda kâğıt para sayan makinelerin mucidi), türümüzün, iki yüz yıllık ömrü bile olmayan bu aletin ne denli müptelası olduğunun ifadesi.

Önce bir tespit: Dünyada hiçbir şehir, çekirge istilasını andıran otomobil saldırısına karşı daha çok yol, üst-altgeçit, köprü yaparak trafik sorununu çözmedi. Tersine, kısa vadede daha çok kişiyi otomobil almaya özendirerek kapitalizmin benden sonra tufan anlayışında, sorunu geleceğin kördüğümlerine havale etti. Otomobillerin şehir merkezlerinden atılması, uygarlığımızda yeni çalışma ve yaşam koşullarının oluşması, yürüyen kaldırımlar, merdivenler gibi farklı ulaşım yöntem ve araçlarının geliştirilmesi kaçınılmaz.

Ve Türkiye... Otomobil şımarıklığında, sürücü saldırganlığında, bisiklete bile binmekten aciz hantallaşmış insanlar topluluğu. İstanbul'da Boğaz'ın ulaşıma açık sularına sırtlarını çeviren iktidarların at, eşek yerine otomobillerine nazar boncuğu takıp kontağı çevirmeden 'Bismillah' dedikleri devirde.

Not: Türkiye'de barış sürecinin esenliği, Ergenekon'da adaletsizliğin son bulmasına da bağımlı.

2013

KÜRESEL GEZİ GENÇLİĞİ

Egemen düzen, hareketin bir yerde bittiğini zannediyor, dünyanın başka bir yerinden sesleri duyuluyor. New York, Madrid, Tunus, Kahire, Londra, Atina, Stockholm, İstanbul, Sao Paolo... Nice ülkenin sayısız şehirlerinde. Durup, soluklanıp, yeniden doğarak. Sırada Asya, Afrika. Her birinde tetikleyici olay farklı, Hepsinde, siyasi partilerin, dinî örgütlerin, onların sözcüsü medya ve akademisyenlerin yolundan çıkarmaya yeltendikleri çekirdek hareket aynı-düzenin kalıplaşmış, meşruiyetini yitiren, kurum ve değerlerinden özgürleşmek.

Bir yüzyılı geçmeden, günümüze, Roma'nın son günlerine bakıldığı gibi bakılacak. İnancım o ki, hareket, Ortaçağ karanlığıyla bastırılmak istense de ardından yeni bir Aydınlanma doğacak.

Bu, bir gençlik hareketi değil. Gençlerin başını çektiği, dünyamızda uğranmadık yer bırakmayacak demokrasi kervanı. Brezilya'da, 'Burası Türkiye' denilen; Türkiye'de, Brezilya bayraklarının dalgalandığı dünya vatandaşlığının yolu.

Devletler şaşkın. Şiddet kullanıyorlar. Hareketin temelinde, provokasyonlara rağmen, barış ve sevgi olduğunu anlayamama aymazlığındalar. Sesleri susturduklarını, gönülleri susturacaklarını sanıyorlar.

Kabuk değiştirmekte olan dünyamızda, dinlerimiz adına konuşanların, meclislerde oy kullanan temsilcilerimizin, denetlemediği, denetleyemediği küresel kapitalizm, benden sonra tufan dercesine, vahşet ve umursamazlığının çıkmaz sokağında. Gün karşı gelmenin değil, ortak sorunlarımıza ortak çözümler bulmanın, kimse kimseyi yenmeden, burnunu sürtmeden, gezegenimizde hep birlikte özgürce yaşam arayışının günü.

Gençlerin eskisi gibi güdülebilecekleri sanrısında günümüz kimi iktidarları, kendilerini, Almanya'da 'Hitler Gençliği', Sovyetler'de 'Genç Öncüler', Çin'de 'Kızıl Muhafızlar'a ideolojilerini empoze edenlere, benzetiyor olmalılar.

Hareketi, tarihimizden alışılagelmiş gençlik eylemleri sananlar, çokbilmişliklerinin yanılgısında.

Gençlerin birbirleriyle tanıştıkları, din ve bayrak bagajlarını gündem dışı bıraktıkları, küresel bir İpek Yolu kurulmakta internet üzerinden. Düzenin oyunlarına katılmayarak onu gayri meşrulaştırırken apolitik denilen bu kuşak, artık kişiliğini yitirmeden, dünyayı sahiplenme sorumluluğunda.

Kimilerin benzettikleri, benim de mensubu olduğum '68 kuşağına benzemiyorlar. Bizler, ABD imparatorluğunun kapitalizmiyle, Sovyet-Çin sultasında sosyalizmin yarım asır süren Soğuk Savaşı'nda, bulunduğumuz ülkeye göre düzene başkaldırmakla ya da bir yana çekilip, 'Çiçek Çocukları' olmakla yetinmiştik. Türkiye ve Amerika'nın arka bahçesi diye tabir edilen kimi Güney Amerika ülkelerinde, Soğuk Savaş'a silahlı mücadeleyle alet edilen, dağa çıkan, gerillalığa soyunan gençlik istisnaydı. Bizler, beyaz güvercinli simgelerimize rağmen, barış yanlısı değil savaş karşıtıydık.

Küresel Gezi Gençliği, önceden gelen tüm kuşaklardan farklı. Avcı-toplayıcı, tarım ve sanayi toplumlarının tersine, türümüzün tarihinde ilk kez yaşlılar gençlerden öğreniyor. Gençlere gösterilen var olma seçenekleri yeteneklerine, ideallerine ters. 'Büyünce ne olacaksın?' sorusu tarihte kaldı. Yarının ihtiyaçlarını bile öngöremeyen, sıradanlaşan kalıplaşmış mesleklerin değil, sürekli değişen, esnek düşünme biçimlerinin gerektiği, aklın duygu ve vicdanla yoğrulmasının gündemde oldu-

ğu bir dünyada yaşıyoruz. Türümüz tarihinde ilk kez, okumuş olanlar, üniversite bitirenler, eski ölçülerimize göre gelişmiş denilen Batı ülkelerinde %50'ye varan oranlarda işsiz.

Yüz yıl önce devletler, askerliği reddeden, ölmek, öldürmek istemeyen gençlerini, vatan haini diye kurşuna diziyordu. Bugün, türümüzün tarihinde ilk kez vicdani ret bir hak. Gençler savaşmak istemiyor. Ordular, paralı askerler, insansız silahlar, siber savaşlara yatırım yapıyor. Che Guevara gibi silahlı devrim kahramanları burjuvazinin pop kültürünün simgeleri. Gençler kahraman olmak istemiyor. Tepeden inmeci hiyerarşik örgütlerde değil, yatay, isimsiz hareketlerde yer alıyor. Marş değil şarkı söylüyorlar. Silah yerine mizah kullanıyorlar. Ataerkil, muhafazakâr toplumlarda bile kadın erkek birlikteler. Bunlar da türümüzün tarihinde ilk defa. Eski olan, egemen düzenin gençlikten kopukluğu.

Sosyolog arıyor, anketler yaptırıyorlarmış, ne olduğunu anlayıp toplum mühendisliğiyle, olmadı devlet şiddetiyle tarihi durdurabilmek için.

2013

BİKİNİ BOMBALARI

'Bomba gibi kadın!'
'Bomba gibi göğüsler!'
'Sarışın bomba!'
Ve,
Bomba gibi göğüslere giydirilen bikiniler.
Kimi erkeklerin erkekliklerini dürten,
Kimi kadınları hoşlandıran, sözlerle çağırışımlar.
Kelimelerimiz, kurşun gibi silahın ağzından çıkan.
Kelimelerimiz, düzenin değerlerine bizi koşullandıran.
Kelimelerimiz, kadınlara arzunun savaş simgesi.
Kelimelerimizle bizler, militarizmin bilinçsiz, gönüllü reklamcıları.

* * *

Pasifik Okyanusu'nun kuzeydoğusunda mercan adaları. Büyüğünün adı Bikini. Adanın yerli halkı, Bikinililer, burada yaşayamıyorlar. ABD hükümeti topluca taşınmaları için tazminat ödemiş. Nedeni Strontium 90.

1946-1958 arası ABD, Bikini Adaları'nda 67 kez nükleer deneme yaptı. Papazların takdisiyle atom ve hidrojen bombaları patlattı. En son 1954'te Bikini'de, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombalardan bin kat daha güçlü, hidrojen bombasını de-

nedi. Avustralya, Japonya, ABD, kısmen Avrupa'da yaşayanlar, yedikleri sebze ve meyveye, içtikleri süte kadar zehir katan Strontium 90 adlı radyoaktif çökeltiden etkilendi. Kaç kişinin bu nedenle kanser olduğu, öldüğü bilinmiyor.

* * *

Jacques Heim, Parisli moda tasarımcısı. İlk mayosunun adı, 1940'lı yıllarda doğanın en küçük parçacığına referansla 'Atom.' İmaj değişikliği gerekince, bombaların patlatıldığı mercan adalarından ilhamla, 'Bikini.' Ardından, Cannes Film Festivali'nde göğüsleri bikinisinden fırlarcasına duran Brigitte Bardot'nun 'bomba gibi kadın' olarak pazarlanması. 'Sarışın bomba' Marilyn Monroe. Erkeklerin fetişizminde, kadınların, dikkat çekme edilgenliğinde, 'bomba gibi göğüsler.'

* * *

Plaj mevsimini yaşadığımız bu günlerde, göğüslerin cezbesini azaltmak için yazmadım bu yazıyı.

Falanca savaşın bilmem ne gününü kutlama, anma müptelası bizler, kadın göğüslerine bomba diyebilmenin kayıtsızlığında, geçen günün tarihini, 6 Ağustos'ta Hiroşima, ardından Nagazaki'de atom bombası katliamlarını unutmanın, aymazlığındayız. Dinler ve ideolojilerimizle sürekli taraflaşırken nükleer bombalarla dünyanın her an sonunu getirebileceğimizi kaale almıyoruz. Hıristiyan ve Yahudi devletlerinden sonra, Hindu ve Müslümanların, "Bizim de atom bombamız var!" diyebilmesine karşı sesimizin çıkmaması, topluca mustarip olduğumuz patolojinin göstergesi.

* * *

Columbia Üniversitesi'nin himayesinde her yıl ABD'nin en iyi gazetecilerine verilen 1945 Pulitzer Ödülü'nü, atom bombasının Nagazaki'ye atılmasını anlatan yazısıyla, William Laurence almış. Ödüllü yazısından birkaç cümle: "Bir güzellik örneğinin karşısındayım. Tarihin tartışmasız en akıl gerektiren tasarımının arkasında milyonlarca saatlik insan gücü var."

Nagazaki katliamı öncesi son hazırlığı şöyle anlatıyor: "Atom bombasının nasıl atılacağının açıklaması, papazın duyarlı duasıyla bitti. Oradan hep birlikte bomba ekiplerinin uçuştan önce yaptıkları geleneksel kahvaltıya gittik."

Savaşlara karşı çıkarken bile, bizler aynı bakışın gönüllü tutsaklarıyız. 'Açlığa, yoksulluğa savaş' derken, Gandhi için 'barış savaşçısı' tabirini kullanırken seçtiğimiz kelimelerle savaş kültürümüzü pekiştirmiyor muyuz? 'Terörizme karşı savaş' nasıl mümkün olabilir ki, savaşın kendisi terörizmken?

Ve yazımın başına dönersek, memeleri militarist bakışımızdan soymamızda sona kalan dil Türkçe olabilir mi?

2013

ŞEHRİN SONU GELDİ Mİ?

Avcıydık. Toplayıcıydık. Hareket halindeydik. 10,000 yıl önce tarımı keşfettik. Yerleşik düzene geçtik. Duvarlar ördük. İçimize kapandık. Yediğimiz, içtiğimiz ayağımıza geldi. Zamanla doğadan koptuk.

İki yüz yıl öncesine kadar, ABD dahil, birçok ülkede toplam nüfusun %80 kadarı, kırsal bölgelerde, köylerde, kasabalarda oturuyordu. Sanayi devrimi türümüzün yaşam biçiminde, ilişkilerimizde devrim yarattı. Şehirlerdeki fabrikalara göç başladı. Artık dünya nüfusunun çoğunluğu şehirlerde oturuyor. Bugün Mexico City, Mumbai gibi tek bir şehirde yaşayan insan sayısı, 80.000 yıl önce Afrika'dan yola koyulan türümüzün toplam sayısından kat kat fazla.

Türümüzün ruh sağlığı açısından şehirden tehlikeli bir yer yok. Bu patolojik yaşam koşulları sayesinde var olan ilaç sanayisinin vücudumuzu ve duygularımızı denetleyen kimyasal haplarıyla, evlerimizde saatlerce önünde mıhlanıp kaldığımız, beyin dalgalarımızı uyuşturan televizyonlar olmasa bir arada yaşayabilmemiz mümkün olmazdı. Otomobillerimize park yeri bulabilmek için birbirimizi öldürmeye kadar varabilen saldırganlığımız bu vahşi ortamın ifadesi.

Kırsal kesime göre, şehirlerde yaşayanlarda depresyon, inti-

har, cinayet, ırza geçme ve hırsızlığın, yağan yağmur ya da kar miktarı gibi günlük hayatımızda sıradanlaşmış istatistiklerden farkı yok. Bu ürkütücü halimize medyada yer verilmesi duyarlılığımızdan değil, sansasyonel haber satışı pazarından. İşin absürd tarafıysa, bu dehşetengiz yaşamımıza sahne olan şehrin, uzmanından politikacısına kadar adımıza planlanıyor olması.

Patoloji norm olunca farkına varılmıyor. Aymazlığımız büyük ölçüde (biz bu dünyadan gelip geçerken) şehirlere kalıcıymış gibi bakmamızdan kaynaklanıyor. Oysa, 20. yüzyılın başında şairlerimiz bile fabrikaları, makineleri överken, bugün bu hilkat garibesi binaları yıkar olduk. Artık sanayinin insanı robotlaştırdığının, işçi sınıfını yabancılaşmaya mahkûm ettiğinin, çevreye zehir saçtığnın, doğal kaynakları tüketip katlettiğinin bilincindeyiz.

Buna rağmen günümüzde şehirlere damgalarını vurmak isteyenler zannediyor ki, tarih boyu yaptıklarıyla yad edilecekler. Oysa dünyamızı betonlaştıranlar, bizleri pencereleri bile açılamayan yüksek binalara mahkûm kılanlar, sağlığımıza, çevreye zararlı otomobil kullanımını tüp geçitlerle, köprülerle teşvik edenler, rantın geleceğimize belirlemesine hizmet edenler... İleride adlarını telaffuz etmeye tenezzül edersek, gafletleri için olacak.

Sosyal bilimciler de şehirleri incelerken, insan ve çevrenin sürekli değiştiği, dinamik, akışkan bir süreci görmek yerine gözlemlerini kalıplar içinde donduruyor. Oysa, her şey ve herkes gibi şehirler de, çoğu önceden planlanamayan, değişimlere tâbi. Hele kimlerin nerelerde yaşadığı. Anadolu'ya traktör, Almanya'ya göçmen işçi giderken, bunun şehirlerin nüfus, mimari, kültürel ve ekonomik yapısına etkisini kestiren kimse oldu mu? İşte Türkiye'de gecekondu, Avrupa'da göçmen gettoları ve onların şehirlerde ulaşımdan politikaya, yemekten müziğe yansıttıkları sürekli değişim. İşte, kapitalist pazarın bu döneminde topu atan bakkal ve dükkânlar yerine süpermarket ve AVM'ler. Onların da ömrü sınırlı. AVM'ler miadını doldurduktan sonra ne için kullanılacak? Fabrikalar gibi yıkılacak mı? Ya okullar ve hastaneler? Sağlık adına, her çeşit mikrop ve hasta-

lığı tek bir mekânda toplayan binaların, hepimizin aynı saatte, aynı yaşta, aynı hızda öğreneceğimiz üzerine kışla mimarisini kurmuş bir eğitim sistemi daha ne kadar sürebilir?

Geleceğin şehir mimarisi, eskinin yık-yap yaklaşımını tekrarlamak yerine esnek olmaya, ilerisi için aklımızdan bugün geçmeyen çok amaçlı kullanımlara açık olmalı. İç mekânlarda duvarlar, odalar, merdivenler, tavanlar yer ve şekil değiştirebilmeli. Değişen ihtiyaç ve kullanım amaçlarına göre lego gibi biçimden biçime geçebilmeli.

Bugün yapılan gelecek adına şehirlerin mezarını kazmak. Böyle giderse, bir zamanlar dünyanın otomobil başkenti Detroit'te olduğu gibi yaşanmaz kıldığımız şehirleri terk edeceğiz. Küresel ekonomi, teknoloji, iletişim ve yaşama verilen değerin bilinç ve ahlâkıyla, robotlar ve üçboyutlu fotokopi imalatının yaygınlaşmasıyla, BİT para örneğinde olduğu gibi devletlerin merkez bankası hegemonyası da kalktığında istediğimiz yerde yaşayıp, istediğimiz yerde yaratacağız.

2013

FUTBOLU SEVER MİSİN?

Akşam yemeğine çağrılmıştım. Doğum günü partisiymiş. Ev sahibesi Sicilya'da sutopu takımı antrenörü. İtalya şampiyonları. Geçen yaz İstanbul'a gelmişler.

Yeniliyor, içiliyor. Oturma odasında televizyon sürekli açık. Ekranda Juventus-Udinese maçı. Kulaklarımız konuşmalarımızda, gözlerimiz ekranda.

"Futbolu sever misin?" diye sordu yanımda oturan uzun boylu İsveç asıllı kadın. Tenis, basket, kayak... birçok spor onda var. "Hayır" cevabımdan irkildi. "Evet" desem sorun olmayacak, "Çocukları severim", "Tanrı'ya inanırım", "Irkçılığa karşıyım" gibi sözlerin sıradanlığının akışkanlığında, başka konulara geçilecekti. Uzaylı, cüzamlı olmadığımı kanıtlarcasına, üniversitede futbol bursuyla okuduğumu söyledikten sonra tek tek sıraladım düşüncelerimi.

Dünyamızın en popüler oyunu futbol gibi rekabete dayalı spor dallarında bahsi müşterek olduğundan, maçın sonucunu belirleyen şikeyle cürmün kaçınılmazlığı ortada. Son skandal İngiltere'de patladı. Aldatılıp aptal yerine konuyoruz. İşin içine profesyonellikleriyle övünerek, başka takımlara en yüksek paraya satılık olmalarının da girmesiyle, bir tür ruhi aidiyetliğin ifadesi 'renk aşkı' yerine, oyuncuların piyasa fiyatı saikiyle per-

formans sergilemeleri... Birer marka gibi pazarlanmaları... Yukarıda yazdıklarım buzulun su üstünde seçilebilen kısmı.

Savaş geçici. Ülkeleri, insanları taraflaştırıp düşmanlaştıran futbol, gündelik hayatımızda. Sürekli milliyetçi duygularımızı tetikliyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana 50 küsur yıl geçti. Ne zaman İngiltere ve Almanya takımları karşılaşsa, özellikle İngiliz basınının spor sayfalarında 'Blitzkrieg' gibi savaş günlerinin terminolojisini kullanıyorlar. El Salvador ile Honduras futbol nedeniyle savaşa bile gitmişlerdi.

Barıştan yana olduklarını iddia edenler, iş futbola gelince, üniforma, bayrak, slogan aitliğinde taraflaşıyor. Top hangi kaleye girecek heyecanında taraflaşmamızın en ilkel hallerinden futbol, başka taraflaşmalarımızın da tetikçisi. Dört-beş yaşlarında çocuklara, taraf olmalarını mecbur hissettirerek, hangi takımı tuttuklarını sorup aslan diye sırtlarını sıvazlamak (kız çocuklarına aynı soruyu sormamak), onları cinsel ayrımcılığa ufak yaştan şartlandırmak değil mi? Takım tutan, maça giden kadını 'bizden' diye sahiplenen erkekler, 'bizden biri olmayan' kadınların aşağılanmasını meşrulaştırmıyor mu?

Kapitalizmin olmazsa olmazı, rekabet anlayışıyla beslenen çağdaş toplumsal bilincimiz (en büyük, en hızlı, en zengin, en güçlü, en güzel, en çalışkan vs.) birilerini yüceltirken çoğunluğun ezilmesine dayalı değil mi?

İnsanların işbirliğiyle, ortakça paylaşılan hedeflere teşviki yerine, kıran kırana rekabet yoluyla sonuca hızla varılmasının istenmesi, bu yolda başkalarının yaptıklarının sabote edilmesi, haksız rekabet yaratılması, hukukun insandan çok sermayeyi koruması ahlâkımız için ne kadar sağlıklı?

"Spor sağlıklıdır" kamuflajında rekabeti pekiştiren, yeni nesilleri genç yaştan taraflaşmaya koşullandıran oyunlar yerine, ileride, ekiplerin ortak hedefler çerçevesinde, kadın-erkek ayrımı gerektirmeyecek yeni spor türlerinin geliştirilip yaygınlaşacağından şüphem yok. Esas olan insanın kendisiyle rekabeti. Yeter ki, başkalarıyla rekabeti teşvik eden kültürümüzden arınalım.

İlk günlerinde, Atina'da, Sparta'da savaşlara cengâver yetiş-

tirmek amacı taşıyan; 19. yüzyılda yeniden canlandırıldığında ırkçı sosyal-Darwinci felsefeden yola çıkan 'Olimpiyatlar'! Bir buçuk milyara yakın nüfusuna rağmen Hindistan'ın kazandığı madalya sayısı, kültüründen kaynaklanan nedenlerden, yok denilecek kadar az. Sorun, kültürümüzü, saldırganlığı, taraflaşmayı tetikleyen oyunlardan arındırmamızda.

Ancak çocukluğumdan kalma bir duygumu da paylaşmak isterim. Galatasaray ve milli takım kalecisi Turgay'ın plonjonlarından tattığım keyif, ilk aşkım gibi aklımda. Tıpkı "Futbol olmasaydı ülkemi yönetemezdim" diyen Portekiz' in faşist diktatörü Salazar ve Gezi'de futbol taraftarları da birleşince paniğe kapılıp şiddet kullanan devletin aklımda olması gibi...

2013

III.

Sanat

LEONARDO'NUN GÜVERCİNLERİ

Gece yarısı çoktan geçmiş, sabaha doğru 'ilerleyen' saatlerin yalnızlığında arkadaşım bana Milano'yu gezdiriyor.

Ortaçağ Avrupası'nda kentlerin giriş kapıları geceleyin kilitlendiği gibi, şehirlilere de karanlık basınca sokağa çıkma yasağı uygulanırmış. Bu totaliter geçmişin mirası bir alışkanlık mıdır bilmiyorum ama sabaha kadar yaşar diye bilinen New York, Paris ve Madrid birkaç kulübü, kerhanesi, kumarhanesi, sineması ve dükkânı dışında geceleri uyur. Işıkla ışıksızlığın ikiye böldüğü 24 saatimizde, gündüzleri çalışmamız devletin, geceleri eğlenmemizse daha çok mafyanın denetimi altındadır. Ama öylesine bir eğlence. Gece yarısına doğru bütün kültür evleri –galeriler, müzeler, sergiler– insansızlaştırılıp çoktan kapanmış; kentleri tanımamıza rehberlik edenler evlerine, multivizyon donatımlı turist araçları garajlarına çekilmiştir. Ama üstünüze kapanmış bu kapıları kaale almazsanız, şehri dolaşmak için en keyifli saatler de bunlardır. Oysa ne kadar da güzel olurdu, o çok sevdiğiniz tabloya ya da merak ettiğiniz elyazmasına gecenin bir saatinde kavuşabilmeniz.

Arkadaşım Chimo'yla kentte en son kapanan yerlerden biri olarak bilinen Williams'ın önünden geçtiğimizde, genç ve güzel Rus konsomatrislerinin kulüpten teker teker çıkıp, sonra-

dan adının Giuseppi olduğunu öğrendiğimiz mareşal üniformalı kapıcının ıslıkla çağırdığı taksilere binip Milano gecelerinde uzaklaşmasını seyrettik.

Yolumuz bizi yüzyılımızda Enrico Caruso ve Placido Domingo'ların, Maria Callas ve Leyla Gencer'lerin seslerine ev sahipliği yapmış La Scala Operası'na getirdi. Binanın bulunduğu küçük meydan sanki geçmiş asırlardan gelen hafif bir ışıkla aydınlatılmış. Diğer tarafta incecik parmaklıklarla çevrilmiş ufak bir yeşil alan. Ortasında Leonardo da Vinci ile dört delikanlı yardımcısının heykeli. Ve Hollywood stüdyosunda film çekiliyormuşçasına güçlü bir spot, Leonardo'nun kafasını görmemizi engelleyen bir tabelayı aydınlatıyor. Altında kocaman bir Sony ibaresi olan tabeladaki yazı, bu şirketin harika buluşu sayesinde heykele yöneltilen ışınların, güvercinlerin pislemesini engellediğini yazıyor.

Tarihte din ve aristokrasi aracılığıyla üretilip yayılan kültür, Aydınlanma Çağı'nda devletin tekeline geçmişti. Günümüzdeyse Yeni Dünya düzeninde kuklalaşan devletin bu işlevi, çokuluslu şirketlerle mafya arasında bölüşülüyor. Milano gecesinde uğradığımız son iki yerde de gördüğümüz gibi biri kültür diğeri eğlenceyle uğraşıyor. Birinde kültür reklamlaşırken, diğerinde eğlence seks satan çağdaş kölelerle tezgâhlanıyor. Sinema ve turizm gibi alanlardaysa mafyayla çokuluslu şirketleri birbirinden ayırt etmek bazen mümkün olamıyor.

O gece İtalyan dostlarımız Milano'da, yeni açılmış şık bir Pakistan lokantasına da götürmüştü bizi. Sofradan kalktıktan sonra yanından geçtiğimiz bir masada oturanlar, o günlerde İtalya'da birlikte olduğumuz Mehmet Nâzım ile Türkçe konuştuğumuzu fark edip şaşkınlıkla bize bakmıştı. Ben de şaşkınlıklarına şaşkınlık katarak, nedense yanımda taşıdığım PeReJa kolonyasını dökmüştüm gayri ihtiyari açılan avuçlara. Daha sonra, Milano'da bize ev sahipliği yapan avukat arkadaşımız Paulo, masa komşularımızın mafyadan olduklarını ve Türkçe duyunca çok işkillendiklerini söyledi.

Türkçeyle İtalyan mafyasını işkillendirebilen bizler, şimdi de Sony'den Leonardo'nun hesabını soracağız. O gece birlikte

dolaştığım televizyoncu arkadaşım Chimo Tomirotti, eğer Da Vinci'nin güvercinlerden nasıl korunduğunu yazarsam, tabela ve ışığı kaldırtmak amacıyla ta İstanbul'dan gelen sese kulak vermeleri için Milanoluları uyaracağını söyledi.

1996

RESSAM, ÜÇGEN, ÇERÇEVE

Umberto Eco üniversite öğrencisi olduğu yıllarda sık sık tiyatroya gider ama gittiği her oyunun sonunu kaçırırmış. Kaldığı yurdun kapıları gece yarısı kapandığından, 'saat on ikiye on var' dedin mi, Eco koltuğundan fırlayıp yurdun yolunu tutarmış. Oyunların nasıl bittiğini de okumadığından, ne Oedipus'un başına geleni tam öğrenebilmiş ne de Juliette'in muradına erip eremediğini.

Derken Eco yeni tanıştığı biriyle konuşurken onun da gişede bilet sattığından ilk perdeleri kaçırdığını, mesela Hamlet'in neden amcasını öldürecek kadar öfkelendiğini bilmediğini görmüş. Böylece başlayan sohbetlerinde sonu ve başı olmayan oyunlar tamamlanarak nihayet bir anlam kazanmış.

Bir yaz üniversite tatilimi, bir müessese için bulunabilecek en aptalca isim olan 'akıl hastanesi' denilen yerlerden birinde gardiyan olarak geçirmiştim. Çalıştığım yaşlılar koğuşunun bir ucunda, başını birilerine evet dercesine sallayan tekerlekli sandalyeli bir 'katatonik şizofren' (psikiyatristler insanları genellikle adlarıyla değil hastalıklarının ismiyle çağırırlar), koridorun diğer ucundaysa hezeyan halinde olup sürekli el kol işaretleriyle konuşan bir 'manik depresif' vardı. 18 yaşımın uyumlu, anlamlı bir dünya arayışından olsa gerek, tekerlekli sandalye-

liyi koğuşun öbür ucuna sürükledim. Artık yan yana gelen bu ikili, uzaktan bakan herhangi birisi için birinin konuştuğu diğerinin de dinlediği, anlamlı bir bütün oluşturuyordu.

Deneylere göre türümüzün herhangi bir şeyi bütünleştirmek ya da anlamlı kılmak arzusu var. Örneğin bize tamamlanmamış yuvarlağımsı bir şekil gösterildiğinde onu mutlaka daire olarak algılıyoruz. Yoksa o şekil iki ucu hiç birleştirilmeden bambaşka yönlere de gidebilir. Ama biz ille de anlamlı bir bütün görmek istiyoruz. Çizgilerin sonsuzluğa gidebilme olasılığı dünyayı algılama biçimimize çok yabancı.

Birbiri ardına dizi cinayetler işleyip bir türlü yakalanamayan katiller bile belirsizliğin, hikâyenin sona ermemesinin, herkesin merak ettiği meçhul katilin yakalanmasının rahatsızlığını çekebiliyor. Belirsizlik huzursuzluk yaratıyor. Katil ipuçlarını artırıp polise yakalanması için bir nevi yol gösteriyor.

Hayatın sonsuzluğu, ufkun sınırsızlığı bizi rahatsız ediyor. Matematik kanunlarının, fizik kuralların sağduyuya dayalı olmadığını hafsalamız alamıyor. Ve tıpkı ressamlar gibi yaratıcılığımızı bile dört köşeli çerçevelere sığdırmaya çalışıyoruz. Neden üçgen, yuvarlak ya da yıldız şeklinde değil bu çerçeveler? Resmin kompozisyonunu asırlardır o dört köşeli çerçeveler belirliyor. Sınırlar lazımsa, bari sınırlarımızın çerçevelerini çeşitlendirelim. Hele hele aşkın bir sonuyla başı olduğunu sanıp ona göre yaşamamız ne kadar gülünç ve acı bir şey.

1998

ANNEM VE BAUDELAIRE

Pek enderdir ama hepimize olur, bambaşka bir şey düşünüyorken bakarsınız gözünüzün önüne yılların derinliklerinden çok tanıdık bir yüz gelmiş. Ya da o ana kadar varlığını bile unuttuğunuz oyuncaklarınızdan birini hatırlamışsınızdır aniden. Belki de yıkılmış bir semtin görüntüsüyle karışık eski mahallenizin tanıdık seslerini duyar, bunları görebilmek için çocukluğunuzun daracık çatı katı penceresinden ayaklarınızın nasıl ucuna bastığınızın heyecanını hissedersiniz. Ve hiçbir şekilde çözemezsiniz hangi çağrışımın sizi birdenbire bu kadar geriye, belleğinizin rahminin sıcacık derinliklerine yolladığını.

Baudelaire, *Kötülük Çiçekleri*'nde (*Le Fleur de Mal*), "Renkler, sesler ve kokular çağrışırlar orada" der. Renkler ve sesler tamam da, belleğimizin seçiciliğinde kokuları ne denli yok ettiğimiz aklımdan geçiverdi, annem geçen hafta öldüğünde. Bir daha duyamayacağımı bilerek annemin teninin kokusunu son günlerinde doyasıya koklamaya çalışıyordum. Oysa albümler dolusu fotoğrafları, nasıl yüzdüğü, kar kürediği ve beni kucağında taşıdığının filmleri ve bantlarda kendi hayatını anlatan sesi, teknoloji sayesinde torunlarının torunlarından da öteye var olacak. Bunları mümkün kılan teknolojiyi geliştiren türümüzse buluşlarını beyindeki 'cerebral cortex'in evrimine borçlu.

Baudelaire'in renklerinin, seslerinin ve kokularının da birbirlerini çağrıştırdığı beynimizdeki bu yeni türümüzün evrim sürecinde nispeten kısa bir yeri var. Beynin çok daha eski ve en büyük olan kısmıysa koku almakla ilgili. Ne var ki, türümüz geliştikçe kokunun önemi azalmış. Hatta artık günümüzde kimilerimiz için arzu edilmeyen bir şeye bile dönüşmüş. Vücutlarımızın kokmaması için yıkanmamız, çağdaş kültürün en zorlayıcı adetlerinden biri. Et yiyoruz, kasabın kokusuna tahammülümüz yok. Sevişiyoruz tenimizin kokusunu laboratuvarlarda imal edilmiş parfümlerle gizleyerek.

İnsanın modernleşmesi bir anlamda da kokuları, koklamayı yok etmesinin, kokunun sansürlenmesinin tarihi.

Sanat da tarihin bir parçası olarak bu kervana katılmış. Sesleri müziğe, görüntüleri plastik sanatların çeşitli dallarına dönüştürmüşüz. Damağımıza hitap eden lezzetler, şaraplarla balıklar, resim ve müzik gibi kitlelere mal edilemiyor. Yoksa aşçıların birer sanatkâr olmadığını kim söyleyebilir?

Ama bir sanat dalına dönüşmeyen koklama öyle mi? Yaratıcılıklarını yeni parfüm kokularının buluşlarına vakfeden insanlar asırlardır bu maceralarını sürdürüyor. Bir 'fıs fıs'la satılığa çıkarılmış kullanılmış arabaların yepyeni kokabilmesini sağlayacak teknolojimiz de yıllardır var. Kokuyu yaratmamız mümkün olduğu gibi, saklamamız da mümkün. O zaman tıpkı resim galerisine gittiğimiz gibi neden sanatçının kendi yarattığı kokulardan ya da bildik kokuların yeni kompozisyonlarından oluşan sergiler olmasın? Neden sanatkârın yarattığı ve oranlarını belirlediği kokular, bir senfoni orkestrasının seslerinin beynimizde algılanmasının benzer serüvenini yaşatmasın?

Günün birinde belki gerçekten kokular da sarmalar annelerimizin renk ve seslerinin çağrıştırdıkları mazimizi.

1998

SHAKESPEARE'İN SON MEKTUBU

Arada sırada Shakespeare'in gerçekten kim olduğuna ilişkin yazılar çıkar. Tartışma neredeyse iki yüz yıldır sürüyor. On beş yaşında okuldan ayrıldıktan sonra eldiven ticaretiyle uğraşan babasının yanına çırak olarak giren, kendisinden on yaş büyük bir kadını hamile bıraktıktan sonra daha 18 yaşındayken evlenmeye mecbur kalıp ikiz babası olan Shakespeare'in tesadüfen kasaba meydanında seyrettiği bir tiyatro oyunundan kısa bir süre sonra, dünya kültür ve tarihinin en ince ayrıntılarına vâkıf biri olarak Londra'da tüm zamanların eşsiz şair ve oyun yazarı olarak boy göstermesine inanmayanlar çok. Ama aklını bu meseleye takıp kitap üstüne kitap yazanları ciddiye almayanların sayısı da çok daha fazla.

ABD Başkanı Kennedy'yi kimin öldürdüğüne dair yıllar süren hükümet soruşturmaları resmen kapanmasına rağmen yanıtsız kalan yeni soruların durmadan çıkması gibi Shakespeare'in gerçek kimliği de daha uzun yıllar tartışılacağa benzer. 'Aşık Shakespeare' filminin son Hollywood ödüllerini toparlamasıyla birlikte, artık Shakespeare'in adı da popüler dünyanın bir parçası. Bu film, yaşamakta olan ya da hayatı hakkında bir şeyler bildiğimizi sandığımız bir yazara ilişkin olsaydı herhalde hakkında konuşmadık, yazılmadık, söylenmedik şey kalmazdı.

Şöyle bir düşünün hele; sırf adı gündemde diye tek eserini okumadığımız bir yazar, hiç bestesini tanımadığımız bir müzisyen ya da resmini başkalarından ayırt edemeyeceğimiz bir ressam hakkında incir çekirdeğini doldurmayacak ne kadar çok laf ettiğimizi.

Asilzadelerin kelle koltukta gezdiği, kraliçenin doktorunun vücudunun bile dört ayrı yöne giden dört at tarafından dört ayrı parçaya bölündüğü Elizabeth döneminde, tahta ters düşmek istemeyenlerin eserlerinde takma isim kullanmaları sık rastlanan bir durum. Bu nedenle Shakespeare'in şiir ve oyunlarının gerçek yazarının Oxford Kontu olduğu, Edward de Vere adlı bu şahsın hayatıyla, şiir ve oyunların konuları karşılaştırıldığında kimi olayların bire bir örtüştüğüne dikkati çekenler ancak Kont'un zengin özgeçmişine vâkıf birisinin bu eserleri yaratabileceğini ileri sürüyorlar. Bu konuda çıkan son kitap J. Sobran'ın, *Alias Shakespeare* adlı eseri.

"Ne fark eder?" diye sormaktan kendini alamıyor insan. Adını bile bir kez olsun doğru dürüst heceleyemediği söylenen Shakespeare 'kendisi' değil de 'başkası' olsaydı ne fark ederdi bizim için? Shakespeare uzmanları için belki de çok önemli olabilecek bu mesele, bizim asırlardır onun oyun ve şiirlerini tekrar tekrar yorumlayıp, tekrar tekrar yeni şeyler keşfederek izlememizi engelliyor mu? Eserlerindeki konuları ele alış biçimine göre, kim olduğunu bile tam bilmediğimiz bu şahsa ırkçı da diyebilirsiniz, devlet düşmanı da, oğlancı da diyebilirsiniz, şoven bir erkek de. Ne fark eder?

Eğer yazarların, sanatkârların eserlerini, bizle paylaşmaya açtıkları dünyalarında değil de, ille de kendi bakış açımızın sınırları içinde değerlendireceksek ya da sık yaptığımız gibi eseri bir yana koyup onu yaratanla uğraşacaksak...

Kendi yarattığımız tanrıları gene kendimiz yıkmaya ne kadar da çok meraklıyız. Umarım Shakespeare kim olduğunu anlatan henüz keşfedilmemiş bir son mektup bırakmamıştır.

1999

GAUGUIN'İN SON TABLOSU

Ölüm döşeğindeyken yaptığı son tablosuna Gauguin birkaç satır da düşmüş: "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gideceğiz?"

"Çocuk saflığındaki" bu soruların cevaplarını araştırmayan ya da onu beceremeyince bu soruların anlamı üzerine tarihte düşünmeyen yok gibi. Darwin, Einstein, Buda, Mevlana, Tolstoy... Günlük çekişmelerden uzaklaşabilen o ender kişiler dinler, felsefeler yaratacak ya da nice esere, buluşa kaynak olacak bu ve benzer soruları sorar. Ama çoğumuz için ya diyelim telefon çalınca bu düşünce bulutu birdenbire dağılır ya da sonsuzluğa doğru giden yol üzerinde düşünmek yerine tembelce 'kısmet' deyip geçeriz. Ve sımsıkı sarılırız günün getirdiklerine.

Birkaç yıl önce İspanya'da 3-4 günlüğüne dağ başında bir manastırda kalmıştım. 500 yıllık bina. Zamanında birkaç yüz keşiş yaşarmış. Hepsi sessizliğe ant içmiş. Günde beş kez dua, üç kez de yemek için bir araya geliyorlar. Bunlar dışında tek başlarına Tanrı'yı düşünüyor, okuyor ya da kim bilir akıllarından neler geçiriyorlar. Herkes kendi sessizliğinin derinlikleriyle baş başa. Benim gibi turistlere açık olmasının nedeniyse artık sayıları 10-15 kişiye düşmüş olan keşişlere bir gelir kaynağı teşkil etmemiz. Aralarından bir kişi bizimle konuşup ev sahipliği yapıyor. Yoksa kapanıp gidecek manastır. Yüzlerce yıl-

lık bir geçmişten sonra artık ilgi yok. Günün İspanyol gençleri keşiş olup dağ başına çıkmak istemiyorlar. Sadece İspanyol gençleri mi? Asya, Anadolu ve Amerika'larda da inzivaya çekilen inananlar, nesli tükenmeye yüz tutmuş türlerin son temsilcileri gibi. Belki buna bir istisna Hindistan. Gauguin örneğinde olduğu gibi, "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gideceğiz?" gibi soruların sorulması artık dinlerin dışına çıktı.

Sanat da öyle. Dünyanın dört yanında binlerce yıl bunca heykel, tapınak, resim, müzik ve kitabın çıkmasını hem destekleyen hem de kendi sıkı denetimleri altında tutan dinler bu işlevlerini de bıraktılar. Onlardan ne varsa hemen hepsi geçmişten kalma.* Bir zamanlar imparatorlara taç giydirip padişahlara fetva veren din adamlarıysa doktor, çöpçü, asker gibi vazifeleri dışında herhangi bir vatandaş gibi giyinip herkes gibi oraya buraya giden insanlar. Onlar artık ne cennet ve cehennemin rehberleri ne de eskisi gibi vicdanımızın bekçileri. Olsa olsa orada burada siyasi iktidarlardan pay kapma peşindeler.

Bu din adamlarının yerini alıp vicdanımıza bugün seslenenlerse gene sanatçılar. Dünyanın herhangi bir yerinde insanlar katledildiğinde, devletlerin işkence tezgâhlarından geçtiğinde, herhangi bir insan hakkı ihlal edildiğinde, türümüz ahlâksızca davrandığında küresel medya sanatkârlara, yazarlara koşuyor, bu işlerin ne kadar insana yakışmadığını, doğru olmadığını söylesinler diye. İster savaş olsun, ister çevre sorunları bu konulara yönelik bir şeyler söyleyen kaç imam, papaz ya da haham tanıyoruz? Düşünce ve sanatla ilişkilerinin koptuğu bu tarihsel süreç içinde artık toplumun vicdanına da seslenmez oldu dinler.

Ancak acaba günümüzde sanatkâr geçinenlerin kaçı bu konumlarının bilincinde? Ve her taraftan kuşatılıp sıradanlaştırılmak istenen sanat ve sanatkârın biz ne kadar farkındayız?

1999

(*) Artık sanat galerilerinde, mimari projelerde, sinema ve kitabevlerinde karşılaşıyoruz bu tür eserlerle.

III. Ramses'in lahdi Louvre, lahdinin kapağıysa Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Fitzwilliam Müzesi'nde. Mumyasının nerede olduğu bilinmiyor. Başta İngilizler olmak üzere Avrupa aristokrasisi 19. yüzyıl sonlarına kadar eski Mısır yapıtlarında bulup çıkardıkları mumyaları sağlıklarına iyi geldiklerine inandıklarından toz haline dönüştürüp içmişler. Ramses'in başına da aynı şey gelmiş olabilir.

Mısır uygarlığı öylesine bir darmadağın ediliyor ki, aklın hizmetinde olduklarını iddia eden Fransa, İngiltere, Almanya gibi Aydınlanma Çağı imparatorlukları geçmişi incelemek ve ona sahip çıkmak için gittikleri yerlerde taş üstünde taş bırakmadıkları gibi ölülerin kutsallığı dahil hiçbir engel tanımıyorlar. Tıpkı, inceleme tutkusuyla hayvanların rahatlıkla kesilip biçilmesi için zamanın saygıdeğer düşünürü Descartes'ın kendisine has mantığıyla hayvanların ruhu olmadığını kanıtlaması gibi.

Çanakkale'de askerlik yaparken bölüğümüzden birkaç kişinin bir gece vakti Avustralyalılarla Yeni Zelandalıların mezarlarına dalıp hatıra diye parçalarını kopartıp getirdikleri mezar taşlarını hatırlıyorum. Ya da Almanya'da Marburg Üniversitesi'nin misafirhanesinden her sabah ders vermeye giderken içinden geçtiğim Yahudi mezarlığını bir gün tahrip edilmiş gördü-

ğümü. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarda Balkanlar'daki Türk/Müslüman soykırımından sonra belki 500 yıl oralarda yaşamış ailemin mezarlarının yok edildiğini de biliyorum. Bunlar insanın vahşetine verilirken, genellikle yağmalanmış mezarlıklardan oluşan müzelerinse evrensel nitelikte bir saygınlığı var.

Yabancı bir ülkeye devletini temsil etmek, alışveriş yapmak ya da iş toplantısı için gitmiş olan birinin bunların yanı sıra bir de müzeye gitmesi onu ayrıcalıklı bir konuma, 'kültürlü insan' kategorisine sokar. Aynı insan müze yerine mezarlık görmek istediğindeyse çok daha farklı algılanacaktır. Yoksa Paris'te Montparnasse Mezarlığı'nda Baudelaire'in mezar taşında sıfatının şair olarak değil de General Aupick'in üvey oğlu olarak belirtilmesi, günümüzde kürtaj yaptıran Japon kadınlarının doğmamış çocuklarının da herkes gibi törenle gömülmeleri, İslâm'da mezar taşı biçimleri, çeşitli dinlerin mezarlıklarından mimarlıktan psikolojiye kadar hem günümüz hem de dünün kültürüne dair edinebilecek intibaların sadece birkaçı.

Herhalde mezarlıklar kutsal, ölenlerin ruhları rahatsız edilmemeli ya da kendi ölümüzün olmadığı mezarlıkları dolaşmak gariptir, deliliktir, bir tür sapıklıktır diye düşünüyoruz. Genellikle güzel yerlerde kurulmuş, şehir kalabalığından bir kaçış sağlayan hem de bedava olan mezarlıklara neredeyse hiç gidilmezken ahlâki bir çelişki görmüyoruz ki, soyulmuş mezarlardan ölüleriyle birlikte çıkanları görebilmek için Berlin, New York, Paris, Londra gibi çağdaş uygarlık merkezlerinde kuyruklarda bekliyor, bir de üstüne para veriyoruz.

Neyin müzede olduğu, neyin mezarlıkta kalması gerektiğine nasıl karar veriyoruz? Kim karar veriyor? Dedemin ya da köpeğimin mezarının açılmasını engelleyip firavunun mezarının yağmalanıp ölüsünün sergilenmesini mümkün kılan anlayış ne?

Belli ki, günümüz dinleri ve onların menfaatleri için tek kendi ölüleri önemli. Kutsallık, bir tek kendileri için geçerli, gerisi palavra. Kendi ölüleri mezarlarında cenneti beklerken, didik deşik edilen eski dinlerin mezarlarıysa müzelik.

2000

MADAM DE VALOIS

19. yüzyılın sonlarında doğmuş, 20. yüzyılın tümünü yaşamış Dame Ninette de Valois'nin geçen gün uykusundaki ölümü, 100 küsur yıllık ömrüne rağmen sanat çevrelerinde gene de şaşkınlıkla karşılandı. Kurucusu olduğu İngiliz balesini onsuz düşünmek mümkün değil.

Çok yaşamış. Yetiştirdiği ya da birlikte çalıştığı Margot Fonteyn ya da Rudolf Nureyev (Nurioğlu) gibi dansçılar ölünce yaşama isyan edip, "Kalbim çok kuvvetli, yoksa ölen ben olmalıydım" demiş. Ama 100 yaşında her yıl yaptığı gibi kendi kurduğu ve dünyanın en ünlü bale okullarından biri olan Royal School'da öğrencileriyle beraber olunca da dans dünyasındaki mutluluğunu "Yukarıda hiçbir şeyin bu kadar güzel olabileceğini sanmıyorum," diyerek ifade etmiş.

Independent gazetesinde benim de yararlandığım bir yazı çıktı Ninette de Valois'ye dair. Hayatını içtenlik ve ince ayrıntılarıyla anlatıyor. Ne garip ki, yazının sahibi, Peter Brinson, yedi yıl önce 1995'te ölmüş. Şairliği de olan de Valois şöyle sesleniyor sonbahara, "Solma/Solgunlaşma bu kadar çabuk/Tut nefesini biraz daha/Meydan oku kışa/İşini boz." Kendisinden önce ölen genç meslektaşının sevecen yazısı da de Valois'nin ölümünü beklemiş.

Brinson'un yazısı bana Türkiye'de de Zeynep Oral'ın kültür dünyamızdan gelmiş geçmiş kişileri yad edip yaşatan yazılarını hatırlattı. Umarım yakında tekrar bıraktığı yerden devam edebilir. Oral gibi yazarlar olmayınca çabuk unutuluveriyor yaşarken alkışladıklarımız. Şöyle yazmış Brinson: "Bugün Britanya'da 30 bin küsur dansçı, 15 binden çok özel dans öğretmeni, dünyaca tanınmış bir dans kültürü, dans öğretmenleri, yöneticileri, eleştirmenleri, yazarları, akademisyenleri ve ülkemizde her yıl çeşitli dans sınavlarına giren bir milyona yakın genç varsa, bunları Ninette de Valois'ye borçluyuz."

Almanya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve hatta Hong Kong gibi onun izlerini taşıyan ülkeler dışında. Tabii Türkiye'de borçlu. İlkokul çocuklarının baleye istidadını inceleyip, sonradan Ankara'da Devlet Balesi olacak Türk Bale Akademisi'ni 1948'de Yeşilköy'de ilk kurduğunda 'İngilizler yaptıklarımı Arap masallarındaki bir maceraya benzettiler' diye yazıyor De Valois: "Bu işi bir ben ciddiye almıştım. Bir de Türkler."

102 yaşındaki ölümüne kadar süren azmi ve çalışma disiplini sonsuz, sanata gereken özveriyi vermeyen öğrencilerine acımasız. Çocuk felci geçirmiş olmasına rağmen gençliğinde dünyanın en ünlü bale kumpanyasının, Diaghilev'in Ballets Russes'inin dansçısı oluyor; yaşam boyu migren sancılarına ve çelik bir kuşak takmaya mahkûm olmasına rağmen, 1920'li yıllarda opera öncesi kısa dans gösterileri olarak İngiliz halkına benimsetmekle başladığı baleyi, dünya çapındaki bugünkü konumuna getiriyor. Pratisyen olan kocasının yardımcısının izinli olduğu günlerde de "Doktor'un karısı" olarak onun telefonlarına cevap veriyor, randevularını düzenliyor.

Son şiirlerinden birinde de Valois mahallesinde zaman zaman yemek yediği ve yakınlarıyla buluştuğu 'pub'ı anlatır:

"İhtiyar içeri girer,
İçkisini ısmarlar,
'Ben yalnızım' der
'Burada ve her yerde'.
Ama meyhanelerde

Ne bir terk edilmişlik var
Ne de düşünmeye mecbur insan."

(Dame Ninette De Valois:
Doğum - 6 Haziran 1898 /
Ölüm - 8 Mart 2001)

2001

SHERLOCK HOLMES İŞ ARIYOR

Farkında mısınız artık eskisi gibi müthiş banka soygunlarının olmadığının? Ya o dâhi dolandırıcılar? Saat kulelerini, köprüleri satan Sülün Osmanlar? Onlar da kayıplara karıştı. Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğine kadar bu tür haberler gazete manşetlerinden düşmez, soyguncular, dolandırıcılar bir tür kahraman olarak ün salarlar, adları kahve sohbetlerinden, elit çevrelerin davetlerinden eksik olmazdı.

Bırakın bu tür olayların bitmesini artık filmi bile yapılmıyor. Steve McQueen'in de oynadığı son meşhur soygun filmi, "The Thomas Crown Affair"den bu yana neredeyse otuz yıl geçti. Polisiye romanlar da geçen yüzyılın ortalarından itibaren inişte. Mike Hammer, Maigret, Sam Spade, Hercule Poirot gibi dedektifler halefsiz kaldı. Oysa Sultan Abdülhamit'in bile Sherlock Holmes hayranı olduğu söylenir. Sarayda mütercimler harıl harıl çalışırmış padişaha Conan Doyle'ın yazdığı son maceraları yetiştirmek için. Ya günümüz devlet büyükleri? Aralarındaki başlıca ortak noktanın Colgate diş macunu kullanmak olduğunu açıklayan ABD başkanı, Tony Blair'le son beraberliklerinde sıradan bir Hollywood filmi seyretmişler.

Günümüzde hayalî ihracatlar, paravan bankalar, devlet-mafya ilişkileri ve yeni uluslararası ekonomik düzende şirket batırmanın bile kazanç kapısı olması eski tip cürümlere kafa yoran-

ları yeni alanlara itmiş gibi gözüküyor. Artık onlar birçok ülkede yeni cumhurbaşkanlarımız, dört yıldızlı generallerimiz, genel müdürlerimiz ve borsa danışmanlarımız.

Geçtiğimiz yüzyılın dikkat çekici cürüm biçimlerinden biri de resim soygunlarıydı. Örneğin dünyanın en meşhur tablosu olarak bilinen La Jokond/Mona Lisa'nın çalındığını biliyor muydunuz? Günümüz yeni tip soyguncularının kimseye pek sempatik gelen bir yönü yok. Ama Mona Lisa'yı çalıp toplumun parazitlerini dolandıranlar için insanın içinden helal olsun demek geçiyor.

Soyguncular Mona Lisa'yı çalmadan önce Güney Amerika'daki işlerinde öyle bir vurgun biçimi geliştiriyorlar ki, kendilerine suçlu bile demek zor. Koleksiyoncuyla herhangi bir müzeden çalınacak bir tablo üzerinde anlaştıktan sonra o resmin bir kopyasını yapıp gizlice çalınacak tablonun arkasına yerleştiriyorlar. Sonra koleksiyoncuyu bizzat müzeye çağırıp kendisini güvencede hissetsin diye çalınacak tuvalin arkasına özel damgasını bastırıyorlar. Birkaç gün sonra da koleksiyoncuya kendi mührünü taşıdığından hakiki olduğuna inandığı resmi bir güzel satıyorlar.

Başka bir yöntemleriyse falanca resmin, falanca müzeden çalındığını yazan sahte gazete tıpkı basımları yapıp bunları başka ülkelerdeki koleksiyoncuların okumasını sağladıktan sonra onlara da gene sahte resim satmak. Mona Lisa'yı ise gerçekten çalıp yakalanana kadar resmin altı ayrı kopyasını tanesi 300 bin dolardan satıyorlar. Yıl 1911.

Artık pek heyecan uyandırmayan bu tür olaylar, o yıllarda dünyayı çalkalandırmış. Meşru ve gayrimeşru kazancın birbirinden ayrılmaz hale geldiği, hükümetlerin silah komisyonları ve kaçakçılıkla palazlandığı, bir gecede kalburüstü zenginlerin yaratıldığı yeni dünya düzeninde soygunlar yaşamın o denli sıradan bir parçası ki, eski dedektif öykülerinin kahramanlarının pabucu çoktan dama atıldı. Nat Pinkerton'dan bir subaylar çetesini ele geçirmesini ya da Martin Beck'den üç-beş bakanlar kurulu üyesini enselemesini bekleyebilir miyiz?

2001

SAVAŞ VE SANAT

11 Eylül'den sonra dünyada kimimiz savaş makinelerinin arkasına yaslandık, orduları, uçakları, bombaları harekete geçirdik; kimimiz cephede asker olduk ve olacağız; kimimiz 'think-tank'larda savaş uzmanı kesildik, tapınaklarımızda kendi tarafımız için dua eder olduk. Artık futbol ya da satranç maçı gibi bir o, bir bu tarafı takip ediyoruz. Şimdiye kadar adını sanını hiç duymadıklarımıza taraf olup, gene tanımadığımız başkalarına da düşman olabiliyoruz. Bugün kuzey ve güney ittifaklarından söz ederken yarın belki de aynı savaşta aynı insanları kralcılarla cumhuriyetçiler diye karşılaştırıp taraf tutmamızı başka kalıplarla sürdüreceğiz. Batıcı olacağız, Doğucu olacağız, uygarlıktan çağdaşlıktan yana olduğumuzu söyleyip, savaşın bir uygarlıklar çatışması olup olmadığı safsatalarının tarafları olacağız.

Savaş bir yandan cephelerde, genelkurmay salonlarında, ajanların provokasyonlarında, kitleleri çeşitli yöntemlerle yönlendirme girişimlerinde sürerken, bir yandan da yazılarımızla sürüyor. Bu uğurda kullandığımız kelimeler atılan bomba ve sıkılan kurşunlardan kat kat çok. Savaşı yazan bizler de savaşı sürdürüyoruz. İster istemez savaşı yaşatmış oluyoruz.

Savaştan yana çıkarak da, savaşa karşı çıkarak da savaşı sür-

dürüyoruz. İki kişi arasında birinin, 'Ben seni seviyorum' diğerininse 'Ben seni sevmiyorum' konuşması ortak bir konu etrafında bir diyaloğun sürmesi, en azından o konunun pekiştirilmesidir. Diyaloğun sürmesi, 'aşk' olmasa bile, aşkın olma ya da olmama durumunun, yani aşk konusunun gündemde kalmasıdır. Hatta birinin ilan-ı aşkına karşı diğerinin 'Senden nefret ediyorum' demesi, ilişkinin ortadan kalkmasından çok, iki taraf için de daha sarsıcı ve şiddetli bir biçimde devamının nedenidir. Konunun bu en uç tezatlarıyla sürüklenmesinden cinayet de çıkar intihar da.

Ortaklaşa sürdürülen konu savaş olunca dehşet boyutsuzlaşıyor.

Savaşa inandıkları için savaşı yazmayı sürdürenleri bir tarafa bırakırsak; geriye savaşın ve insanın 'gerçek' yüzünü anlamaya çalışan yazılardan tutun da kendi uzmanlık alanlarından yola çıkıp tarih, din, kimya, psikoloji, edebiyat, biyoloji gibi konularda savaşın muhtelif yönlerini tarafsız bir gayretle incelemeye çalışan yazılar, şairleriyle, danslarıyla insan olma acısını paylaşan sanatkârlar da var.

Kendime, başka yazarlara ve hepimize sorum şu: Savaşan iki tarafın, şu ya da bu şekilde, hepimizi, dünyayı, Güney Amerikalıları, Budistleri, emeklileri ve âşıkları, bu savaşın yorgunluğunun içine çekmesine, gündelik hayatımızdaki tutumumuzla izin verecek miyiz? Konu sözde devekuşunun yaptığı gibi başımızı kuma gömüp olup biteni yok saymak değil. Tersine, savaşanların savaştıkça azıp artacak ve herhangi bir biyolojik ya da kimyasal savaştan çok daha etkili biçimde çevreye yayılacak savaş sarhoşluğunun, hepimizdeki ilkel saldırganlık dürtülerimizi ortaya çıkarmasına, ortak değerlerimizin erozyona uğramasına, müsaade edip etmeyeceğimiz.

En büyük savaş, savaşların herkesi içine katma çılgınlığına karşı gündelik ama evrensel şarkılarımızı sürdürebilmemizde. Kendi sanatını, yazarını, müziğini ve yeni barış şarkılarını ya da sinemasını yaratacak bir savaşa daha tahammülümüz yok.

2001

SHAKESPEARE'İN ZARARLARI

Shakespeare 18 yaşından küçük çocuklara yasaklanmalı mı?

Büyükada'da yazlık sinemada Nabokov'un 'Lolita' filmini seyretmeye gitmiştik. O günlerde ABD'nin çeşitli yerlerinde filmin gösterimine ilişkin kıyamet kopuyordu. Orta yaşlı bir yazarın reşit olmayan üvey kızıyla girift ilişkisini anlatan bu film, özellikle kilisenin baskısıyla kimi yerlerde gösterilemez olmuştu.

Psikolojide 'reaction formation' adı verilen ve egonun savunma mekanizmalarından biri diye anılan kişisel özelliklerimizden biri de insanın kendisinde temayülü hatta alışkanlığı olan kötü şeylere karşı kamu nezdinde şiddetle karşı çıkmaya yatkın olmasıdır... Oraya buraya gidip gizli gizli kumar oynayan, aynı zamanda gazetedeki köşesinden kumarın ülkede yasaklanması için bir kampanya başlatır. Eşcinsellerin cezalandırılmasını her fırsatta ulu orta savunan biri kendi eğilimlerini saklayan, ondan suçluluk duyan bir eşcinseldir.

Toplumsal ahlâk adına dinî kuruluşların gündemi ellerinde tutma gayreti de bir yerde o kurumlara mensup kişilerin kendi 'ahlâksızlıklarını' örtbas etmelerine yarar. Çocukların cinsel sömürüsüne karşı çıkan ve kadınları 'kirli' diye papaz yapmayan Katolik kilisesinde aynı papazların oğlanlarla girdikleri ilişkiler artık alıştığımız skandallar.

'Lolita'nın Büyükada'daki gösteriminde çocukların sinemaya alınmaması diye bir sorun yoktu. Dondurmaları ve çekirdekleriyle onlar da aramızdaydılar. Gösterimin başında ekranda beliren '18 yaşının altında olanlara filmin uygun olmadığı' ibaresi buna dikkat eden anne babaların kahkahalarıyla karşılandı. Aynı anne babalar bir gece önce de Ada'da bir kulüpte, dans pistine fırlayıp öylesine eşcinsel taklidi yapan sekiz-dokuz yaşlarındaki çocuklarını gene kahkaha ve alkışlarıyla karşılamışlardı. Gece kulüplerinde benzer tavır takınan sanatçıları da benimseyip alkışladıkları gibi.

Gündelik hayata yerleşen sıra dışı sayılabilecek davranışları toplum içselleştirdiği gibi tepki de verebiliyor. Bazen de ikisi arasında gidip geliyor. Hem bir tür haz duyuyor hem de bu hazdan rahatsız olup kaynağını kaldırmak gereğini hissediyor.

Geçenlerde İstanbul'da yapılan Uluslararası Tiyatro Festivali'nde Taksim'de bir sokak tiyatrosu gösterisi olmuştu. Alanın bir köşesinde bir kadın ve erkek birbirlerine bağırıp çağırıyor, küfrediyor, sonra da hızlarını alamayıp sille tokat birbirlerine girip yerlerde yuvarlanıyordu. Etraflarında biriken elli-altmış kişiye yakın bir kalabalık da sessiz sessiz bu olayı izliyordu. Sonunda erkek otomobiline binip çekip gitti. İstanbul sokaklarında hele şoförlerin küfürleşip yumruklaşması olağan bir görüntü... Oradan öylesine geçerken ne oluyor diye kalabalığın içine girip, olanları garip bir hazla azıcık seyrettikten sonra dövüşenleri kimsenin ayırmadığına şaşanlar, birileri kendilerini ikaz edene kadar kavganın tiyatro olduğunun farkına varmadılar.

Son yıllarda çocukları korumak için çıkarılan bunca yasa ve uluslararası çapta girişimler, anne ve babalarınsa çocuk psikolojisine ilişkin kitapları ellerinden düşürmemesi belki de toplum olarak yaşadığımız en büyük çelişkilerden birinin göstergesi. Çağdaş anne babaların türümüzün tarihinde çocuklarını sevmede ya da korumada bir üstünlükleri olduğunu hiç sanmıyorum. Sevgiden değil suçluluktan bu olağanüstü ilgi. Yoksa tarihte hangi dönemde çocuklar bu denli savaşlarımıza alet edildi, sapık dürtülerimiz tatmin olsun diye seks turizminde ve

porno sitelerinde dünya çapında bu denli pazarlandı, bu denli dilendirildi, bu denli çalıştırıldı, bu denli aç bırakıldı.

Ne yasalar koruyor kendimizi kendimizden ne de psikologların çocuklarımızı nasıl yetiştireceğimizi anlatan en yeni kuramları. Eğer biz çıkardığımız çağdaş yaklaşımlarla, çocuklar kendilerini ebeveynlerinden koruyabilsin diye anne-babalarını çeşitli kurumlara ihbar etmelerini teşvik ediyor, hatta çocukların onlardan boşanabilmeleri yönünde yasalar çıkarıyorsak; falanca filmin falanca yaşlar, falanca filmin falanca yaşlar için seyredilmez olduğuna karar veriyor; zararlı ve zararsız oyuncakların tasnifini yapıyorsak bu çocuklara yönelik tarihte görülmemiş toplumsal vahşetimizi uygarlık kılıfı altında örtbas etmek içindir. Aynı kumara karşı çıkan kumarbazın yaptığı gibi.

Böyle giderse bitmez tükenmez birbirinden kanlı cinayetlerin öykücüsü Shakespeare'in de çocuklarımızı kötülüklerden korumak adına yasaklanacağı günler çok uzak değil...

2002

UMBERTO ECO'YLA 'MANASTIRDA SEKS'

Çevirmenlere ihtiyacımız Tanrı'nın Babil Kulesi'ni yıkmasıyla ortaya çıkmış olmalı. O günden bu yana herhalde aynı tartışma sürüp gidiyor. Çok usta bir elden çıkan çevirinin aslından iyi olabileceğini iddia edenler de var, bir metnin asla çevrilemeyeceğini de.

Böyle düşünenler arasında Shakespeare'i okuyabilmek için İngilizce, Kuran'ı okuyabilmek için Arapça öğrenenler bile var. Nâzım Hikmet'e sımsıkı sarılanlar onun Türkçeden başka bir dilde tadına varılamayacağı düşüncesinde. Ama Can Yücel'in 'Bahar Noktası' diye çevirdiği Shakespeare'in 'Bir Yaz Gecesi Rüyası' bence kendi başına bir edebi şaheser.

Geçen ay bir konferansına gittiğim Umberto Eco, ilan edildiği gibi yeni çıkan *Baudolino* adlı romanı üzerine konuşması beklenirken (4. Haçlı Seferi'nde Konstantinopolis'in yağmalanmasını da konu alan), gelecek yıl çıkacak olan çeviri sorunlarıyla ilgili bir başka kitabı üzerine konuştu. Eco, çevirilerinin sıkı bir takipçisi. Tunus'ta *Gülün Adı*'nın korsan baskısının 'Manastırda Seks' diye basılmasına müdahale edememiş ama tercümanlarını nasıl titizlikle denetlediğini örnekleriyle anlattı. Küfür, yer isimleri gibi sıradan sayılacak şeylerin çevirilerdeki kritik önemini vurguladı: Alışılagelmiş İtalyanca bir küfrün Al-

manca çevirisi kahramanın tanrıtanımaz olarak algılanmasına neden olabiliyor, New York'taki 'Uptown'ın 'Yukarı Şehir' diye çevrilmesi yerin özelliğinin anlamını yitiriyor.

Eco için iyi bir çeviride önemli olan, okurun bir mesafeyi ya da yabancılığı hissedebilmesi. Bu anlayışın daha yalın bir ifadesini Münevver Andaç'tan duymuştum. Onu kimimiz Nâzım Hikmet'in karısı olarak biliriz. Oysa Nâzım Hikmet, Yaşar Kemal ve Orhan Pamuk çevirileriyle çağdaş Türk edebiyatının Batı'da tanınmasında kilit rol oynayan, Fransızcaya yaptığı çevirilerle ödüller alan bir kişi. Orhan Pamuk'un bir romanının kahramanlarının Amerikalıymış hissini veren İngilizceye çevirisini Münevver hanımla tartışırken bana "İyi bir çeviri, çeviri kokmalı" demişti.

Kimi diller pek eskimiyor, kimiyse yenileniyor. Bu, Shakespeare'in eserlerinin çevirisinde oldukça belirgin. Ozanın 16. yüzyılda yazdıklarını bugün İngiltere'de okul çocukları bile anlayabilirken başka birçok dilde sürekli 'çağdaş' çevirileri gerekiyor.

Ancak bir roman ister çevrildiği dilde yazılmış havasını versin, ister çeviri koksun, hiçbir zaman iyi bir çeviri olamayacağı tezini destekleyen ve bizatihi dilin kendisinden kaynaklanan başka sorunlar da var. Adını unuttuğum bir dilbilimcinin Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanının farklı dillere çevirileri üzerine bir yazısını okumuştum. Araştırmacı, *Savaş ve Barış*'ın Almanca, Fransızca ve İngilizce çevirilerini karşılaştırmış. Doğu'dan Batı'ya, yani Rusçadan İngilizceye doğru gittikçe, romanda bedene ve maddeye yönelik atıflar çoğalırken ruha yönelik atıflar da azalıyor.

Her dilin kendine özgü bir dünyaya bakışı var. Shakespeare bir şiirinde 'Başka herhangi bir isimle de çağrılsa, gül gene güzel kokardı' der. Bence iyi bir çeviri de aslı gibi güzel ama aslından farklı kokmalı.

2002

KAVRAM+SANAT= ?

'Ben bundan bir şey anlamıyorum' diyenler çok. 'Bu, sanat değildir' diyenler de. Sanat dünyası 'ressamlar' ve 'yerleştirmeciler' diye bölünmüş durumda. Ama dünyanın her yerinde bu tür işlerin sergilendiği mekânlar tıklım tıklım doluyor. Buna en son örnek özellikle video gösterilerinin ağırlık verildiği İstanbul Bienali.

Kavramsal sanat olayının bir boyutu da 'Sanat nedir?' tartışmasını popüler gündeme getirmesi. Çay torbalarının yan yana dizilmesine, bir dizi gencin işsizlik ve ırkçılığa ilişkin söylediklerine ya da bir kadının ameliyatlarla görüntüsünü çirkinleştirmesine sanat denmezken, aynı şeyler sergilendiğinde neden sanat diye soranlar çok. Bu tartışmaya en son katılanlardan biri de, belki de dünyanın en ünlü psikologu Steven Pinker. Ona göre, zevklerimizin, tarihle birlikte değişen modaların sonucu oluştuğunu iddia eden görüşün etkisiyle, müzik ve resim gibi alanlarda kalıcı eserler giderek azalmakta. Tabii Pinker'a verilecek cevap herhangi bir şeyin kalıcılığının, onun ille de benimsendiği anlamına gelmemesi. Bin yıllık imparatorluk olma iddiasıyla iktidara gelen Alman Nazi partisinin sanatsal mirasını düşünebiliyor musunuz? Pinker belki de kalıcılıktan çok, her zaman ve her yerde güzel olabilecek şeylerin peşinde.

'Kavramsal sanat' deyimiyse bana itici geliyor. Mağara resminden günümüze kadar süregelen sanatta kavram olmadığının iddia edildiğini sanmıyorum. Herhalde kastedilen sosyoloji, psikoloji ya da siyaset biliminin 'konusu' olan olgu ve gözlemlerin görsel nesnelere dönüştürülmüş hali.

Ama niçin?

Özellikle 20. yüzyıl Avrupa ülkelerinde çok özel bir konumu olan aydın denilen kişi son yirmi-otuz yılda tahtından indirildi. Toplumun vicdanı, nereden gelip, nereye gittiği onlardan pek sorulmuyor. Tıpkı ABD'deki gibi dünyanın diğer ülkelerindeki aydınlar da artık filin sırtına konmuş birer sivrisinek gibi. Ulus ve devlet birlikteliğinin kopması, 'alt-kültürlerin' yaygınlaşması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle Marksist düşüncenin itibarını yitirmesi monolit bir aydın duruşunu da ortadan kaldırdı. Ufkunu yitiren sosyal bilimlerse klasik kalıplarında donup kaldı. Ekonomi, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji yerinde sayarken en büyük atılımlar antropoloji ve arkeolojide. Boşluk, bugün kavramsal sanatçılar tarafından dolduruluyor.

Bir arayış ve heyecan olduğu kesin. Ancak ortada genellikle estetik kaygısından yoksun, haz vermekten uzak bir sanatla anlaşılması güç kavramların birlikteliğinden meydana gelen bir karmaşa var. Emekleme döneminde olan kavramsal sanat ve sanatçılarının olgunlaşmasıyla bu durum zaman içinde ortadan kalkabilir.

Beni ürkütense çoksesli bir dünyayı ve bunun önündeki engelleri anlatmaya çalışan kavramsal sanatın, çokbiçimliliğine rağmen teksesliliği. Sosyalist gerçekçi anlayışın taraf tuttuğu gibi, kavramsal sanatta da tam parmak basamadığım, angaje bir yön var. Toplumsal eleştiri dozu yüksek tutulurken doğada ve insanda güzel ve yüceyi arama ihmal ediliyor. Duyu ve duygularımızın sonsuz yelpazesi sanki ancak insanı anlama, anlamlandırma çabasının kısırdöngüsünde var olabiliyor.

Gerçeklerin dönme dolabında 'güzel' feda ediliyor.

2003

SANAT TERÖRİZMİ

Terörizm günlük dilimizde artık çok sık kullanılan bir deyim. Yoksa onu sanatla birlikte aynı nefeste herhalde ele almazdım. Ancak terörün giderek gündelik yaşamımızın bir parçası olması da onun çeşitli ifade biçimlerine bizi körleştiriyor.

Terör, hepimizi ölüme mahkûm eden, toplum ve bireyleri korkunun totalitarizmine tâbi kılan bir olgu. Sanatsa, bence tam tersi, ifade biçimi ve türü ne olursa olsun, hem bizi hem de sanatçıyı kalıplardan özgürleştiren katılımcı bir eylem biçimi.

Bu nedenle sanatçının ayrıcalıklı bir yeri var. Ailesini, çocuklarını, kendisini sevenleri istismar ya da ihmal etmesini, başka meslektekilere göre daha bir anlayış ve hoşgörüyle karşılamışız. Alkol, eroin gibi alışkanlıklarla ölümünü hızlandırmasını, yaratıcılığının bir yoldaşı olarak kabul etmişiz. Bencilliğini, kendisini uğraşına vakfetmesi açısından kaçınılmaz, haddini bilmezliğini, kabına sığamaması olarak görmüşüz.

Nedeni, sanatçının yaratarak, dünya kültür mirasına, türümüzün ayrıcalıklı varlığına, bir katkıda bulunduğuna inancımız.

Günümüzde sanatçının nesnesinin değişmesiyle bu konumu da değişmiyor mu? Kültür mirasımıza katkı adına doğa ya da insanın kendisine müdahalesi evrensel ahlâkımız açısından nasıl değerlendirilmeli?

Şöyle bir haber okudum geçen hafta. Başlığı, 'Bu Buzul Benim, Bana Ait.' (Kopenhag, Danimarka, 25 Mart). Bir sanatkâr, 780 galon kırmızı boya, üç itfaiye hortumu ve yirmi kişilik ekibiyle yaratıcı dürtüsünü tatmin edebilecek büyüklükte bir tuval bulabilmek için Grönland'a gitti. Sonuç, ülkenin batı yakasındaki kan kırmızı bir buzul.

"Hepimiz doğa anamızı süslemeliyiz" diyor Danimarkalı sanatkâr Marco Evaristti, "Bu benim buzulum, bana ait."

Evaristti başka bir eserinde de öğütücüleri süs balıklarıyla doldurup, sergisini dolaşanları bu balıkları öldürmeye davet etmişti (Evet, balıkları öldürenler oldu).

Sanat adına doğayı bu şekilde sahiplenip dönüştürmeye ne ölçüde insanın hakkı var? Herhalde sanatçının bu eylemi, çiftçinin kendi toprağını (özel mülkiyet hakkı kavramını sorgulasak bile) gübrelemesiyle karşılaştırılamaz.

Buzul boyamanın başka bir tarzı, özellikle bienal tipi sergilerde, kentlerimizdeki kamusal alanların sanatkârların kullanımına sunulması. Böylece örneğin İstanbul'da Boğaz Köprüsü'nün yanıp sönen ampullerle donatıldığına, bina dış cephelerinden sandalyelerin sarkıtıldığına, Londra'nın göbeğinde birisinin havadan sarkıtılan şeffaf bir kutu içinde kendisini açlığa mahkûm etmesine tanık olduk. Ben şahsen bunları ilginç, düşündürücü bulmuş olabilirim. Ancak bu tür sergileme biçimi de kentlinin kamusal alanına bir tecavüz olarak düşünülemez mi? Sanatçının eserlerini galeri ya da müze gibi, ancak isteyenin ziyaret edebileceği mekânlarda sergilemesiyle herkesin bunları görmeye mecbur bırakılması arasındaki fark nasıl açıklanmalı?

Yakın bir zamana kadar şehirlerin göbeğinde, halka açık infazlar, 'çağdaş' düşünceyle bağdaşmadığı için kapalı mekânlara alındı. Londra'da bir insanın açlıktan gün be gün ölüme yaklaşmasının kamuya seyirlik bir olay olarak sunulmasını evrensel ahlâkımızla bağdaştıramıyorum.

Yukarıda seçtiğim örnekler özellikle en çarpıcı olanları değil.

Sanıyorum ki, belki de türümüzün en vahşi dönemi olan 20. yüzyıldan itibaren, bizler, bir yandan şiddet ve terörü içselleş-

tirir, bir yandan da kapitalizmin her şeyi metalaştırmasına tanık olurken, özgürlük adına sanatçının kendini ifade tarzında da çarpıcı değişimlerle karşı karşıyayız.

2004

NOBEL EDEBİYAT ÖDÜLÜ

Dünyada metrekare başına en çok üniversite, en çok doktoralı insan, en çok kitap, en çok konferans düşen yer Boston olmalı. Harvard, MIT gibi üniversitelerde, Berklee ve New England Konservatuvarı gibi müzik eğitimi veren kurumlarda yapılan toplantılar, gösteri ve konserler halka açık olduğundan isteyen için bu şehirde yaşamak sonu olmayan bir kültür panayırı. Dünyada olup biteni de yetkili kişilerden, birinci elden öğrenebiliyorsunuz.

Türkiye-ABD ilişkilerinin son durumunu anlatmak için geçen hafta Washington Büyükelçisi Boston'a gelmişti. Onunla aynı günlerde eski İngiltere İstihbarat Teşkilatı'nın başı 21. yüzyılı neler beklediğinin üzerine bir konuşma yaptı. Yarın Ankara'dan başbakanın dış ilişkiler danışmanlarından Egemen Bağış burada. Pazar günü Benazir Butto Pakistan ve terörizm üzerine konuşacak. Dün El Cezire ile ABD medyasını algılama farklarını anlatan bir filmin ardından yapımcısı da konuştu. Daha sonra molla kılığına bürünen bir haydutu anlatan İran sinema tarihinin en popüler filmi, 'The Lizard'ın gösterimi vardı. Bugün bir milyona yakın insanın katledildiği Ruanda'da Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin başında olan general Dallaire, bütün çağrılarına rağmen dünyanın yardıma gelmemesinin içyüzünü bir film eşliğinde anlatacak.

Boston'da bu tip olaylar o kadar sık ve sıradan ki, haberlere bile yansımıyor. Onun için sabah gazetede dün gittiğim toplantıya ilişkin bir şey bulamayınca üzüldüm ama şaşmadım.

Dört Nobel edebiyat ödülü sahibini aynı anda, aynı masa etrafında bir araya getirebilmek dünyada ender rastlanan bir olay. Bu şehirde olup biteni az çok takip etmeme rağmen, Harvard'a dün başka bir toplantı için gittiğimde, kalabalığı görünce tesadüfen öğrendim. St. Lucialı şair ve oyun yazarı, sömürgecilik sonrası günleri anlatan epik şiiri 'Omeros' ile tanınan Derek Walcott (1992); beyaz egemen toplumda yaşayan siyahilerin, ödedikleri psikolojik bedelleri ve mücadelelerini dile getiren ABD'li yazar Toni Morrison (1993) ve kitapları Güney Afrika'da yasaklanan, yazdıklarında evrensel değerlerle yüzleşmemizi anlatan Nadine Gordimer (1991), ülkesinde iki yıla yakın hücre hapsindeyken, kemikten kalem, ottan mürekkep, sigaradan kâğıtla yazan, ölümle tehdit edilip hayatına kastedilen, Nijerya'da çağdaş tiyatronun kurucusu, *Bunalım Mevsimi* ve *Çevirmenler* romanlarıyla ünlü Wole Soyinka'nın (1986) 70'inci doğum gününde eserlerinden okumak için Boston'da toplanmışlardı.

Dört Nobel ödüllü yazar yaşadıkları toplumlarda egemen değerlerin hedefi olmuş. Onlarla, 'bizim' diye hoşlarına gideni bulunca iftihar edenler, beğenmedikleriyle karşılaşınca hayal kırıklığına uğrayıp onları yerin dibine batırmış, üzmüş, hapse atmış, ülkelerinden uzaklaştırmışlar. Ve zaman geçmiş pişman da olmuşlar, utanmışlar.

Bu yazarları birleştiren en önemli ortak noktaları, düş ve düşüncelerini ustalıkla ifade etmeleri. Nobel ödülüne layık görülenler değer yargılarımızın avukatlığını başkalarına bırakmış. Çoğumuzun konuşmaktan çekindiği,sorgulamayı düşünmediği konularda, yalnızlığın dayanılmaz sıkıntısı ve isyanıyla, toplumsal vicdanın sözcüsü, yazdıklarıyla evrensel kültürümüzün parçası olmuşlar.

2005

'ARKADAŞIM HAROLD PINTER'

Sabahtan kafama yazmıştım Nobel Edebiyat Ödülü'nün Türkiye saatiyle 14.00'te açıklanacağını. Orhan Pamuk'un kazanacağı içime doğmuş gibiydi. Eve misafir geldi, denize gittik, döndüğümde telefon çalıyordu. Henüz telefona cevap vermeden evde kalan başka bir yakınım, "Seni üzecek, beni sevindiren bir haberim var" dedi. Telefona cevap verdim. "Tebrikler, arkadaşın Nobel'i aldı" dedi karşımdaki ses ve gülerek devam etti, "Pinter kazandı."

Orhan Pamuk genç yaşına rağmen Nobel Edebiyat Ödülü'nü hak etti ama galiba Türkiye, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi olarak, Orhan Pamuk'u henüz hak etmiş değil.

Geçenlerde gazetelerde çıkan komplo haberlerinden birisi de Türkiye'nin, bu ödülün Orhan Pamuk'a verilmemesi için baskı yaptığı yönündeydi. Böyle bir teorinin bile gündeme gelmiş ve olabilir kayıtsızlığıyla tartışılması, ibret verici olduğu gibi Türkiye'nin bağımsız düşünürlere karşı hazımsızlığını da doğruluyor. Bir yazarın kitaplarını bile okumadan onun niteliklerini yargılayanlar, sıradan bir İzlandalı okur titizliğinde, her kelimenin üstünde durarak edebiyatın açtığı dünyalara önyargısızca girebildikleri zaman, Türkiye de Nobel ödülü kazanacak bir yazarı hak etmiş olacak.

Bu yıl ödülü alan Harold Pinter'la arkadaşlığımsa telefondaki nazireden ibaret. Ama ne garip bir tesadüf ki, ödülü kazanmasını beklediğim Orhan Pamuk ile kazanan Harold Pinter'ı birlikte tanıdım. 12 Eylül'ün baskıcı ortamında Türkiyeli yazarlarla dayanışma için Uluslararası Yazarlar Derneği PEN adına Türkiye'ye gelen Arthur Miller ve Harold Pinter'ı biz karşılamıştık.

İki yazarla bir hafta boyunca, ülkenin düşünürleri, işkence görenleri, sendikacıları, siyasetçileriyle beraber oldum. Uzaktan istatistik olarak gördükleri 12 Eylül'ün dehşetini bireylerin yüzlerinde, yakınlarının öykülerinde dinledikçe gerilen ama Türkiye basınında ziyaretleri adeta sansüre uğrayan bu iki yazar sonunda öfkelerini Ankara'da birlikte yemek yedikleri ABD Büyükelçisi'nden aldılar. İstanbul'a dönünce de bunu yaramazlık yapmış liseli iki muzip çocuk edasıyla, "Sonra ben dedim ki", "İşte o anda adamın pancar gibi kızaran yüzünü görecektin" diye heyecanla birbirlerinin sözünü keserek anlatmışlardı.

Hayatında asla yanlarına yaklaşamayacağı dünyanın iki ünlü yazarını ağırlamaktan keyiflendiği her halinden belli büyükelçiyi, sanki ortaklaşa yazdıkları bir oyunun kahramanı yapan Miller ile Pinter, sofranın ilerleyen dakikalarında Türkiye'de olup biteni yavaşça ama ustaca gündeme getirmiş, askerî cuntanın ABD desteğine işaret etmiş ve o anda sofrada yemek yenirken yakında bir hapishanede birisinin taşaklarına elektrik veriliyor olması karşısında elçinin nasıl bir sorumluluk hissettiğini sormalarıyla sofra birbirine girmiş, kendilerini kovdurmak aşamasına gelen Miller ve Pinter, Amerikalıların nerde olursa olsun yerden yere vurulmasından keyiflenen Fransa'nın Ankara büyükelçisiyle sofrayı terk ederek, Fransız sefarethanesinde konyak içerek geceyi sürdürmüşler.

Aradan neredeyse 25 yıl geçti. Şimdi bakalım önümüzdeki günlerde Orhan Pamuk'u yargılayacak olanlar, dilim varmıyor ama gene de adalet diyelim, anadili dillerinden alınmış, dillerini konuşmaları yasaklanmış olanların, Kürtlerin, konu olduğu, Pinter'ın 'Dağ Dili' adlı oyunu karşısında, eğer kimse bu oyunu sahneye koyma cesaretini gösterirse, ne yapacaklar? Geçenlerdeki 'İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermeni-

leri' konferansı gibi birileri oyunu engellemeye, yasaklamaya kalkışırsa ulusça tepkimiz ne olacak? Yoksa oyun hiç seyredilmeden, ulusal çıkarları savunmak adına 2005 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Harold Pinter da Türk düşmanı mı ilan edilecek? Dünyanın neresinde olursa olsun, Pinter'ın yıllardır yaptığı gibi mağdurlara dikkat çekmenin insan sevgisinden de olabileceğini ne zaman kabulleneceğiz?

2005

ROMANCI NASIL OLUNMAZ?

Bir dansçı, kemancı ya da ressamın eserinin keyfine varmakla yetiniriz. Ama elimiz kalem tuttuğundan, içimizde yazılmamış bir romanımız vardır. Bir romancının kitapları kadar, onları nasıl yazdığını da en ince ayrıntısına kadar merak ederiz. Özellikle okuma günlerinde yazarlara bu türden, çoğu yazdıklarıyla ilgisiz sorular sorulur.

Cevaplar, sorular kadar çeşitlidir.

İngiliz yazarı Graham Green'in koca bir kitabı, sonunu getiremediği, sorunlu yazılarının çözümünü rüyalarında nasıl bulduğuyla ilgili. Hemingway, "Ertesi gün yazacağın ilk cümleyi bilerek masa başından kalk" der. Kimi kahramanlarıyla birlikte, romanda yol aldıkça keşfeder ne yazacağını. Kimi, ince ince kurar, neyin, nerede, ne zaman, nasıl olacağını. Çoğu yazarın, her gün tekrarladığı kendine özgü garip merasimi vardır kitabını yazmaya koyulmadan önce.

Belki de yazarları, romanlarının kahramanları ve olaylarıyla özdeştirdiğimizden, hayatlarının da romanları gibi dolu dolu olmasını bekliyoruz. Bir balerin ya da piyanistten beklediğimiz çalışma disiplinini onlara yakıştıramıyoruz. Beklentilerimiz doğrultusunda, onların gündelik yaşantılarına, aşklarına, kavgalarına, sıradan evliliklerine bile olağanüstülük atfetmek

istiyoruz. Başarılı yazarların ne kadar çalışkan oldukları ilgimizi çekmiyor. Romanlarını yazmadıklarında, hayattan kopuşlarını telafi etmek çabasıyla dağıtırken bile malzeme toplamakla cebelleşenler az değil.

ABD'li yazar F. Scott Fitzgerald'ın defterlerine göz gezdiriyordum geçenlerde. Gelişigüzel başlıklar altında bin bir çeşit not düşmüş. Her şeyle ilgilenmiş. 'Kulak Misafirliği' bahsinde tek bir madde var, "Bir rüyayı tekrarlamak kadar gereksiz." 'Gençlik ve Ordu' başlığı altında "Bana para tuttuğun ellerinle dokunma!" diyen bir kızın dediklerini not etmiş. Bir bölüm sırf kadınlarla ilgili tanımlamalara ayrılmış. Başka bir bölüm 'İş Tavsiyeleri' başlığını taşıyor. Bir bölüm, birbiri ardına gelişigüzel yazılmış şarkı sözleri.

Belli ki Fitzgerald, karşılaştıklarını kaydetmekten edememiş, duyduğu, gördüğü her şeye romanında işine yarar gözüyle bakmış. Bu raddede yazarlık, aşırı çalışkanlıktan da öte, bunaltıcı tutku haline dönüşebiliyor.

Yazarlığın belki de en sorgulanır kısmı Borges'in şu sözlerinde saklı: "Bence yazılan her şeyin kaynağı mutsuzluk."

Mutsuzluklarımızı, sorunlarımızı paylaşmaya, abartmaya, ona buna bağıra bağıra duyurmaya, sanatımıza yansıtmaya alışkınız da mutluluklarını gizlemek gibi garip bir huyu var yetişkin insanın.

Mutsuz olmak bize daha kolay geldiğinden mi?

2006

ZALİM MAZLUM SALMAN RÜŞDİ

Egemen güçlerin dehşetini, duyarsızlığını asırlardır vicdanımızın büyütecinde yargıladık durduk. Bu tutumumuzun vazgeçilmez yönü haksızlığa olan isyanımızdan kaynaklanıyor olmalı. İster Roma İmparatorluğu'nda çarmıha gerilen Spartaküs ve Nazilerin kurbanı Anna Frank'ın çektiklerini birbirimize tiyatro ve film aracılığıyla hatırlatmayı sürdürelim, ister katliama, soykırıma uğrayanların badirelerini, dillerinden, dinlerinden cefa çekenlerin acılarını gündemimizden indirmeyelim, uluslararası hukuktan sanata kadar bu konuda duyarlılığımızı göstermenin bin bir yolunu bulduk...

Hedef egemen güçler olunca haksızlığa karşı çıkmak vicdanımızı rahatlatıyor. Tersi olunca susuyoruz. Kim ister ezilenleri eleştirir konumda olmayı? Olup olmadık yerde onları alkışlarken, hoşumuza gitmeyenleri sineye çekiyoruz.

Ezilenlerde de sık rastlanan bir olgu, düşman bildiklerinin tüm özelliklerini kötülemek. Böylece Amerika'ya karşı dünyada emekçilerini temsil etme iddiasındaki Sovyetler'de caza, dejenere bir müzik türü olarak bakıldı. Ermeni diasporası için Türkler, duymak istediklerini söyleyen istisnalar dışında kötü; Türkiye, soykırımı kabul etmediği müddetçe dünyanın en az yaşanılabilir, karanlık ülkelerinden. Yaşadığım Yu-

nan adasında sevgilimin bir oğlan çocuğuna hamile olduğunu öğrenen lezbiyen feministlerse onu kürtaj yapmaya ikna etmek istemişti...

Egemen güçlere karşı gelenlerin diğer özelliği, 20. yüzyıl boyunca dünya solunda rastladığımız gibi, kendilerini eleştirme eğiliminde olanlara hain, dönek, devrim düşmanı diye bakmaları, onları dışlamaları, öldürmeleri, işlerine gelmediğinde sansür uygulamaları.

Ezilenlerde, azınlıklarda sık rastlanan başka bir özellik, benmerkezcilik; 'haksızlık en çok bize yapılıyor' diye kendi davalarından başka bir şeyle ilgilenmemeleri, hatta benzer konumda olanlara rakip diye bakmaları. Beyrut'ta 70'lerin sonunda bir heyetle Arafat'ı ziyarete gittiğimde tanıştığım Filistinliler, Amerika'nın askerî darbeyle devirdiği Allende'den ya habersizdi ya da konuyu açınca, 'bana ne' gibilerinden bakmıştı. 12 Eylül'den sonra Cenevre'de Uluslararası Üniversiteler Birliği'nde (WUS) Türkiye'de YÖK'le birlikte üniversite özerkliğinin yok edildiğini anlatacağım bir konuşmayıysa, ilgiyi salt kendi üzerlerinde tutmak isteyen Latin Amerikalı temsilciler benzer baskılardan mustarip olmalarına rağmen boykot etmişlerdi. Bunlar, az dile getirilse de, davamızın önce insan olduğunu unutunca rastladığımız bildik şeyler. Geçenlerde buna bir yenisi eklendi.

Danimarka'da Muhammed'i aşağılayan karikatürlerin ardından patlayan Müslümanların protestolarını düşünce özgürlüğüne tehdit gören, kendileri de zamanında ölümle tehdit edilen Salman Rüşdi ve Teslime Nesrin gibi yazarlar imzaladıkları bir bildiride 'İslâm totalitarizmi' diye adlandırdıkları hareketi kınarken aynen şöyle demişler: "Nazizm ve Stalinizmi yendikten sonra, şimdi dünyanın karşısında yeni bir tehlike var, İslâmizm." Bu üç -izm'in, elma ve armutların karıştırılmasından kaynaklanan, cahil ve bağnaz bir bakışın sonucu olduğuna değinmeyeceğim bile. Adı geçen yazarların mağduriyeti onları yeni tür bir -izm'i hedef göstermelerine kadar götürmüş.

Belki de ezilenlerin, Rüşdi gibi mağdurların evrensel sorunu

bu. Egemen çevrelerin, iktidarların, ideoloji ya da din adına hareket edenlerin hoşgörüsüzlüğü ve kini, mağdurlarının gözünde onları dünyanın en büyük düşmanı yapıyor. Özellikle sahip çıkmalarını beklediğimiz evrensel ilkeler, onların da düşmanla birlikte düşmanlaşmasıyla unutuluyor, unutturuluyor...

2006

BİR TERÖRİST PORTRESİ

Kimi romancılar bilirim, yazdıkları unutulur, akılda üslupları kalır. Bence Proust böyle biri. Dostoyevski gibi kimi romancılarınsa daha çok karakterleri, öykülerinin izi kalır aklımızda. Çok ender olarak Shakespeare gibi yazarların üslubu kadar kahramanları da ebediyen yaşar.

John Updike, birçok kişiye göre bugün ABD'nin en önde gelen yazarı. Dünyası çok zengin. Hemen her türde yazıyor. Şiir, kısa öykü, sanat eleştirmenliği, müzik, tiyatro, otobiyografi, ne ararsanız var. Dili çok zengin. 11 Eylül'de İkiz Kule faciasını anlatan bir yazısından ötürü kelimelerinin çarpıcılığı olayın dehşetini arka plana itti diye eleştirildiğini hatırlıyorum. Amerikan kamuoyunda, en çok orta sınıf banliyö hayatının varoluşsal sorunlarını, evlilik, boşanma, zina gibi konuları, Rabbit karakterinde canlandırdığı romanlarıyla tanınıyor. Edgar Allan Poe ya da günümüzde Cormac McCarthy gibi kimi ABD'li yazarlar kendi ülkelerinden çok Avrupa'da benimsenir. Updike'ın konumu tam tersi. Dünya yazarları arasındaki saygın yeri, onun ülkesinin sınırlarının ötesinde okunmasıyla ters orantılı.

Şimdiye kadar yirmi romanı olan yazarın son eseri belki uluslararası konumunu değiştirebilir. Ama bunun olumlu mu olumsuz mu olacağı zamana bağlı. *Loving Portrait of a Terrorist*

(Bir Teröristin Sevecen Portresi) adlı kitabında Updike, Amerikan medyasının kafamıza yerleştirdiği terörist imajının ta kendisini, New York'ta Lincoln Tüneli'ni havaya uçurmak üzere görevlendirilen bir Arap Müslümanı anlatıyor.

Gelecek hafta çıkacak olan roman hakkında bildiklerim, Updike'ın kitap piyasaya sürülmeden önce yaptığı tanıtma mülakatlarıyla ilgili *New York Times*'da çıkan bir yazıdan... Yazar, ilk başlarda kahramanı bir Hıristiyan köktenci olarak düşünmüş. "Aklıma, inancını elinden almak isteyen şeytanlarla dolu bir dünyada yaşayan genç bir kesiş gelmişti." Derken kahramanını Müslüman yapıyor çünkü, ...bir teröristin bakış açısından söyleyeceklerim vardı. İslâm inancına sahip olan birinin bizim sistemimize düşmanlığı ve nefretini anlayabilirim gibi geldi. Kimse onların açısından bakmak istemiyor... Bundan daha sempatik, sevimli bir terörist portresi olamazdı."

Updike, tanımadığı bir kültüre dayanarak yarattığı kahramanı Ahmet'in romanıyla çok cüretli bir işe girişmiş. Yazarın, bir doktora öğrencisinin yardımıyla Kur'an'ın kimi bölümlerini incelemesi, kahramanının liseye gittiği Paterson, New Jersey'nin kenar mahallelerinde dolaştırıldığı bir otomobilden camiye dönüştürülen yıkık dökük dükkânları görmesi, La Guardia Havaalanı'nda bavulların denetlendiği makinelerin yanında bir hayli durmuş olmasından öte, kendisine bu denli yabancı bir kültüre yanaşmak için başka bir çabasından söz etmemesi, dileyelim ki, iyi bir roman yazmış olmasını engellememiş olsun.

Ama Ahmet'in Amerikan asıllı annesi Teresa ile okulda danışmanı Jack'in yatak sahneleri hakkında yazarın şu sözleri romanın tümüne gölge düşürmüyor mu?: "Çok mutlu oldum –çünkü romanın yazılışında o kadar çok kaygan alan vardı ki– nihayet Jack, Terry Mulloy'u becermeye başlayınca kendimi üstesinden gelebileceğim bir konumda buldum. O küçük aşk son derece gerçekti, hiç olmazsa benim için."

Irak'a demokrasi götürmek için üç yıldır savaştıklarına ama Müslümanlar demokrasiyi takdir edecek kadar gelişmemiş olduğundan askerlerinin nafile yere can verdiğine inanan Amerikalıların, Updike'a göre ne kadar sempatik de olsa, kahramanı-

nı anlayabileceklerini sanmıyorum. Eğer yazarın amacı, ülkelerin, insanların arasında anlaşmazlık ve husumeti kısmen de olsa giderici bir pencere açmaksa, işe çok daha iyi bildiği bir konuyu, Amerika'yı Amerikalılara anlatmakla başlayabilirdi.

Updike'la ilgili yazı çıktıktan hemen sonraki gün gene *New York Times*'ın birinci sayfasında yer alan bir haberde, Amerika doğumlu Azhar Usman adlı bir Müslümanın şu sözlerine yer veriliyordu: "Amerikanın herhangi bir havaalanında uçağa bindiğimde birdenbire etrafımda konuşanlar sözlerinin ortasında susuyor ve gözlerinde şu ifade yer alıyor, 'Hepimiz öleceğiz!'"

2006

PASTERNAK'IN NOBEL ÖDÜLÜ

Geçenlerde gelen bir e-posta Boris Pasternak'ın, 1958'de verilmek istenen Nobel Edebiyat Ödülü'nü, Soğuk Savaş'ta Batı tarafından Sovyet Birliği aleyhinde kullanılır kaygısıyla, kapitalizme alet olmamak için iyi bir yurtsever ve sosyalist olarak reddettiğini yazıyordu.

Pasternak'ın ödülü reddettiği doğru. Ansiklopediler de öyle yazar. Ödülün aslında bir değil, hem de iki defa kabul edildiği pek bilinmez. Olayın perde arkası, 2001 yılında Moskova'da yayımlanan *Pravda* gazetesinde çıkmış. Yazan Pasternak'ın oğlu.

Sovyetler Birliği'nde partinin öngördüğü sosyalist gerçekçilik anlayışında yazmak yerine gençliğinde sembolik ve mistik şiirler yazdığından Pasternak'ın eserleri yayımlanmayınca, yazar, geçimini de sağlayabilmek için daha çok çeviriyle uğraşır. Shakespeare'in, Goethe'nin eserlerini Rusçaya tercüme eder. İlk ve tek romanı *Dr. Jivago*, 1917 devrimi sürecinde Sovyetler Birliği'nin panoramasını sunar. Romanın kahramanı devrimin tasvip etmediği, kendini lirik şiire vermiş bir doktordur. Roman çeviri olarak, İtalyan Komünist Partisi aracılığıyla ilk kez 1957'de Roma'da basılır. Önceki yıllarda da şiirlerinden ötürü Pasternak'ı gündeminde tutan Nobel komitesi, 1958 ödülünü aldığını telgrafla Moskova'nın dışında Pederelkino'da otu-

ran Pasternak'a bildirir. (O yıllarda Nâzım Hikmet de Pasternak'ın komşusudur.)

Pasternak hemen cevaben yolladığı telgrafında, "Memnunum, medyunum, onurlandım, şaşırdım," diyerek ödülü kabul ettiğini bildirir. Karısı Zinaida Nikolaevna, 'Stockholm'de ne giyeceğim' diye kara kara düşünmeye başlar. Ancak aradan 24 saat geçmeden Pasternak, Stockholm'e yolladığı ikinci telgrafında, "Ödülü reddetmeye zorunluyum, bu gönüllü reddimi hakaret kabul etmeyin" diye yazar.

Aradaki kısa sürede Pasternak ve önceden gulaglarda da ceza çeken karısı sürgünle tehdit edilmiş, Hindistan Başbakanı Nehru'nun araya girmesiyle, Komünist Partisi Genel Sekreteri Kruşçev yazar hakkında fevri önlemler almaktan vazgeçmiştir.

Pasternak, Sovyet Yazarlar Birliği'nden atılır. Onunla konuşmaktan korkan dostlarının sayısı daha da azalır. Ödülü reddetmeye zorlanmadan önce Pasternak, Yazarlar Birliği'ne, "Beni öldürebilirsiniz, sürgüne yollayabilirsiniz, istediğinizi yapabilirsiniz. Sizden adalet beklemiyorum. Ama acele etmeyin. Yaptığınız size ne mutluluk verecek ne de şan getirecek. Unutmayın, gelecekte itibarımı iade etmeye mecbur kalacaksınız" diye yazar.

Boris Pasternak'ın doğumunun 100. yılında, 1 Aralık 1989'da Moskova'da 'Pasternak'ın Dünyası' adı altında açılan sergiye gelen İsveç Büyükelçisi, Pasternak'ın oğluna, babasının Nobel Ödülü diplomasını takdim eder.

2007

NOBEL ÖDÜLÜ

Nobel ödülü tartışmalı, tartışmalı olduğu kadar da popüler bir konu.

2007 ödülleriyle Nobel gene gündemde. Hangi konuda olursa olsun, kim alırsa alsın tartışmalar hep süregelmiş. Örneğin edebiyata aşina olmayanların bile, kimin edebiyat ödülünü almayı hak edip etmediğini tartışabildiklerine, hepimiz yakın zamanda tanık olduk.

Kimin, niçin Nobel'i aldığı ilk bakışta, belki en çok alan için önemli. Zaten istediği belli ki, ödülü kabul ediyor. Çoğunun, ödülü belki bir gün alacakları yıllarca akıllarından çıkmamış. Kimine daha çocuk yaştan hedef gösterilmiş. Çalışmalarını sürdürürken ödülü göz önünde tutmasalar, akıllarından kovmak isteseler, başkaları hatırlatıyor.

Genellikle tanınmamış, az tanınmış kişilere verilen ödül, sahibini bir anda dünya çapında meşhur kılıyor. Onlar artık, sadece çalışmalarından ötürü değil, meşhur oldukları için de meşhurlar. Medya görüşlerini almak için peşlerinden koşuyor. Krallar, başkanlar sofralarına davet ediyor.

Ödülü kabul etmelerinden doğan sorumlulukları da tam bu noktada başlıyor. Adını unuttuğum bir Nobel ödülü sahibi, ödülün değerinin asıl alındıktan sonra anlam kazanabileceği-

ni söylemişti. Ya ödülü alıp evinize kapanır, ödüle "benim" diye bakarsınız ya da ödülü almakla kabullendiğiniz meşhurluğunuzun sorumluluğuyla dünyaya seslenirsiniz.

Ödülü alana kadarki başarıları kendilerine ait. Ödülü aldıktan sonra neler yapıp yapmadıkları, insanlığın güzel günler görmesini teşvik için verilen ödüle ne kadar kıymet verdiklerinden de öte, evrensel değerlere ne denli sahip çıkmak istedikleriyle ilgili. Egemen düzenin neden olduğu, hasıraltı etmek istediği sorunlarımızı ne kadar gündeme getirmek istedikleriyle ilgili. Egemen düzenin uyurgezer demokrasilerinin yüzüne ne kadar ayna tutmak istedikleriyle ilgili.

Yüzlerce sivil toplum örgütünün çabaları, on binlerce insanın meydanlarda haykırışları günümüzün tekelleşen medyasında ses bulamazken, tek bir Nobel ödülü sahibinin tek bir cümlesi egemenleri dünyanın vicdanıyla yüzleştirme gücüne sahip.

2007 Nobel Barış Ödülü sahibi Al Gore. Düzenin içinden gelmesine rağmen dünyaya sahip çıkması, bu ödülü hak edeceğinin somut bir ifadesi.

2007

HAROLD PINTER: YAZARIN VİCDANI

Yazarlar vicdanımızın sesi olabilir mi? Olmalı mı?

Politikacıların, devlet adamlarının, dinlerin sözcülerinin yalanlarına alıştıkça, gerçeğin değil gücün peşinde olduklarını idrak ettikçe, toplumsal vicdanımızın öncülüğünü yazarlarda arar olduk.

Kimi yazar bu rolünü istemeyerek üstleniyor. Zorunlu bir görevi yerine getirircesine çıktığı, hatta bazen çıkarıldığı sahneden, ilk fırsatta inip, pişman pişman kendi dünyasına dönüyor. Kimi yazar, tam tersine, sanatını, dünya görüşünün hizmetine sunuyor. 'Sanat için sanat' anlayışını kınıyor. Kendisini, inançları doğrultusunda, ama asla sorgulayamadığı gerçeğinin peşinde, dünyayı, bizi değiştirmeye adıyor.

Geçen hafta Londra'da ölen Harold Pinter, sıkça rastlanılan bu tür yazarlardan biri değildi. 2007'de Nobel edebiyat ödülü vesilesiyle kaleme aldığı konuşmasının başında kendisini şöyle ifade etmişti: "Gerçek ve gerçek olmayan arasında siyah beyaz farklılığı olmadığı gibi doğru ve yanlışı da birbirinden her zaman ayırt edemeyiz. Hatta aynı şey doğru hem de yanlış olabilir.

"Sanatımda gerçeği ifade etmenin yollarını ararken yukarıda ifade ettiklerime bağlıyım. Yazar olarak bu dediklerimin arkasındayım.

"Ancak vatandaş olarak böyle düşünemediğim gibi, doğruyu yanlıştan ayırt etmekle yükümlüyüm."

Harold Pinter ve Arthur Miller'in PEN yazarlar grubunun başkan yardımcıları olarak 12 Eylül Türkiyesi'ni ziyaretlerinde onlarla bir hafta boyunca beraber olduğumda Pinter'ın yukarıda ifade ettiği bu özelliği dikkatimi çekmişti.

İki yazar 12 Eylül vahşetinin tanıklığından sarsılmakla birlikte, 'gerçeği' farklı yerlerde aradılar. 'Yazar' Miller, bir sohbetimiz esnasında, Türklerin tarihine, psikolojisinin derinliklerine inmeye çabalayarak, askerî rejimin terörünü kültürümüze özgü ulusal özelliklerde de aradı. 'Vatandaş' Pinter, Miller ile davet edildikleri protokol yemeğinde, ABD büyükelçiliğinde hesap sordu. 12 Eylül cuntasının, ABD başkanına "Bizim oğlanlar başardı!" (Our boys did it!) diye duyurulduğunun bilincindeydi.

Pinter, şair, yazar, yönetmen olarak eserleriyle sanat dünyasında kalıcı bir iz bırakırken, gençliğinde vicdani retçi olduğu günlerden başlayarak, zaman zaman yalnız kalmak pahasına da olsa, hiçbir zaman dünya vatandaşı olarak vicdanını seslendirmekten kaçınmadı. Gün geldi Bush ve Blair'in Irak işgalinden ötürü savaş suçlusu olduklarını söyledi, gün geldi Kürtlerin anadillerini kullanamamalarını kendi sorunu olarak ele aldı.

2009

NÂZIM HİKMET'E OKUL YASAĞI

Rusça deyince akla Puşkin gelir. Amerikanca Walt Whitman'sız düşünülemez. Almanca, Goethe'yle var olur.

Nâzım Hikmet, Türkçenin şairi.

Düşünceleriyle ruhu, şiirleriyle dilden dile dolaştı, evrenselleşti.

Şairler şiirleriyle yaşar.

Bedenleriyle uğraşmak, mezarlarıyla putlaştırmak, topraklarını bayraklaştırmak, şairi şiirsiz kılar, bizleri şiirinden uzaklaştırır, değerlerine yabancılaştırır, küçültür.

Nâzım Hikmet, Türkçenin şairi.

Puşkin'den, Whitman'dan, Goethe'den, nice diğerlerinden farkı dilinde yasaklanmış olması. Politikacıların, askerlerin, yobazların onu yıllarca vatan haini olarak tanıtmış olmaları.

Devlet, gelmiş geçmiş hükümetleri aracılığıyla, Nâzım Hikmet'i değil, kendi vatandaşlarını cezalandırmış oldu. Anadili Türkçe olanları, Türkçe'nin şairinden yoksun bıraktı.

Dünya tarihinde, kahramanların hainleştirilmesinin, hainlerin kahramanlaştırılmasının örnekleri çok. Hain olsun, kahraman olsun, tarihte bu sıfatlarlarla tanınıp unutulanlarsa, hatırlananlardan da çok.

Nâzım Hikmet ne kahraman, ne de hain.

Nâzım Hikmet Türkçe'nin şairi.

Bir hükümet kararıyla vatandaşlıktan çıkartılıp başka bir hükümet kararıyla vatandaşlığın iadesi, devletin ayıbını gidermeye yönelik, gelmiş geçmiş başbakanların, hükümetlerin gafletini tarihe kaydeden idari bir işlem.

Hep böyle olmaz mı?

Zaman gene siyaseti yendi, sanatı yaşattı.

Günümüz hükumetinden beklenen, ne ölülerin diriltilip tekrar gömüleceği bir cenaze töreni ne de devletin öldüğümüzde zaten bizden teslim aldığı bir nüfus cüzdanı.

Nâzım Hikmet, Türkçe'nin şairi.

Hükümetten beklenen ilkokuldan itibaren okutulan devletin kitaplarında Türkçeyi şairine kavuşturması.

Soruyorum, sınıfsız bir toplum istedi diye iktidar Nâzım Hikmet'i son sınıfa kadar sınıfsız mı bırakacak?

2009

YAZARIN TUZAKLARI

Yazarın edebiyat dışında herhangi bir şeyi değerlendirmesi, eleştirmesi, sıradan olduğu kadar toplumun da sorgulamadan kabullendiği bir şey.

Yazar, şair fark etmiyor. Hele tanınmışsa, artık meşhur olduğu için de meşhursa, yeni dünya düzeninden tutun da futbolun ayrıntılarına kadar neyi yazmaya cüret ederse etsin genellikle toplum tarafından kabul görüyor, söyledikleri ciddiye alınıyor, tartışılıyor. Yazara, "Ben neymişim," dedirtiyor.

Geçenlerde çağdaş yazarların kendi kendilerine düştüğü tuzaklarla ilgili bir uluslararası toplantıya katıldım. İlk akla gelen tuzak, sanki yeni bir şeymiş gibi, paraydı. Yayınevi, ödül, yazar ajansı üçlüsünün kitabı metalaştırması, yazarı paraya, piyasaya duyarlılaştırması bol bol eleştirildi. Evet de, ne kadar çabuk unutuyoruz Dostoyevski'nin, Dumas'nın gazetelerde tefrika edilen eserleri için kelime başına para aldıklarını, borçlarını ödeyebilmek için yazdıklarını şişirdiklerini. Rembrandt gibi ressamların da grup halinde resmettiklerinden kişi başına para aldıklarını, hatta Rembrandt'ın, parasını geç ödeyen birini, resminin estetiğini bozmak pahasına son anda tablosuna yerleştirdiğini yeni öğrendim.

Asilzadelerle ileri gelen din adamlarının beğendiklerini hi-

mayeleri altına aldıkları günler bittiğinden bu yana sanatkârların da, herhangi bir meslek gurubu gibi, kapitalist düzende hayatlarını kazanmaları için piyasaya çıkmaları kaçınılmazdı. Ancak böyle bir şey yokmuş gibi yazarın bunu inkâr etmesi, çifte standartlarıyla düştüğü tuzaklardan biri. Son kertede pazar yerinde satılacak kitabının dikkat çekici kapağıyla diş macununun albenili ambalajı arasında pek bir fark olmadığı gibi bunda şaşılacak bir şey yok. Düzeni kınayabiliriz ama bu düzende, kendi sesini koruyarak, yazdıklarının geliriyle geçinebilen yazara, onu var eden topluma ne mutlu.

Yazarın düştüğü tuzaklardan beni en çok huzursuz edeni, devlet ve din adamlarının ipliğinin pazara çıkmasıyla, özellikle son yüzyılda, yazarın toplumun vicdanı olması beklentimizi karşılamaya teşne olması. Kimi yazarın, bu sorumluluğunu kullanırken kendini dizginleyememesi, adaletsizliklere karşı hacıyatmaz tepkiselliğinde etkisizleşmesi, ilkelerden yana olmaktan çok taraf olarak tanınarak evrenselliğini yitirmesi ve tüm bunların sonucunda toplum nezdinde kendini marjinalleştirmesi.

Yazarın düştüğü başka bir tuzak da kendisini daha yazacağı çok şeyi olduğundan, zamanın buna yetmeyeceği telaşına kaptırması, bu endişesini yakınlarına yükleyerek bencilleşmesi, hayata, sevenlerine duyarsızlaşması. "Yaratıcılık mutsuzluk üzerine kuruludur," gibi bence afaki sözlerse bu tuzağın gerçekliğini ortadan kaldırmıyor.

Özellikle ahlâki açıdan üstünde durulması gereken bir başka tuzak, yazarın, bilhassa gündelik yaşamındaki ilişkilerini, karakterlerinin oluşumunda kullanabilmek için sürdürmesi; dostluk kurma bahanesiyle insani ilişkileri istismar etmesi, niyetini gizlemesi. Birçok mesleğe özgü ahlâk ilkeleri olmasına rağmen bu tür bir sorunun yazarlar nezdinde telaffuz bile edilmemesi kayda değer.

Tabii son kertede yazar da ölüyor. Geriye eserleri kalıyor ya da kendisi gibi onlar da zamanla unutuluyor. Hayatını nasıl yaşadığıyla neler yazdığı kimi için apayrı şeyler. Kimi içinse ayırt edilemez.

2009

KİTAPSIZLIĞA ÖVGÜ

Kaç yaşımda bu huyum başladı bilmiyorum. Seyahate çıkarken ille yanımda kitap götüreceğim. Evde okunmayı bekleyen kitaplardan birkaçı bavula konacak. Benimle şehir şehir, ülke ülke dolaşacak. Dönüşte en fazla birkaç sayfası okunmuş, raflarda eski yerlerini alacaklar.

Öğrenemedim yanımda kitap taşımanın abes bir çaba olduğunu. Rehber olacak, yol arkadaşlığı yapacak kitapları bile, ihtiyacımız olmadığı halde, çoğu zaman koltuk değneği gibi kullanırız. Yanımızda taşıdığımız rehber kitaplar, haritalar, gittiğimiz yerleri açıklamaktan çok, görmemizi engeller. Bir seferinde Akdeniz sahillerinde mavi yolculukta, önümüzden geçen sahillere bakmak yerine, geçtiğimiz yerleri anlatan bir kitabı okurken yakaladım kendimi.

Yabancı olduğumuz bir yerde yol yordam sorarak yörenin insanlarıyla tanışmak ufuk açıcı olduğu kadar, sonradan anılıp anlatılacak beklenmedik nice an ve maceralara gebe. Ama hayır! Siz de tanıksınızdır, çeşme başında suyu göremeyenler gibi, onlarca insan arasında bana yardım etmeyin dercesine yüzlerini ellerindeki haritaya gömenlerin. Rehber kitaplarımız yazmaz Taksim Meydanı'ndaki derin devlete atfedilen kanlı 1 Mayıs katliamını, Washington'da Vietnam'da barış için on binle-

rin Pentagon kuşatmasını, Kremlin Meydanı'nda Sovyetlerin Çekoslovakya işgalini ellerinde mendil büyüklüğünde Çekoslovakya bayrağı sallayarak protesto eden dört gencin polis tarafından apar topar akıl hastanesine kapatıldığını ya da Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir'in, asker kaçaklarını savunan bir yazısı üzerine İstiklal Mahkemesi tarafından idamına karar verilip bozulduktan sonra Bodrum'da kalebentliğe mahkûm edildiğini. Bunlar yoktur seyahatlerimize eşlik eden, ancak alışverişte temas kurduğumuz yöre insanlarıyla konuşmamamız kısıtlayan kitaplarımızda.

Elimizdeki rehber kitap değil de roman, şiir olsa fark ediyor mu? Ben de, siz de, aynı at gözlüklerini takmışızdır.

Ne anlamı var bir İngilizin Hint romanını, tarihi hakkında bir şey bilmediği, insanlarını tanımadığı İstanbul'da tatilde; bir Türkün *İnce Memed*'i New York seyahatinde, bir İtalyan'ın Dante'yi Afrika'da safarideyken okumasının?

Neredeyse bir alkolik bağımlılığında kitaplarımızdan kopamamamızın edebiyatta bildiğim en ilginç örneklerinden biri Elias Canetti'nin *Körleşme* (Auto da fe) adlı romanından. Kahramanımız Prof. Kien her sabah kütüphanesinden itinayla birkaç kitap seçer. Onları küçük bir valize yerleştirir. Şapkasını giyer. Bir elinde bastonu, öbür elinde valizi, Viyana sokaklarında kitaplarını dolaştırmaya çıkarır.

Nereye gitseler kutsal kitaplarını yanlarından eksik etmeyenler de var. Kimi bir türlü bulamadıkları tanrılarını arayıştan, kimi Tanrı korkusundan, kimi 'best-seller' kitabını taşımaya benzer bir gösterişten.

Abdul Kasım İsmail, 10. yüzyılda bugünkü İran'da sadrazam. Kütüphanesinde 170 bin cilt kitap var. Evinden ayrıldığında kitapsız kalmaya, kütüphanesinden uzak kalmaya tahammülü yok. Her yola çıktığında, peşinden 170 bin ciltlik kütüphanesini taşıyan 400 deve gelirmiş. Ama istediği kitabı o an nasıl bulacak? Develer taşıdıkları kitaplara uygun alfabetik sıraya göre yürüsünler diye eğitilmiş.

Kitap tutkunu İranlı sadrazam zengin bir kültür geleneğinden geliyor. O kültürün temsilcileri, yani Darius ve Serhas'ın

üç kıtaya yayılan Pers İmparatorluğu 5. yüzyıldan itibaren birkaç asır Anadolu topraklarında da hüküm sürmüş. Kültürlerini, Zerdüştlük dinlerini yöremizin insanlarıyla harmanlamışlar. Ama malum Batılılar için tarih eski Yunanla başlar. Türkiye için yazdıkları herhangi bir rehber kitabına bakın. Perslerin buradaki varlığına dair tek satıra rastlanmaz.

Uzun lafın kısası önce insan sonra kitap.

* * *

Uluslararası Hrant Dink Ödülü bu sene Türkiye Vicdani Ret Hareketi'yle Şili'de eski cunta başı Pinochet'e uluslararası tutuklama emri çıkartarak başka darbeciler için de emsal oluşturan hâkim Baltasar Garzon Real'e verildi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Hrant Dink katliamında ihmalden yargılanan ve davayı kaybeden devletin temsilcileri ödül töreninde yoktu. Türkiye olgunlaşacak. Gün gelecek sivil inisiyatiflerin ödül törenlerinde devlet temsilcileri utanmadan aramıza katılabilecek.

2010

AVRUPA YAZARLAR PARLAMENTOSU

Avrupa Yazarlar Parlamentosu'na katıldım. Slovenya'dan İzlanda'ya, Türkiye'den İngiltere'ye, çeşitli ülkelerden romancılar, şairler, oyun yazarları İstanbul'da toplandı. Edebiyatın rolünü, sorunlarını, insan haklarını konuştu. Amaç, üç günlük toplantı sonucu Avrupalı yazarlar adına ortak bir metin hazırlamaktı.

Dijital medyanın edebiyata etkisi dışında, özellikle ifade özgürlüğüne ilişkin konuştuğumuz konuları, 100 yıl önce de konuşuyor olabilirdik. Sadece Türkiye'de değil, dünyanın hemen her yerinde yaygınlaşan tahammülsüzlük ortamında, hâlâ Voltaire'in 'fikirlerine katılmıyorum ama ifade etmeni savunurum' sözlerinin hatırlatılıyor olması, uygarlığımızın günümüzdeki konumu açısından ibret verici.

Dünya kabuk değiştiriyor. Biz de değişiyoruz. Kâh değişime direnerek değişiyoruz, kâh değişimin yolunu açarak. Kâh küreselleşen dünyada, coğrafyadan cinsellik anlayışımıza kadar her tür sınırı ortadan kaldırmanın arayışındayız, kâh geçmiş yüzyılların önyargılarıyla kalıplaşmış sınırlarda cepheleşiyoruz. Avrupa Yazarlar Parlamentosu'nda tartışılanlar bu çelişkinin somut bir örneğiydi.

Tarihin suları çekilmiş havanında su dövenler, 'Kim Avrupalı, kim değil?', 'Avrupa nedir, ne değildir?' diye tartışadursun,

bu toplantıda ufuk açıcı olan, Avrupa'yı temsilen gelen yazarların ortak görüş olarak, 'Avrupa diye bir yer yoktur' demeleri, kendilerini evrensel bir coğrafyanın parçası olarak tanımlamalarıydı.

Asya'nın küçük uzantısı bu 'sözde' kıtanın geçmişinde tanık olduğu Katoliklerle Protestanlar arası savaşların, Yahudi soykırımlarıyla sürgünlerin, Endülüs ve Osmanlı'da İslâm'a düşmanlıkların, ulus-devlet zırhlarına bürünüp sade 20. yüzyılda iki dünya savaşı çıkarmalarının bilincinde olan yazarlar, kendilerini bu sefer de Avrupalılık kalesinin aitliğinde hapis görmek istemiyor.

Bizleri, farkında olmadan şaşkına çeviren, aymazlaştıran, uğruna şiirler yazıp el etek öptüğümüz, cephelerde dövüştüğümüz aitliklerimizin çarpıcı örneğini 'Makedonyalı' bir arkadaşımın anneannesinin hayatı özetliyor.

Dana Hanım 1905-1998 yılları arası Kumanova'da aynı sokakta, aynı evde yaşarken, ait olduğu ülkenin adı sekiz defa değişmiş: Osmanlı İmparatorluğu (1905-1912), Sırbistan Krallığı (1912-1915), Bulgaristan Krallığı (1915-1918), Sırp, Hırvat, Slovenya Krallığı (1918-1929), Yugoslav Krallığı (1929-1941), Bulgaristan Krallığı (1941-1944), Sosyalist Yugoslavya Cumhuriyeti (1944-1991), Makedonya (1991-?..)

Dana Hanım aynı sokakta, aynı evde oturadursun her aitlikle yeni bir tarih, yeni şairler, dalkavuklar, üniformalar, marşlar, geçmişini dışlama, ezber laflarla içi boşaltılmış yeni ufaklara seferberlik...

Arkadaşımın anneannesi, farklı bayraklar altında adını da üç kez değiştirmeye mecbur edilmiş: Dana İvanovska, Dana İvanova, Dana Yovanoviç...

2010

DAN GIOVANNI

Adam çapkındır. Evli kadınları, genç kızları baştan çıkarır. Fetihlerinin listesini tutar: İtalya 640, Almanya 231, Fransa 100, Türkiye 91. Memleketi İspanya'da 1.003.

Her tür kadını elde etmekle övünür. Mürebbiye, bakire, kontes, barones, zengin, yoksul... Kışın şişman, yazın zayıf kadınları tercih eder. Güzel, çirkin ayırt etmez. 'Yeter ki, eteği olsun' der. Tıp sözlüklerine bakarsanız, 'satyriasis'ten mustarip kahramanımız aşırı seks dürtüsünden kaynaklanan patolojisinin kurbanıdır.

Geçen hafta La Scala'da Mozart'ın 'Don Giovanni' operasını seyrederken bu denli itici kişilikli bir adamın hikâyesinin kalıcılığını kendime sormaktan edemedim.

Don Juan diye de tanınan bu masal kahramanı 400 yıla yakın herkesin ilgisini çekmiş. Sahnelendiği 1664'ten bu yana Don Giovanni edebiyat ve düşünce tarihimizin yüzlerce eserine konu olmuş. Puşkin, Balzac, Baudelaire, Byron, Bataille, Camus, Apollinaire, Saramago, Bergman, Bernard Shaw, Kierkegaard... Aşkına inanan kadınlar gibi, hepsi masal kahramanımızın cezbesine kapılmış.

Don Giovanni, kendi tanımıyla kadınların ruhlarının derin-

liklerinde gizlediği, her birinin kendine özgü güzelliğinin kaşifi. 'Düşlerinde yaşattıkları aşkı uyandırıp coşturan, her kadının gizemi farklıdır' diyen biri. Ve son kertede aşk masalını bir an için gerçek kılan yalancı.

Aşk, türümüzün en güçlü ihtiyacı. Uğruna aç kaldığımız, intihar ettiğimiz vecd hali. Kendimizin yazıp kendimizin inandığı masal. İnancımız tükenince büyüsü bozulan, yenisi yazılana kadar sona eren masal.

Don Giovanni'nin asırlardır süregelen kalıcılığı, masallarımıza inancımızın gücünün kanıtı.

İmparatorluklarımız, kahramanlarımız ve son kertede tarihin kendisi de inanmak istediğimiz masallardan öte bir şey değil.

Ortak masallarımız egemen düzenin istikrar dayanağı. Masallarımıza inancımızı yitirmemizle düzen, yeni masallar yazılana kadar altüst oluyor.

Yıllandırılmış masallarımızın inandırıcılığını yitirdiği bir dönemde yaşıyoruz. İşte büyüleri bir çırpıda bozulunca üstlerine korkusuzca gidilen Mübarek, Kaddafi, Esad.. Bir kurşun sıkılmadan çöken Sovyetler Birliği. 'Kedinin rengi değil, fare tutması önemli' laf cambazlığının arkasında devlet kapitalizmine geçen komünist Çin.. Cumhuriyet tarihi masalının çözüldüğü Türkiye'de kimimizin eski masalda direnirken kimimizin yeni masallar yazıldığının farkında olmaması... Devlete "Gölge etme başka ihsan istemem" diyen kapitalizmin temelden sarsılan varlığını sürdürebilmesi için yalvar yakar devlete sarılması. İfade özgürlüğü üzerine kurulu olduğu iddiasındaki demokratik rejimlerin 'Biz %99'uz-Occupy Wall Street' hareketine tahammülsüzlüğünde devlet şiddetini seferber etmesi...

Mesele dinlerimizden devlet anlayışımıza, ekonomi kuramlarımızdan özgürlük tanımımıza, tarih boyunca toplumsal normlarımızı düzenleyerek bizleri var eden masallara inanıp inanmamak değil, masallarımızı kimin yazdığında.

En inandırıcı, en kalıcı, en bize yakışır masallar bizim yazdıklarımız. Aşk gibi.

Kâh korku ve sansürle, kâh toplum mühendisliğine soyunan halkla ilişkiler uzmanlarının masallarıyla oyunlarını bizlerden gizlemeye çabalayan, küresel ısınmaya bile perde çeken bir dünya düzeniyse o düzenin sonunun yaklaştığının ifadesi.

2011

MÜZEDE DÜNYA TURU

Bir günde dünyayı dolaştım. Yer: Metropolitan Müzesi, New York. Türümüzün binlerce yıllık sanat tarihinin yorgun ve sarhoş gezgini oldum bir gün boyunca. Ertesi gün ayıldığımda, müzeyi bir daha dolandım. Bu sefer, gördüklerim kadar, gördüklerimize nasıl baktığımızla ilgilenir buldum kendimi.

Müzeleri, sergilenen nesneler kadar, onlara nasıl baktığımız, onları nasıl algıladığımız da var ediyor.

Metropolitan'da ilk dikkatimi çeken, yedi milyar insanın yaşadığı dünyamızda her yedi kişiden birisi siyahiyken müze ziyaretçilerinde bu oranın belki %1'in bile altında olması. Afrika kıtasını dolaşırken tek siyahi görmedim. Müzenin en göze çarpan gezginleri Çinliler. Kâğıttan pusulaya, baruttan matbaaya, herkesten önce yaptıklarını gösteren kültürlerinin sergilendiği mekânlardan öte, müzenin her köşesinde olup biteni dikkatle izliyorlardı.

Kulak misafirliği yaptığım tek tük Türkler uyurgezer halinde. Önlerindekini görmezcesine kısır memleket politikası tartışmalarında. Gençlere pek rastlamadım tarih yolculuğumda. Onlar, Picasso'yu da miadını doldurmuş eskiler arasında algıladıkları modern zaman galerilerinde.

Batı'nın başka kültürleri sergileyiş biçimi, çifte standartlı de-

ğer yargılarının patolojisinin ifadesi. Romalı İmparator Gallus, Yunan mitolojisi tanrısı Herakles: İnsan vücudunun doğallığıyla kompleksi olmayan uygarlıklarının sanatçıları ikisinin de devasa çıplak heykellerini yapmış. Sergilenmeden önce iki heykelin de pipisi kökünden kesilmiş. Hıristiyanlığın 19. yüzyılda egemen püriten anlayışı, Taliban'ın İslâm adına Buda heykellerini dinamitlemesini akla getiriyor.

Günümüzde, otopsi zorunluluğu dışında kimsenin mezarı açılmaz. Başka önde gelen Batı müzeleri gibi, burası da Mısırlıların yağma edilmiş mezarları, tabutlarından çıkarılmış cesetlerin mekânı. Louvre'da XIV. Louis'nin, British Museum'da Winston Churchill'in tabutlarıyla sergilendiklerini düşünebiliyor musunuz? Ahlâkın son kullanma tarihi mi var?

Ortadoğu galerisinde İsfahan Camii'nden 1354 tarihli mihrap. Olduğu gibi burada. Cengiz Han'ın torunları Budapeşte'den haç alıp Ulan Batur'da sergilemiş olsaydılar, kültür tarihimize barbarlık örneği diye geçmez miydi?

Başka bir yerde insan boyunda iki Selçuklu heykeli. 1040'lı yıllar. İran'dan. Kadın ve erkek. İkisinin başında 'taç'. Kim demiş İslâm'da heykel yok diye? İslâm'ın belki de en büyük düşmanı, resmî tarih yazdıkları iddiasında, otorite heveslisi, "İslâm benden sorulur" müminleri.

Metropolitan'ın en koca salonları, Amerikan burjuvazisinin aristokrasi düşkünlüğüne, saray merakına ayrılmış. Avrupalı kraliçelerin yatak odaları, yemek takımları, koltuklar, 18. yüzyıl barok anlayışının gözü tırmalayan şatafatıyla burada. Ya en az yer verilen uygarlık? Birkaç yerli giysiden ibaret bölümün tümünü görmem 30 saniyeden az sürdü. Metropolitan'da kendilerine ayrılan yerin darlığı, Washington'un hâlâ özür bile dilemediği Kuzey Amerika'da Kızılderili soykırımının ifadesi.

Güney Amerika galerilerinde Maya, İnka, Aztek, Olmek uygarlıkları: Hepsi, İsa'dan önce ve İsa'dan sonra zaman dilimleri gibi, en 'benmerkezci' isim altında toplanmış. 'Pre-Columbian Art.' Yani kıtanın Kolomb ve şürekası gelmeden, yıkıp yağmalamadan önceki sanatı. Müzeye özgü olmayan bu deyimin,

günümüz akademik ve sanat dünyalarında hâlâ kullanılıyor olması ibret verici.

Asrımızın ibret verici bulduğum başka bir özelliği, kapitalizm dönemi zenginlerinin gözlerimizin içine soka soka adlarını Metropolitan gibi müzelerde çeşitli pavyonlara vermeleri. İşte *New York Times*'ın sahibi Arthur Ochs Sulzberger'in parasını bağışladığı pavyon: Tibet Zırh ve Silahları.

Malum bu yazı Türkiye'de çıkacak. Kendime uyarı! Sırça köşkte oturanlar oraya buraya taş atmamalı.

Türkiye'nin bugün kurulduğu topraklarda yaşamış ve yaşayan Ermeni, Kürt, Laz, Çerkez, Alevi, Musevi, Süryani, Yezidi ve daha bilmediğim başka nice kültürün eserlerinin sergilendiği bir müzeyi kurmak, yaşatmak ve saldırılardan korumak mümkün mü? "Kültürlerin beşiğiyiz, hoşgörülüyüz" diyen Türkiye pazarlamacılarına soruyorum.

2012

"Doğaya, başka canlılara duyarlı, modernizmin hızından, tüketimin hırsından haz duymayan, hiyerarşiyi reddeden, yeni bir küresel kültür gözümüzün önünde doğmakta. Ardından türümüz uygarlığında yeni bir döneme girilecek. Teknolojideki hızlı dönüşümler gibi, içinde yaşadığımız tarih de eskisine göre hızlı değişiyor. Yeter ki, düzenin kalıcılığına koşullanmamızdan silkinebilelim."

Sadece ihtiyacımızı gidermekle yetindiğimiz "avcı-toplayıcı" günlerimizden, "kullan-at" toplumlarına geldik. Bilim ve teknikteki ilerleme sınır tanımıyor. İnsanlık sürekli "ilerleme" iddiasında. "Kültür"ler arasında yaratılan hiyerarşi pek dikkat çekmiyor, zira egemen düzen "kültür" kavramını da tekeline almış durumda. Estetik kaygıdan yoksun, haz vermekten uzak, anlaşılması güç kavramların birlikteliğinden meydana gelen bir sanat anlayışı karşısında, anlamadığı her şeye "Bu, sanat değildir" peşin hükmünü yapıştıran bir ortam söz konusu. Günümüzde kravat takmayı bile uygarlaşmak sanan insanlar var...

Gündüz Vassaf, "Uçmakdere Yazıları"nı bir araya getirdiği *Türkiye Sen Kimsin?* ve *Kimliğimi Kaybettim, Hükümsüzdür!*'den sonra *Medeniyet, Kültür ve Sanat*'ta da insanlığın evrensel soru ve sorunlarından yola çıkarak yeni sorular soruyor, alışılagelmiş cevaplarla yetinmiyor. Medeniyet, kültür ve sanat kavramlarına değişik açılardan yaklaşarak farklı biçimde düşünme ihtimallerinin kapılarını açan Vassaf, okurunu bir kez daha sorgulamadan, düşünmeden inanmamaya çağırıyor...

